

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK

SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK.

XXXII.

A
KASSAI NÉMET SZINÉSZET
TÖRTÉNETE 1816-IG

IRTA

FLÓRIÁN KATA

BUDAPEST,
PFEIFER FERDINÁND-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS (ZEIDLER
TESTVÉREK)

1927.

Ára 3 pengő.

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK

SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK.

XXXII.

A
KASSAI NÉMET SZINÉSZET
TÖRTÉNETE 1816-IG

IRTA

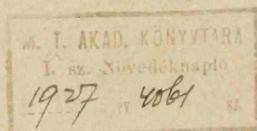
FLÓRIÁN KATA

BUDAPEST,
PFEIFER FERDINÁND-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS (ZEIDLER
TESTVÉREK)

1927.

166489

TARTALOM :

	Oldal
<i>Előszó</i>	5
<i>Bevezetés</i>	7
I. <i>A színészet kezdete. A rögtönzött darabok kora. Az első komédiáscsapatok</i>	10
II. <i>Az első rendszeres darabok. Bodenburg Gertrud, a „siebenbürgische Neuberin.“ 1762.</i>	13
III. <i>A rendszeres darabok győzelme. Hilverding, Mayer és Dietelmayer 1774—1784.</i>	20
IV. <i>Kisebb társulatok. 1784—1788.</i>	27
V. <i>Az új színház</i>	31
VI. <i>Az első állandó szintársulat. Bulla Henrik. 1788—1791.</i>	37
VII. <i>Az első állandó bérlő. Steinhard Károly. 1791—1793.</i>	44
VIII. <i>Kuntz János. Berndt és Társa. Stöger 1793—1800.</i>	50
IX. <i>Hornung András. Louise Fournier és Társa. 1800—1804.</i>	60
X. <i>A látványos darabok fénykora. Mihule Venczel 1804—1807.</i>	66
XI. <i>Holzmann József 1807—1810.</i>	73
XII. <i>Möller és Holzmann 1810—1813.</i>	77
XIII. <i>Zöllner Fülöp 1813—1816.</i>	86
<i>Bibliographia</i>	95
<i>Név- és tárgymutató</i>	97

Az e műben idézett helytartótanácsi iratok
a m. kir. országos levéltár helytartótanácsi
osztályának Departamentum civitatense és
Departamentum politiae generalis részéből
valók.

Előszó.

A kassai német színészetről megemlékeztek pár szóval a nagy magyar színészettörténetek írói: Bayer József, Váli Béla. Néhány rövid sorban tárgyalták történetét azok az írók is, akik Kassa színészetéről írtak. Így Klebanszky László, a kassai magyar színház történetével foglalkozó két kisebb munkájában és Benczur Vilmos a kassai színészetéről szóló újabb művében. Behatóan csak Czobor Alfréd foglalkozott a kassai német színészettel „*A kassai színészet története*” c. nagy munkájának első részében. Ez a munka azonban a háború közbejötté miatt befejezetlen maradt, csupán az 1796. évig jutott el a szerző. Nyomtatásban csak az 1762—1791-ig terjedő időszak története jelent meg a „Történelmi Közlemények Abauj-Torna vármegye és Kassa város multjából” c. folyóirat IV. évfolyamában. Az 1791—96-ig terjedő időszak kéziratban és feljegyzések alakjában van meg.

Ebben a munkámban — a protestáns és jezsuita iskoladramát mellőzve — csak a német színészet történetét adom, mégpedig az anyag terjedelmessége miatt csupán az első nyomoktól 1816-ig, de azt olyan részletesen és teljesen, amennyire a kassai városi levéltár színházi aktái és tanácsulési jegyzőkönyvei, melyek egyedüli közvetlen forrásaim, lehetségessé teszik.

Bevezetés.

A magyarországi színészet történetében a kassai német színészetnek hosszú ideig mostoha szerep jutott. Kulturtörténeti fontosságát felismerve csak ujabban vette pártfogásába a kutatás.

Magyarország különböző városaiban ugyanis rögtönzésektől ment, fejlett német színészet virágzott már akkor, midőn a magyar színészet még csak ébredezni kezdett hosszú álmából, melybe rögtön megszületése után kényszerítették a mostoha körülmények; a nagyobb német és osztrák színházak pedig épp hogy befejezték a rendszeres színészet legádázabb ellensége, a Hanswurst elleni évtizedes küzdelmet.

Ennek magyarázata a közviszonyokban rejlik. A városok polgársága nagyobbára német, a magyarországi némettség szerepe pedig számottevő. Az ő nevéhez fűződik a városok közigazgatási szervezétének kiépítése, a városok kulturális föllendülése és — nagy számánál és műveltségénél fogva — e téren a további irányítás is az ő kezében maradt.

A főnemesség magyar ugyan, de a 18. század második felében általános divat körükben a német színészet pártolása: A kor legelső német színházának, a bécsi Burgtheaternek történetében magyar mágánások: a Koháry, Pálffy és Eszterházy grófok neve külön fejezetet alkot, de hódolnak a főurak az ország határain belül is az új divatnak. Egymás után létesítik pompás magánszínházait, melyek az ország művészeti életének legjelentékenyebb tényezői lesznek. A híres eszterházi kastély színháza Haydn vezetése alatt áll, előadásaira uralkodók jönnek le Bécsből, az Erdődy gróf pozsonyi kastélyában fenntartott operatársulat országos hírnű, Károlyi gróf megyeri, a Batthányak rohonci, Ráday gróf péceli színháza, a kismartoni, tatai magánszínházak megannyi melegágyai a német színművészetnek.

Természetesen a nemesség tulnyomó része nem engedhet meg magának ilyen költséges kedvtelést. De azért egészen nem mond le a színpártolás uri kedvteléséről és a rendelkezésére álló eszközökkel igyekszik abból kivenni részét. Pártfogója, segítője, védelmezője az egyre sűrűbben bevándorló német színtársulatoknak és ezáltal előmozdítója az országban a német színészet fejlődésének.

Ez a színészet Ausztriából, mégpedig Bécsből származott át, de nem mint mesterséges import, hanem természetes terjeszkedés útján.

Bécs és a határvárosok, Sopron, Győr, de főként Pozsony között akkor nem éreztek országhatárt. Pozsony a Bécshez legközelebb eső nagyváros, tehát a következő állomás. Onnan aztán lassankint beljebb húzódnak a komédiáscapatok, eleinte a főváros, majd Kassa és Erdély felé, végül szerteszét az országba. Később a szintársulatok útja már nemcsak Bécs—Pozsony—Budán át vezet, jönnek Lemberg és Boroszló felől is az országba. A vándorló szintársulatok aztán az évek folyamán állandó társulatokká alakulnak, letelepszene a városok időközben fölépült színházaiban.

A színházak színvonala nagyon különböző. A bevándorolt színészek és igazgatók között sok a selejtes elem, de viszont sokan minden erejükkel igyekeznek valamely nagy külföldi színház nyomába. Leghamarabb a pesti színház ily irányu törekvéseit koronázza siker, eléri a Burgtheater műsorának színvonalát. A többi színházak kisebb teljesítménye azonban nem a színigazgatókon, hanem a városok anyagi viszonyain múlt.

Kassa is már igen korán egyike volt azon magyarországi városoknak, amelyeknek színháza kedvezőbb körülmények között színvonal dolgában a Burgtheaterrel vetekedhetett volna.

A felsőmagyarországi főváros a Bécs—Pozsony és az északi városok, Lemberg, Boroszló felől jövő szintársulatoknak már fekvésénél fogva is állomáshelyül szolgált akár Pestre, akár Erdélybe mentek azok — s így itt a 18. század utolsó harmada óta virágzó német színészet fejlődött ki.

Ennek a színészetnek a legelső nyomoktól 1816-ig terjedő története két nagy korszakra szakad. Az első a vándortársulatok kora; az extemporált játék idejét, a rögtönzések elleni küzdelmet s a rendszeres darabok győzelmét foglalja magában s az első nyomoktól a színház felépüléséig tart. A második korszak az állandó színészet első fejezete; kezdődik az első állandó szintársulat előadásaival és viszonytagságos vergődéssel, a létért való folytonos küzdelemmel az első magyar társulat föltünéséig tart.

I.

A színészet kezdete.

A rögtönzött darabok kora. Az első komédiáscsapatok.

Midőn az ország a mohácsi vész után két részre szakadt, Kassa Ferdinánd király pártjára állott. Hogy a város 1533-ban árulás folytán mégis Zápolya kezére jutott, nagy csapás volt a kereskedelemre. A népes és nagyforgalmu várost, melyen keresztül vezetett a via magna, az ország útja, s melyben 1307. óta céhek alakultak és 1347. óta nagyvásárokat tartottak, a minden útvonalat megszállva tartó császári csapatok elvágták a nagykereskedelemtől. Csak Zápolya 1540-ben bekövetkezett halála után ujul meg ismét a felvidéki városokkal való összeköttetés és virágzik fel újra a kereskedelem.

Megsínylették Zápolya uralmát a német polgárok is, akik addig úgy tekintélyes számuknál — német kézben az ipar és kereskedelem, sőt a földművelés is — mint műveltségüknél fogva vezetnek a városok közigazgatásának és kulturális életének irányításában.¹⁾ 1538. előtt Kassán is ezt a szerepet játsszák, míg Zápolya meg nem fosztja őket minden joguktól. Halála után azonban ismét visszanyerik régi befolyásukat és 1552-ben királyi rendelet surlódások elkerülése végett egyenjoguvá teszi őket a magyar polgársággal.

Ugyancsak 1552-ben Kassa lesz a felsőmagyarországi főkapitányok hivatalos székhelye, 1568-ban pedig idehelyezik a szepesi kamarát is Lőcséről. A hivatalok és hatóságok e központosítása szintén előmozdította a város fellendülését és emelte a lakosság számát. A belső város ezidőben körülbelül 1500 lelket számlált.²⁾

Az országos vásárok felvirágzása hihetőleg itt is vonzó erőt gyakorolt a „fahrendes Volk”-nak nevezett vásári mutatványosokra, kik a gazdag kereskedőknél mindig jól fizető közönségre találtak, mert két fennmaradt adatból arra lehet következtetni, hogy ilyenek már

1) Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története. Budapest 1925. 33. és 44. l.

2) Sziklay János és Borovszky Samu: Abaujtorna vm. és Kassa város monográfiája Magyarország vármegyéi és városai. I. 53. l.

meglehetősen korán elvetődtek Kassára.¹⁾ Ezek a „fahrende Leute”-k azonban nem vándorszínészek, csak akrobaták, táncosok, bűvészek, bohócok. Az első drámai előadások az iskola falain belül folynak le Kassán. 1557-ben előadják Stöckel Lénárt Zsuzsanna drámáját, melyet aztán több hasonló előadás követ. A 16. század végén már virágzik Kassán az iskolai színjáték.

A hivatásos világi színészet csak későbbben tűnik fel az országban, mégpedig legelőször Pozsonyban (1609). Pozsonynak van a legrégebb színészeti multja s ezt fekvése magyarázza.²⁾ Bécs és Pozsony között a színtörténetben nincs országhatár, az Ausztriát bekóborló vándorcsapatok Pozsonyt Bécs külvárosának, az ország utolsó állomáshelyének tekintik.

Kassán a 17. század közepe óta voltak vándorszíntársulatok. Eperjes városnak 1641. augusztus 20-án Kassához intézett levelében egy kölcsönzött kötél eltulajdonításával vádolt „néminemű játékos németek”-ről van szó, akik Kassán fölszedvén sátorfájukat, aug. 20-án már Eperjesen tanyáztak és onnan Lócsére is átrándultak.³⁾ Ez a levél a kassai német színészettörténetre vonatkozólag a legrégebb és egyben száz évig az egyetlen levéltári adat. Ami azonban nem bizonyítja, hogy nem fordultak meg ezenkívül és esetleg még ezek előtt is vándorkomédiások Kassán. A város t. i. miután úgylátszik díjakat nem fizettek, míg semmi törvénybeütköző dolgot nem követtek el, nem törődött velük. A vándorkomédiásoknak ezért nem találjuk eleinte semmi nyomát a tanácsülési jegyzőkönyvekben.

Egy évszázaddal később, midőn a német komédiások rendezett vándortársulatokban keresték fel a várost, már szabályozták ezt a kérdést is és a mutatványokért díjat szedtek. Ez a körülmény aztán megőrizte a komédiáscapatok nyomát abban a néhány tanácsülési jegyzőkönyvben, amely a 18. század első feléből fennmaradt. Ezen közvetlen adatok szerint 1744. októberében és 1749. augusztusában tartózkodtak vándorkomédiások a városban.

1744. október elején rendezett német vándorszínésztársaság jelenik meg Kassán és játszási engedélyt kér a városi tanácstól. Az engedélyt azon feltétellel, hogy nem fogják a közönséget viselkedésükkel megsérteni, előadásaikat trombitaszóval és dobpergéssel hirdetni, meg is kapják és hetenként 1 aranyat fizetnek a városnak.⁴⁾

1749. augusztusában egy másik vándorszínészcsapat jön a városba, kiknek a játszási engedélyt 3 arany lefizetése ellenében adják

¹⁾ Az 1402. évi „tilalmak könyvében” azt olvassuk, hogy egy Schawspeler nevű férfi tilalmat tesz Fischer Péter javaira 1½ forint adósság miatt. Abban az időben pedig a vezetéknevét rendszerint a foglalkozás után járt ki. Az 1562. évi büntetői jegyzőkönyvben pedig a következő mondat áll: „...mit einem weltlichen Cramer, oder Kaukler, Mathis Cathpury genannt...” Kemény Lajos: A színjátékszám Kassán. Kassai Újság 1921.

²⁾ Heppner Antal: A pozsonyi német színészet tört. a XVIII. sz.-ban. — Pozsony 1910. 11 l.

³⁾ Eperjes város levele Kassához. Közzétette Kemény Lajos a Tört. Közlemények Abauj vm. és Kassa város multjából c. folyóirat IV. évf. 32. sz.-ban.

⁴⁾ Kassai városi levéltár. 1744. október 9-i tan. jegyzőkönyv.

meg.¹⁾ Mégpedig az „aureos ordinarios tres” kifejezést használja a város (rendes, szokásos 3 aranyat), amiből arra is következtethetünk, hogy az 1744—49. időszakban Kassán többször megfordultak ilyen vándorkomédiás csapatok, csak közvetlen nyomuk nem maradt fenn.

Ezek a vándorló színészek természetesen csak extemporáló kóborkomédiások lehettek, kik rögtönzött mutatóványaikkal szórakoztatták a közönséget. Hiszen magában Németországban is csak 1730. után alakul ki a rendszeres színészet, előbb a rögtönzött „Mordspektakel”-ek járják.²⁾ A Kassán megfordult komédiások tehát szintén csak extemporáló játékosok voltak.

Ez a rögtönzött játék az olasz *commédia dell'arte* hatása alatt fejlődött ki Németországban a 17. század elején és különböző nevek alatt (Haupt- und Staatsaktionen, Hanswurstiaden) egy teljes évszázadig korlátlanul uralkodott az összes német színpadokon. Németországban Gotsched (1700—1766) sikerrel harcol ellene, Ausztriában nehezebb a küzdelem. Az osztrákok vérmérsékletüknél fogva inkább hajlottak Dél nyugtalan barokk művészete, mint az északi művészet felé. Egész sajátosan fejlődő drámájukat csak később köti össze Mária Terézia és II. József uralkodásának racionalizmusa a német irodalommal. A rögtönzéseket betöltő rendelet pedig véget vet a „Wort gegen Bild” küzdelemnek.³⁾

Legtovább Bécsben tart a rögtönzött játék hatalma. Itt az olasz Harlekin, Pantalone és Colombine évtizedeken át harcoltak német testvérükkel a Hanswursttal az egyeduralkodóért.⁴⁾ Végül is az utóbbi győzött, midőn Stranitzky a „Wienerischer Hanswurst” (1676—1726) az olasz *commédia dell'arte* Harlekinjából a salzburgi ostoba paraszt maszkját hordó, speciálisan osztrák Hanswurstot teremtette. Ezt az alakot tanítványa Kurz, a bécsi humor akkor legősmertebb képviselője, híres Bernardon-jában tovább fejleszti. A színház reformja aztán leszorítja a szabályos darabbá szélesedett Hanswurstiádokat a külvárosi színpadokra és ott élnek tovább.

Rendkívül mély gyökeret vert Bécsben a rögtönzött játék. A legszigorúbb reform is csak a felső ágait tudja lenyesni, maga a gyökér annyira mélyen van, hogy megmarad, és a hazai föld egyik terméke a bécsi népdráma (Volksstück) hajt ki belőle. A népdrama első képviselőjének, Hafner Fülöpnek vezérelve: rögtönözni, de jól! „Seine Stücke sind innerliche Hanswurstspässe” mondja Nadler.⁵⁾ Ez a barokk színpadiasság később is észlelhető. Raymund és Nestroy épp úgy írnak szerepeket maguknak, mint annak idején Kurz-Bernardon.

Az egyik bécsi külvárosi színházban, a Leopoldstädter Theaterben, átkeresztelik a Hanswurstiádok hősét és Bernardon-Kasperl —

1) Kassai városi levéltár. 1749. augusztus 11 és 14-i tan. jegyzőkönyv.

2) Edmund Devrient: Geschichte der deutschen Schauspielkunst, Leipzig 1848. I. 167. és 179. l.

3) Cysarz: Deutsche Barockdichtung. Leipzig 1924. 226. l.

4) A. v. Weilen: Die Theater Wiens, Wien 1896. II. 22. l.

5) Geschichte der deutschen Stämme und Landschaften III., Regensburg 1924. 350. l.

Laroche bécsi színész teremtménye — elindul külföldi útjára, melyen eljut a pesti Sommertheaterbe, ahol Thaddädl néven is hódít. Magyarországon már régi ösmerős ez a komikus figura. Pestre Kurz hozta el 1778-ban Bernardon alakjában,¹⁾ Pozsonyban pedig még sokkal régebben otthonos. Sándor István 1801-ből való művében²⁾ azt írja: „Pozsonyban már 1730-tól fogva német mesejátékok adattak, de azok többnyire mesélő tséltsjátékok, *Possenspiele*, valának, hol a Kolbász Jantsi és a Galambos Kati, *Hanswurst*, *Colombine* mint legfőbb személyek jelennek meg és ekkor, úgytetszik, még lehetetlennek tartatott, hogy valamely mesejáték mulatságot adjon, ha csak a Tséltsapó, Possenreisser, benne meg nem jelent.”

A kassai színészet színvonaláról és természetéről létezésének ebből az első korszakából nincsenek közvetlen adataink, de az átlagos színvonalat a mintául szolgáló nagyvárosok Bécs, Pozsony és Buda akkori színészetéből több-kevesebb biztonsággal mégis meg tudjuk állapítani. A kassai német színészet első fejezete az extemporáló esetben bohózat (Posse) és az izléstelen hanswurstiádok kora.

1) Kádár Jolán: A budai és pesti német színészet története. Budapest 1913. I. 11. és 14. l.

2) Sokféle. Győr 1801. Hetedik darab. 60. l.

II.

Az első rendszeres darabok.

Bodenburg Gertrud, a „Siebenbürgische Neuberin“.
1762.

A 18. század német irodalmi törekvéseinek középpontjában a színpad és a színészet fejlesztése állott. Ezért harcolt a nagy reformátor Gotsched, aki segítőtársával, Neuber Karolina színigazgatónóval együtt hosszú, elkeseredett küzdelmet vívott a rögtönzések ellen. Németország színpadjain sikerült is neki a francia tragédiát uralkodóvá tennie. Bécsben azonban követőinek egész sora dolgozott az ő szellemében, míg a reformot keresztül vitték.

Gotsched ausztriai ébresztő szava Magyarországon is keresztülcseng. A törekvései nyomában hatalmasan föllendülő osztrák színészet hódító utra indul a szomszédos országba. Az első német társulatok, melyek Gotsched reformeszméi szellemében Magyarországon és Erdélyben az első rendszeres darabokat színrehozták, Ausztriából vándoroltak át.¹⁾

Az első ilyen társulat Piloti színtársulata volt, amely 1753-tól 1760-ig Pozsonyban elsőnek játszott rendszeresen betanult darabokat;²⁾ a második Bodenburg Gertrud igazgatása alatt állott.³⁾

Bodenburg Gertrud az első női színigazgató a magyarországi német színészet történetében és egyben több magyar város színészténeke első reformátora. Bécsből jött⁴⁾ és egymásután megjelent Magyarországon nagyobb városokban: Budán, Temesvárott, Nagyszebenben és Kassán.

¹⁾ Pukánszky Béla: i. m. 293. l.; Bleyer Jakab: Gotsched hazánkban. Budapest 1909. 23. l.

²⁾ Heppner Antal: i. m. 11. l.

³⁾ Bleyer Jakab: i. m. 23. l.

⁴⁾ Kassai városi levéltár. Tan. iratok. 231. sz.

Az a körülmény, hogy Bodenburgné társulatával Budán is játszott, a budai német színészet történetének összes írói, még Kádár Jolán előtt is ismeretlen. A kassai adatokból azonban — mint azt később látni fogjuk — világosan kitűnik, hogy budai tartózkodása az 1760. év tavaszára esik. Társulata egyike lehetett azoknak, amelyek az említett évben a Várban a „Vörös Sün”-höz címzett és a Vízvárosban a „Fehér Kereszt”-hez címzett vendégfogadóban játszottak.¹⁾ Akkor azonban Bodenburgné és nem Wahr Károly, a pesti és budai színészet első reformátora. Wahr már csak az ő munkáját folytathatta, ami — tekintve budai tartózkodásának rövidségét és a neki tulajdonított reformok alaposságát²⁾ — sokkal valószínűbb is.

1761-ben már Nagyszebenben van Bodenburgné,³⁾ ahol 1766-ig tartózkodik, de megszakításokkal. Ugyanis ott csak ősztől pünkösdig játszhat, a közbeeső időben Ausztria és Magyarország más városait keresi fel.

1762-ben azonban már télen otthagyja Nagyszeben, farsangkor már Kassán találjuk.⁴⁾ Kassai tartózkodása rövid volt, csak június végéig tartott. 1762. őszén újra Nagyszebenben van.⁵⁾

De akármilyen rövid is volt kassai tevékenysége, rendkívüli fontossággal bír az ottani német színészet fejlődése szempontjából.

Ez a kitűnő asszony ugyanis olyan elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyarországi német színészet terén, hogy Kriegsch Péter, a Seipp-féle színtársulat sugója és első történetírója „Siebenbürgische Neuberin”-nek nevezi el és működése után három évtizeddel így ír róla: „... eine Frau, deren Andenken ... jedem Freund des guten Geschmacks teuer und werth sein muss. Sie war es, die zuerst in Ungarn und Siebenbürgen regelmässig eingelernte Stücke zu einer Zeit gab, wo die Sonnenfelse selbst, eben dieser Bemühung wegen ... von Männern und Knaben Verunglimpfungen aller Art erdulden mussten. Diese Bodenburgin gab gut gelernte Stücke, wie auch kleine Ballets.”⁶⁾

Sajnos, az erdélyi reformátornő egész tevékenységéről nagyjából csak feltevéseink vannak. Működése abba az időbe esik, midőn Neuberné és tanítványai Lipcseben, Hamburgban és Oroszországban, Schönemann és csapatai Berlinben, Schwerinben és Hamburgban, Koch és társulata Szászországban és Berlinben már nagymérvű reformatori tevékenységet fejtettek ki. Természetesen az Erdélyt és Magyarországot bejáró vándorszínész csapat nem állhatott egy szinten ezekkel a vállalkozásokkal — mondja róla Filtsch.⁷⁾ Az bi-

1) Bayer József: A nemzeti játékszín története. Budapest, 1887. II. 270. l.; Kádár J.: i. m. 9—10. l.; Váli Béla: A magyar színészet története, Budapest, 1887. 71. l.

2) Kádár J.: i. m. 14. l.

3) Eugen Filtsch: Geschichte des deutschen Theaters in Siebenbürgen. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. N. F. 21. 532. l.

4) Kassai városi levéltár. Tan. iratok. 1762. 131. sz.

5) Filtsch: i. m. 534. l.

6) Idézte Filtsch, i. m. 535. l.

7) I. m. 636. l.

zonyos. De mindenkép nem kis dolog 1760-ban Magyarországon egy kborló vándorcsapattal rendszeresen betanult darabokat adni elő, mikor a császári Burgtheaterben 1748-ig a Hanswurst az egyedüi uralkodó, kinek hatalmával szemben tehetetlen a jóizlés. Mária Terézia betiltó rendelete szükséges, hogy az extemporálás csillaga 1768-ban végre letünjön.¹⁾ Prágában is teljes virágjukban álltak még Gotsched reformjainak idejében a „Haupt- und Staatsaktio”-k és Harlekinadok, mert a Kotzentheater reformátora, Brunian József, csak 1766-ban lép föl.²⁾

Mindenesetre fel kell tételeznünk, hogy azok mellett a rendszeresen betanult darabok mellett, melyeket Bodenburgné Kriegsch tanúsága szerint játszott, a rögtönzött bohózatok, tréfák, Haupt- und Staatsaktiók, pantomimák és kis balletek tarka összevisszasága műsorának legalább egy részét képezte és a Hanswurstnak is szerepe volt még, mert az 1770. évi Ungarische Revue azt mondja róla,³⁾ hogy *leginkább („meistens”) betanult darabokat játszott.*

Kassai műsoráról közvetlen adatunk nincs, mindössze annyit tudunk, hogy valószínűleg ugyanolyan volt, mint a nagyszebeni. Azonban erről is csupán feltevéseink vannak. Filtsch ugyanis azt írja,⁴⁾ hogy a rendszeresen betanult darabok a korszakot tekintve („der Zeit nach”) többek között francia fordítások, Krüger, Uhlich, Stephanie, Weisse, Gellert színművei, Gleim, Gessner, Pfeffel pásztortájkái, Mylius és Lessing ifjúkori drámái, esetleg már utóbbinak Miss Sara Sampson-ja lehettek.

Társulatáról már valamivel többet tudunk. Bécsben Bodenburg Gertrud elinte férjével együtt állott társulata élén. Később három leányával együtt elhagyta őt és legügyesebb színésze Andrasch Fülöp segítségével maga igazgatta társulatát. A nőtagok közül rajta kívül csak három leányát, Teréziát, Juliannát és Anna Máriát ösmerjük. A két fiatalabb valószínűleg csak gyermekballetekben lépett föl.⁵⁾ A férfitagok közül elsősorban a fenti Andrasch Fülöp említendő. Sziléziából származott és 1760-ban lépett Bodenburgné társulatába. Azelőtt üveges volt. Nagyon ügyes, sokoldalú színésznek bizonyult, jártas volt a zenében, a rendezői (regisseur-i) teendőket is ő látta el. Heti egy tallér, később 2 forint és teljes ellátás volt a fizetése. Ki-vüle még Spivacsek Ferenc, Schwager Lénárt és Hasenhuth József szerepelnek az adatokban, mint régebbi tagok.

A „siebenbürgische Neuberin” társulatának még egy nevezetessége van. Itt kezdte dicsőséges pályafutását Johann Hyeronimus Brockmann, a későbbi híres bécsi Hamlet. 1745-ben született Grázban, először Laibachban lépett föl 1760-ban egy kötél-táncoscsapattal, majd, miután atyjától másodszor is elszökött, 1762-ben Bodenburgné társulatához szegődött, hol 1766-ig maradt. Vajjon már a kassai

1) A. v. Weilen: Die Theater Wiens. Wien, 1899. II. 63. l.

2) Oscar Teuber: Geschichte des Prager Theaters. Prag, 1883. I. 286.

3) 90. l.

4) I. m. 537 l.

5) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1762. 224. sz.

tartózkodás alatt is a társulatnál volt-e, vagy csak azután csatlakozott hozzá, nem tudjuk.¹⁾

A társulat többi tagjait nem ismerjük, de nem is lehettek nagyon sokan, mert a már említett Kriegsch azt írja Bodenburgnéról: „sie besuchte mit ihrem kleinen Häufchen die meisten Städte Ungarns”. Előadásait Kassán is, mint az előző évben Nagyszebenben,²⁾ maga készítette bódében tartotta. A városi pénztárba összesen 9 forint 95 krajcárt fizetett.³⁾

Erdély reformátora, mint már említettem, csak rövid ideig tartózkodott Kassán és annak maga a magisztrátus volt az oka. Mint azt Weilen is megjegyzi,⁴⁾ a városokban szokásossá vált, hogy a színészeket rendőrileg szigorúan figyelendő gyanus egyéneknek tekintsék. Ennek okai az első nomád és vándorcsoportok voltak, melyek becsületesség, erkölcs és illem dolgában nagyon sok kifogásra adtak alapot. Több mint egy évszázadba telt, míg ez a társadalmi előítélet megszűnt.

Kassa sem képezett kivételt a fent mondottak alól. A magisztrátus türehtetlenné tette Bodenburgné számára a Kassán való életet. Először működésében gátolták meg. Alig kezdte el előadásait, véget ért a farsang és a szigorú vallásos szokás értelmében máris be kellett azokat fejeznie. Állítólag ennek ellenére tovább akart játszani, mire az egész egyházi felsőbbség megmozdult. Az egri érseki helynök Bydeskuti János szepesi-i kanonok útján szólítja fel a várost,⁵⁾ hogy a színészek további előadásait ebben a szent és tisztán az ájtatosságra szánt időszakban a legsürgősebben tiltsa be. Figyelmezteti azonkívül a tanácsot, hogy a komédiások előadásai pazarlásra vezetnek, ami, tekintve a háború okozta pénzhiányt, káros a közügyekre. Ne engedjék meg tehát nekik a játszást még az esetben sem, ha megígérnék, hogy bibliai történeteket fognak előadni, mert — úgy mond — hiába prédikál az ma erényt, aki tegnap még vásári tréfákat és talán ocsmányságokat adott elő. Ha netalán ellenkeznenek, úgy egyszerűen be kell azokat az emberek, akik az utolsók között is a legutolsók („infimae sortis homines”), börtönözni. Ugy is jobb lesz, ha ők is megtérnek Istenhez és megbánják vétkeiket, melyekkel talán már ártatlan lelkeket is megbotránkoztattak és letérítettek az erény útjáról. (Convertantur ad Deum et doleant sincere de suis excessibus, quibus multas innocentes animas nefors jam scandalisarunt et a via virtutis avocarunt.)

1) C. Wourzbach (Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich, Wien 1891.) csak annyit mond, hogy 1762-ben Marburgba és Klagenfurtba, 1763-ban Laibachba, Triestbe és Varasdra, 1764-ben Eszékre és Temesvárra és végül 1765-ben Nagyszebenbe ment a Bodenburg társulattal. Ez azonban még nem bizonyítja azt, hogy nem volt velük Kassán is, mert az sem áll, hogy Nagyszebenben csak 1765-ben járt, mivel a társulat 1761-től 1766-ig majdnem minden évben megfordult ott. Wourzbach adatai különben sem megbízhatók. Az Allgemeines Theaterlexikon sem említi Kassát, de az Szebent sem említi, ahol pedig többször tartózkodott és 1765-ben igazgatónőjének szép leányát, Bodenburg Teréziát nőül vette.

2) Filtsch: i. m. 534. l.

3) Kassai városi levéltár. Rationes inspectionales bonorum l. regiaeque civitatis Cassoviensis anni 1762. 1. l.

4) I. m. II. 18—20. l.

5) Kassai városi levéltár. 1762. évi tan. iratok. 131. sz.

A városi tanács rögtön kész volt eleget tenni az érseki helynök utasításának. Legjobban szeretett volna egészen megszabadulni a színészcsoporttól; meg is próbálkozott ezzel a helytartótanácsnál, de célját nem érte el. Március 3-i beadványában,¹⁾ bizonyos nyilvános játékokat betiltó korábbi rendeletre utalva, kérdést intéz a helytartótanácsához, vajjon nem kellene-e megakadályozni, hogy a színészek a közérdeknek ártó előadásait husvét után is folytassák. Az utalás azonban — tudatosan vagy nem — helytelen volt. Abban a bizonyos rendelkezésben csak hazárdjátékokról van szó. A helytartótanács határozata ennek folytán kedvező volt a színészekre nézve²⁾ és a város, akarva nem akarva, kénytelen volt a böjt utáni játszáshoz az engedélyt megadni. Annál inkább, mert a felsőbb körök, a nemeség, a tiszttek, a hivatalnokok, akik nem tartoztak a város fennhatósága alá, és akik itt is, mint Nagyszebenben³⁾ a színházlátogató közönség zömét alkották, nem nézték a város szemével a dolgokat és erősen támogatták a színigazgatót és vállalkozását. Legmagasabb oltalmazója maga a főispán, gróf Csáky Antal volt.

Bodenburgné tehát másfélhónapi szünet után áprilisban újra megkezdhetette működését. De kellemetlenségeinek korántsem volt végük. Miután hivatalában akadályozták, beleavatkoztak magánéletébe is, ami a 18. századnak, az életmódot egész a ruházati szabályozó, szigorú jogszabályai mellett könnyen ment.

Bodenburgné férje, Bodenburg Keresztély, bevádolta a budai tanácsnál hűtlen elhagyás és az említett Andrasch Fülöppel való házasságtörés miatt. Kéri a házasságtörőknek és szintén erkölcstelen életet folytató Terézia leányának letartóztatását és megérkeztéig őrizetbevételét.⁴⁾

A budai tanács átírt a kassainak „in causa criminali”, mire a három vádlottat a pandurok közönséges gonosztevőkként az utca gunyakaja között hurcolták végig a városon és vetették börtönbe.

Egyetlen reményük Csáky gróf volt. Kétségbeesetten fordultak hozzá⁵⁾ és nem csalódtak. A lovagias gróf azonnal levelet írt a városnak⁶⁾ és abban a város eljárását még a gyanu beigazolódása esetén is méltatlannak jelenti ki. Hivatkozva a színészek kifogástalan életmódjára, melyről bárki meggyőződhetett, kéri szabadonbocsátásukat.

A város mentegeti a maga eljárását.⁷⁾ Nem tehetett másképp, mert a budai tanács az átiratot „in causa criminali” jelzéssel látta el. Egy későbbi átiratból⁸⁾ azonban kiderül, hogy a budai tanács csak azért alkalmazta ezt a jelzést, mert ezen esetben a posta gyorsabban továbbítja az aktát és ami a fő, díjmentesen. Persze ez nem indokolta

1) Kassai városi levéltár. 1762. évi tan. iratok. 131. sz.

2) U. ott. 148. sz.

3) Filtsch: i. m. 535. l.

4) Kassai városi levéltár. 1762. évi tan. iratok. 224. sz.

5) U. ott. 234. sz.

6) U. ott.

7) U. ott. 227. sz.

8) U. ott. 224. sz.

annak a három embernek a bebörtönzését, akiknek ügyét csak gróf Csáky meggyőző erővel érvelő ismételt levelére vették alaposabb vizsgálat alá. Ennél aztán kisült, hogy egy csomó, tisztességes életmódjukat igazoló u. n. utlevelük van a palatinustól, Erdély helytartójától és a különböző városoktól, ahol játszottak. Mindezen okoknál fogva a három vádlottat 5 napi fogság után május 28-án ideiglenesen szabadlábra helyezték. Még előadásait is folytathatták június 15-ig, mikorra a vádló érkezését jelezte. Óvintézkedésül azonban elrendelték a kapuk őrzését, hogy a színészeket esetleges távozási szándékukban megakadályozzák.¹⁾

Közben azonban majdnem megint baj támadt. A budai hatóság június 9-i átiratában²⁾ kijelenti, hogy a színészek utlevelei nem feltétlen bizonyítékai erkölcsös életmódjuknak, mert midőn beidézték annak a háznak tulajdonosát, melyben ők Budán előadásait tartották, a háztulajdonos, ellentétben a palatinus által aláírt utlevéllel, kijelentette, hogy ő ezeket az embereket feltűnően gyanús életmódjuk miatt Isten büntetésétől való félelmében házából kiutasította (... homines istos ob nimium suspectam vitae suae conditionem metu poenae Dei, domo sua exisse jussisse ...)³⁾

A budai háztulajdonosnak ez a tanuskodása fontos adat a budai német színészettörténetre: minden kétséget kizáróan megállapítja, hogy Bodenburg Gertrud, Erdély híres reformátora, Budán is játszott.

A kassai Bodenburg-ügy a tanuskodás által újra fenyegető formát kezdett ölteni. És ki tudja, hová fejlődött volna a dolog, ha a június közepén végre Kassára érkező Bodenburg váratlan fordulatot véget nem vet az egésznek. A megérkező Bodenburgot ugyanis azonnal letartóztatták és a katonai parancsnok elé vezették. Ennek adjutánsa kijelentette neki, hogy aki így jár el feleségével és leányával szemben, az megérdemli, hogy huszonötöt huzzanak rá. Bodenburg erre úgy megrémült, hogy visszavonta vádját és aláírt egy nyilatkozatot,⁴⁾ melyben beösméri, hogy feleségét, leányát és Andrascht csak bosszúból vádolta be és tőlük bocsánatot kér, amiért becsületükbe gázolt és jó hírnevüknek ártott. Állítólag egy Czigi Ferenc nevű bécsi ember bujtotta föl bosszúból, mert leánya kezét tőle megtagadta.⁵⁾

Az ügyet ezzel elintéztettnek tekintették és a három vádlottat végleg szabadon bocsátották.

Bodenburgnének természetesen esze ágában sem volt előadásait folytatni. Alig várta, hogy hátat fordítson a városnak, ahol olyan keservessé tették számára különben is nehéz életét.

Későbbi sorsáról keveset tudunk. 1766-ig legnagyobbbrészt Szébenben játszik, akkor végleg elhagyja ezt a várost.⁶⁾ 1767-ben és

1) Kassai városi levéltár. 1762. évi tan. iratok. 221. sz.

2) U. ott. 227. sz.

3) U. ott. 277. sz.

4) U. ott. 269. sz.

5) U. ott. 239. sz.

6) Filtsch: i. m. 535. l.

1769. telén Pozsonyban időzik társulatával.¹⁾ Ez az utolsó nyom. Társulata valószínűleg feloszlott, legalább is Andrasch 1774-ben Kassán telepszik le és ott polgárjogot nyer. Lehetséges azonban, hogy csak ő elégelte meg a bizonytalan vándoréletet és vált ki a társulatból, míg ez más, talán hazai vidékeken folytatta fáradságos útját.

Bodenburg Gertrud Passauban halt meg,²⁾ de a „siebenbürgische Neuberin” örökre halhatatlan marad a magyarországi német színészet történetében.

¹⁾ Heppner: i. m. 20. l.

²⁾ Filtsch: i. m. 586. l.

III.

A rendszeres darabok győzelme.

Hilverding, Mayer és Dietelmayer.

1774—1784.

Az első rendezett szintársulat után szünet áll be Kassán. Lehet, hogy híre ment Bodenburgné esetének és az igazgatónak többé nem volt bátorságuk Kassára jönni.

Milyen hosszú volt ez a szünet? Czobor Alfréd szerint 20 évig, 1762-től 1781-ig tartott.¹⁾ Ezt az állítást azonban néhai Kemény Lajos volt kassai főlevéltáros széleskörű kutatásai megdöntötték.²⁾

Siegel Antal szücsmester 1773. december 27-vel kezdődő üzleti könyvében K. betű alatt a következő bejegyzés olvasható: „... Vor Komedianten, dem hinden neuen Steg gewesen ein sammet Kappel mit Accord 2 fl 33 kr. ...” Ez a bejegyzés nincs keltezve, de a rákövetkezők közül egy szállítás mellett, mely bizonyos Jungfler Klára baseli lakosnak szól, fel van tüntetve a kelet: 1776. március 20. A sapkát tehát a két dátum között rendelték, azaz a vándorszínésztársulat 1773. december és 1776. március között játszott a városban. Az „uj palló” a Faulgasse (mai Šrobár utca) nyugati végén lehetett, ott állították fel rendszerint a látványos bódékat.

Ez a vándorszínésztársulat 1774. végén vagy 1775-ben játszhatott, mert 1774. telén egy másik társulat időzött a városban. Ugyanis az előbbi komédiások nyomait keresve, az 1774. évi tanácsi jegyzőkönyvben február 24-i kelet alatt a következő feljegyzést találtam: „Javasoltatik, hogy Hell János kötélverőnek engedtessék meg, hogy a város Krusch-féle házában Arndras András szintársulatának ideiglenes használatra átengedett helyiséget nevezetnek visszatértéig, vagyis Keresztelő Szent János következő ünnepéig ... lakhassa. Ezen idő leteltével azután okvetlenül más szállásról gondoskodjék magának.”

¹⁾ I. m. 97. l.

²⁾ Kemény Lajos: A színjátszás Kassán. Kassai Ujság 1921.

Ez a Krusch-ház a későbbi Fekete Sas, amely már a 18. század 70-es éveiben vendéglő volt. A vendéglők helyiségei pedig igen gyakran szolgáltak azidőben színpadul.

A színtársulatot tehát elhelyezték a vendéglő egyik helyiségében. Az nemsokára vidéki körútra indul és csak 1774. évi június 24-én szándékozik visszatérni.

Ez az egyetlen adat arra, hogy egy színtársulat nyáron akart Kassán játszani. Hiszen éppen ez volt Kassa legnagyobb hátránya, hogy a „principálisok”, mint azt Thiele is mondja,¹⁾ csak télen látták megélhetésüket úgy ahogy biztosítva és már a fecskék előtt kénytelenek voltak tovább vándorolni, a szomszédos kisebb falvakban keresve boldogulást, mert a gazdag és művészetpártoló nemesség csak néhány hónapig tartózkodik a városban. Farsangkor érkezik és kora tavasszal már ismét kimegy birtokára. Ennek megfelelően alakul ki a színi évad is: október közepétől körülbelül április végéig.

Több mint valószínű, hogy a fenti komédiáscapat, ha 1774. nyarán tényleg játszott Kassán, közönségét inkább az alsóbb, mint a felsőbb körökből toborozta, amiből azt következtethetjük, hogy nem volt a „Siebenbürgische Neuberin” méltó utóda.

Bodenburgné küzdelmét a rendszeres darabok végleges győzelméért csak vele egyenrangú igazgató és bizonyos kultúrmagaslaton álló társulat folytathatta. Ilyen volt a Hilverding társulat, amely több évi szünet után 1781-ben jelent meg Kassán.

A Hilverding vagy Hülverding család ösmert színész család volt a 18. században. Története még nincs kellőképpen felkutatva. Hihetőleg Salzburgból vagy Olaszországból származott. Akadt a tagjai között vásári játékos, bohóc, táncos, később színész. De a különböző Hilverdingek, kikkel a színészettörténetben találkozunk, feltétlenül különböző generációkból valók. Hilverding Péter már 1685-ben mint „Pantalon de Bisognosi” működik Berlinben, egy másik Hilverding a Kärnthnertheatert bérli 1766-ban és különösen a balletet műveli. Mindketten hihetőleg annak a Hilverdingnek a fiai, aki 1717-től 1720-ig Straniczkyval együtt igazgatta a Wienertheatert.²⁾ Prágában már 1690-től 1702-ig marionettszínháza volt egy Hilverdingnek.³⁾

Magyarországon az 1799. évi góthai színházi naptárhoz függékül csatolt s a német színészettörténet főkorszakait feltüntető táblázat szerint, már Affligió bécsi vállalkozásával egyidejűleg, azaz 1768-ban tartózkodott egy Hilverding társulat. Vajjon azonos-e azzal a társulattal, amely később Kassára került, azt nem tudjuk. Erről a Hilverdingről ugyanis az első adatot csak 1778-ban találjuk. Akkor és a következő évben Nagyszebenben van.⁴⁾ Az 1780. évet és 1781. egy

¹⁾ Das Königreich Ungarn. Ein topographisch-historisch-statistisches Kunstgemälde, Kaschau 1883. V. k. 119. és köv. l.

²⁾ Proells: Kurzgefasste Geschichte der deutschen Schauspielkunst, Leipzig 1900. 159. l.; Weilen: Die Theater Wiens. II. 104. l.

³⁾ Teuber: i. m. I. 93. l.

⁴⁾ Filtsch: i. m. 551. l.

részét Nagyszebenben, Temesvárott, Budán és Pesten tölti.¹⁾ Kassán 1781. október elején jelenik meg, ahol több mint félévet tölt.

Hogy képet kapjunk erről a társulatról, korábbi működését kell tekintetbe vennünk. „... Die Gesellschaft ist ohne Zweifel eine von einer idealen Kunstauffassung durchdrungene, vom Geist des Fortschrittes erfüllte Truppe gewesen...” írja Filtsch,²⁾ beszámolva 1778-i nagyszebeni működésükről. Ezt a kedvező véleményt megerősíti az a körülmény, hogy a színészek egy „Theatralisches Wochenblatt für das Jahr 1778” c. színházi ujságot adtak ki,³⁾ amely a rendes színházi krónikán kívül komoly dramaturgiai tanulmányokat is közölt. Az egyik Lessingre támaszkodva a színművészet hatásával foglalkozik, a másik a rögtönzött darabok és a Hanswurst komédia ellen hadakozik Sonnenfels, a bécsi reformátor, szellemében. Azok és az ő művészetük között olyan különbséget látnak, mint király és alattvaló között. Nemcsak fejtegetéseik, melyek a színészet fejlesztésével, színvonalának emelésével, a színiiskola akkor teljesen új eszméjével foglalkoznak, hanem éles önbírálatuk és színházi kritikáik is meggyőznek bennünket arról, hogy a cikkírók figyelemreméltó műveltséggel, sőt még biztos latintudással is rendelkeztek. Érthető tehát, miért jegyzi meg róluk az 1781. évi góthai színházi naptár, hogy ezeken a távoli vidékeken a jóízű és kultúra terjesztői. Ez színigazság. Hilverding méltó utóda reformátori működésében Bodenburg Gert-rudnak, a „siebenbürgische Neuberin”-nek úgy Nagyszebenben, mint Kassán.

Hilverding társulata Kassán 5 színésznőből és 12 színészből állott. Kiemelendők Gregerné, aki királynő- és anyaszerepeket, Kettnerné, aki „sanft” és „zärtlich” naivákat, Landererné, aki soubretteket, Scheidhauer aki karikaturákat és kópészserepeket (Spitzbuben), Kettner, aki hősszerelmeseket és Pauli, aki Richard-okat és Machbeth-eket adott.⁴⁾ Az igazgató maga mindent játszik, amit kora megenged: „edle Väter, Würde und Anstand erfordernde Rollen im Trauerspiele, gesetzte Liebhaber, humoristisch-flegmatische Alten im Lustspiel”, mondja az idézett góthai naptár.

A társulat tragédiákat, színműveket, vígjátékokat és akkor még ujságszámba menő daljátékokat adott elő. Balleteket már nem. Hilverding műsorából a két idézett góthai naptár 13 darabnak a címét őrizte meg.⁵⁾ A többire nézve a nagyszebeni műsort tekinthetjük mérvadónak, melyről Filtsch a következőket írja:⁶⁾ „Hilverding macht Lessing bekannt (*Emilia Galotti*, *Minna von Barnhelm*), das

1) Gothaer Theaterkalender auf d. J. 1781. CLVIII. l.

2) I. m. 551. l.

3) U. o. 546.—47. l.

4) Gothaer Theaterkalender auf d. J. 1782., 227. l.

5) Ezek a következők: Adelheid von Siegmar, Gallora von Venedig (T. B. Berger). Der Oberamtmann und die Soldaten (ifj. Stephanie). Nicht mehr als 6 Schlüssel (Grossmann). Der Galerensklave (Fallbairé után Stephanie). Montrose und Surrey (Diericke). Der Scheerenschleifer, Klementine (Gebler). Die Zwillinge, Eugenie (Beaumarchais), Minna von Barnhelm (Lessing), Der Barbier von Sevilla (Beaumarchais). Das Milchmädchen.

6) I. m. 547. és 551. l.

Lustspiel vertreten die Wiener Theaterdichter: Weidmann, die zwei Stephanie, Hafner, Marinelli, Heufeld, Brandes, der Popularphilosoph Engel, der Theaterdichter der Ackermann'schen Truppe in Hamburg: Bock, die Tragödie Gebler. Auch fremde Dichter erscheinen in Überarbeitungen, so Goldoni, Garrick, Ed. Moore, Voltaire, La Chaussée, Destouches, in Übersetzung der Frau Gotsched Regnard Beaumarchais. Auch Umarbeitungen von Shakespeare finden Platz: so Weisse's *Romeo und Julia*, *Richard III.*, und Heufelds *Machbeth*".

Egyszóval Hilverding műsorának gerince a polgári dráma, látványosságként a katonadarabok szerepelnek.

Midőn a társulat Kassára érkezett, ott csak egy oly épület jöhetett számba, amely kevés átalakítással nagyobb társulatnak hosszabb időre is megfelelt volna: a volt jezsuita kollégium üresen álló színháza. Hilverding tehát megtett minden lehető, hogy azt megkapja. Miután pedig a város és Péchy Gábor főigazgató nem tartották magukat illetékeseknek arra, hogy ez ügyben döntsenek, az igazgató kérelme a budai helytartótanács elé került.¹⁾

Közben azonban Kenyeres apát, jogakadémiai igazgató kívánságára a város megvizsgálta a régi, már korhadt faépületet fűthetőségi szempontból és kiderült, hogy a fűtéssel járó tűzveszély miatt a színigazgató kérése semmiesetre sem teljesíthető.²⁾ Miután pedig a helytartótanács válasza szintén tagadó,³⁾ Hilverding kénytelen volt megfelelő helyiség hiányában előadásait a piactéren deszkákából összerakott bódében tartani. Bizonyítékul az 1782. évi tanácsi jegyzőkönyv idevágó helyét idézem: „... ex meris ligneis materialibus pro lusibus comicis exstructum Theatrum...”. Ez az írott bizonyíték megdönti azt a téves állítást, hogy az új színház 1781-ben épült és abban elsőnek Hilverding társulata játszott. Ezt olvassuk ugyanis nemcsak a magyarországi színészettörténetekben, hanem Kleinszky kassai színészettörténeteiben és a város összes topo-geográfiai leírásaiban is.⁴⁾ Ez a tévedés annyira gyökeret vert a köztudatban, hogy a kassai állandó színház fennállásának százéves évfordulóját nagy ünnepség keretében 1881-ben ünnepelték meg. Ez alkalommal készült Kleinszkynek említett munkája. A tévedés felderítésének érdeme Czobor Alfrédot illeti, aki többször idézett művében elsőnek mutatott rá arra, mennyire alaptalan ez a feltevés, mivel 1781-ben még szó sem esett új színház építéséről.

Ha Hilverding az új színházban játszott volna, mint azt róla elterjesztették, bizonyára jobban sikerült volna vállalkozása, mint így. A deszkabódé a közönségnek tél idején édes kevés kényelmet nyújtott, hiszen a hideg és erős szelek ellen is alig tudta megvédeni. Fűtés nem

¹⁾ Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1781./714.

²⁾ U. o. Acta Theatr. 1781./749.

³⁾ U. o. Acta Theatr. 1781./835.

⁴⁾ Kleinszky László: A kassai magyar színészet. 1781.—1877. Kassa, 1878. 31. l.; u. az. A kassai magyar színház története rövid vázlatban. Kassa, 1881. 3. l.; J. C. v. Thiele i. m. 119. és 133. l. Korabinszky: Geogr. hist. Lexikon v. Ungarn, Pressburg, 1786; Kassa város és Abaujtorna vm. monografiája (Sziklay és Borovszky: Magyarország vármegyéi és városai c. gyűjteményében. I. k. 196. l.)

segített, csak a tűzveszélyt növelte. Nem is volt szabad a kályhákat csak szénnel fűteni, a mágnásoknak is fel kellett hagyniok eddigi szokásukkal, hogy fáklyafénytől kísérve jártanak a színházba.¹⁾ A szurokfáklyavilágítás is állandó félelemre adott okot. Könnyen érthető, hogy ilyen körülmények között a színházat igen kevésbé látogatták és különösen a nemesség maradt távol. A középiskolai tanulóifjúságnak már eddig sem volt szabad színházba járnia, a főiskolásokat pedig éppen ez évben tiltotta el az akadémia igazgatójának rendelete a színháztól, egyrészt mert ott oly dolgok is hallhatók — mondja az Akadémia 1781/82.-i évkönyve²⁾ — amelyek károsak lehetnek a serdülő ifjúságra, másrészt pedig mert alkalom nyílnék szabadabb életű személyekkel való érintkezésre, ami a tanulmányokban való előhaladást nagy mértékben hátráltatná. Mindezt a bevétel sínylette meg és mivel az igazgatónak helypénz címén a városi pénztárba 8 frt-ot kellett fizetnie, februárban pedig szerződése értelmében egy előadást a kórház javára rendeznie,³⁾ tél végére 143 frt 23 kr-al tartozott a városi magtárnak. Tavasszal ugyilátszik javult valamennyire a helyzet: Hilverding április 15-ig adósságának nagyobb részét letörlesztette.⁴⁾ De a jobb idők nem tarthattak sokáig, mert a kitiűnő társaság május végén már elhagyta a várost. Későbbi sorsukról semmit sem tudunk.

* * *

1782/83. telén a színészetnek nincs nyoma Kassán.

1783. nyarán Mayer József és Dietelmayer József igazgatók pályáznak a kassai játszási engedélyért. Ez a társulat csak 4 hónappal azelőtt alakult, midőn a Mayer, Dietelmayer és Landerer házaspár, Hornung Antal, ifjabb Mayer és Braun k. a. kiváltak a pesti színház kötelékéből és Budán új társulatot szerveztek. Ez a dátum jelzi a budai rendszeres színészet kezdetét.⁵⁾ Tavasszal ott játszik az új társulat, de nyár elején már a kassai színházért pályázik Mayer. Magas protektorai voltak. Báró Alvinczy kérésére gróf Sztáray kassai kamarai adminisztrátor jár közbe érdekében a városnál, biztosítva ezt július 8-án Budán kelt levelében, hogy Mayer úgy társulatának színvonala, mint megbízhatóság dolgában elődeit magasan felülmúlja.⁶⁾

Ami a megbízhatóságot illeti, az ugyan, mint látni fogjuk, sok kifogásra adott okot, de hát azt a pártfogók előre nem tudhatták.

Egyelőre az ajánlásnak meg volt a várt eredménye. A magisztrátus nem támasztott nehézségeket, sőt alkalmas épület keresésére is gondolt, mert arra, hogy az igazgatók Hilverding faszínházának he-

1) Kassai városi levéltár. 1782. évi tan. jegyzőkönyv 4. és 17. l.

2) Idézve Czobor: i. m. 104. l.

3) Kassai városi levéltár. 1782. évi tan. jegyzőkönyv. 65. és 170. l.

4) U. ott. 124. l.

5) Kádár J.: i. m. I. 23. l.

6) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1783/482.

ilyen építsenek hasonlót, a város megegyeszer nem volt kapható. Először, mert egy ilyen bódé a várost nagyon elcsufítja, másodszer, mert rendkívül tűzveszélyes és végül, mert akadályozza a piaci forgalmat, ami a város bevételét csökkenti.¹⁾

De a város fáradozásai, melyekkel a szintársulat segítségére akart lenni, hiábavalók voltak. Semmi alkalmas épület nem akadt. Végül is az igazgatókra bízta, segítsenek magukon, ahogy tudnak.²⁾

Azok aztán mégis találtak megfelelő helyet. A város falain kívül a Forgách-kapunál (melyet ugyanabban az évben II. József kassai látogatásának emlékére József-kapunak keresztelték el), a mai itélőtábla helyén üres telek állott. Ezt a város önként átengedte a színészeknek 4 évi használatra.³⁾ A színészek iránt érzett korábbi ellenszenvre úgy látszik az évek folyamán eltűnt, különben a tanács nem gondolt volna arra, hogy a telek 4 évre való átengedésével a színezetet állandósítsa.

Ezen a telken a színészek maguk építették föl színházukat⁴⁾ és október közepén játszani kezdtek.

Műsoruk körülbelül megegyezhetett a budaival, arról pedig azt mondja Kádár,⁵⁾ hogy színművekből és balletekből állt; az előadások jellege és színvonala olyan lehetett, mint az 1783-i pestieké. Ezek a főszínyt a külső kiállításra helyezték, különösen a balleteknél. Valószínűleg Pesten is ép ugy fénypontja volt az egész estnek a ballet, mint Bécsben, ahol a 60-as és 70-es években Hilverding és különösen Noverre alatt az uralkodott a város két legelső színházában, a Burgtheaterben és a Kärnthnertortheaterben.

Hogy Kassára mennyit vitt magával Mayer a budai balletekből, azt nem tudjuk, de az általuk igényelt külső fény a kassai maguképitette színházban mindenestre mérsékelt lehetett.

A két igazgatónak Kassán még elődeinél is kevesebb szerencséje volt. Az igaz, hogy könnyelműebbek is voltak náluk. Már Budáról adóságokkal jöttek el, amelyek kassai tartózkodásuk alatt egyre szaporodtak. A városnak minden hétre, amelyen játszottak, 2 forintot fizettek; kötelesek voltak azonkívül egy farsangkor adott darab tiszta bevételét — ezuttal 72 frt 32 kr-t — a kórház javára fordítani.⁶⁾ Bevételük pedig, a télen kevésbé barátságos épületben, valószínűleg nem volt elegendő mindezen kiadás fedezésére, úgy hogy tavaszig 449 frt 22 kr-ral tartoznak a különböző kereskedőknek és iparosoknak. Fizetést sürget a magisztrátus utján a budai borbély is, akit távozásukkor igéretekkal nyugtattak meg. Az igazgatóknak a kassai talaj égni kezdett a talpuk alatt és egy szép napon szó nélkül odébb akartak állni. De hitelezőik résen voltak és midőn a dolgot megneszelték, a

¹⁾ Czobor: i. m. 105. l.

²⁾ Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1783/617.

³⁾ U. ott. 1783. évi tan. jegyzőkönyv. 361—62. l.

⁴⁾ U. ott. 378—79. l.

⁵⁾ Kádár J.: i. m. I. 23. l.

⁶⁾ Kassai városi levéltár. 1783. évi tan. jegyzőkönyv. 436. l.

színházat bezáratták és az igazgatók összes vagyonát lefoglaltatták.¹⁾ A szorongatott, de teljesen fizetéseképtelen igazgatók március 30-án írásban kötelezték magukat, hogy a követelt összeget május 31-ig egy pesti kereskedőnél leteszik. Ellenkező esetben a hitelezőknek hatalmukban áll őket a budai tanács útján letartóztatni és javaikat lefoglalni.²⁾ Csak ezután bocsájtották őket utjukra. Társulatukkal együtt Budára mentek vissza.

De úgy látszik, itt sem ment jobban a soruk, mert Mayer, midőn a budai tanács a kassai magisztrátusnak július végén kelt átíratára³⁾ a követelést rajta be akarta hajtani, továbbra is fizetéseképtelennek jelentette ki magát és halasztást kért szeptemberig.⁴⁾ És így, folytonos halasztásokkal sikerült a ravasz adósoknak úgy hitelezőik, mint a hatóságok eszén tuljárnioik. Milkor a következő év áprilisában Kassa felszólítja a budai tanácsot, hogy szorgalmazza az ügyet, az adósoknak már nyomuk sincs. Egy csomó adósság hátrahagyásával csöndesen odébbálltak.⁵⁾ Mayer ugyan 1787. őszén ismét feltűnik Pozsonyban, ahol abban az évadban és az 1790—91. év egy részében játszik, de ott sem boldogult jobban, mint másutt. Az Erdődy gróf kiváló opera társulatától elkényeztetett közönség csak gyéren látogatta színházát.⁶⁾ A kassai hitelezők ezek szerint alighanem bottal üthették a pénzüik nyomát.

1) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1784/711.

2) U. ott. Acta Theatr. 1785/482.

3) U. ott. Acta Theatr. 1784/711.

4) U. ott. Acta Theatr. 1784/897.

5) U. ott. Acta Theatr. 1784/1013. és 1785. évi tan. jegyzőkönyv, 176. l.

6) Heppner: i. m. 79. l.

IV.

Kisebb társulatok.

1784—1788.

Az 1784—88-i időszakban kisebb szintársulatok keresik fel Kassát, melyekről adatok hiányában csak keveset tudunk. Néha még az igazgató neve is ismeretlen marad. Előadásait az első évben Mayer színházában, azután a város különböző vendéglőiben és kávéházaiban tartották.¹⁾

1784—85. telére Lampel József nagyszombati színigazgató pályázik a színházért, de egyben mindjárt 200 frt előleget is kér, melyet majd színházi bevételeiből fog visszafizetni.²⁾ A magisztrátus határozatát nem ösmerjük és azt sem tudjuk, vajjon Lampel csakugyan eljött-e vagy sem. Csak annyi bizonyos, hogy valamilyen szintársulat játszott ezen a télen Kassán, mert az 1875. május 4-én benyújtott számadások szerint a közkórház javára rendezett előadás tiszta bevétele 40 frt 05 kr., az előadások után fizetett és ugyanazon célra fordított díj pedig 20 frt volt.³⁾ Tehát a színészek körülbelül 10 hétig játszhattak.

Ugyanazon év augusztusában Bienfait Albert pantomima- és marionettejátékos kér engedélyt, hogy a nagykávéházban előadásokat tartson. Ez a Bienfait öt évvel azelőtt hasonló engedélyért fordult a nagyszombati tanácshoz, de eredmény nélkül. Kassán valószínűleg családjával együtt az utolsó szintársulattól maradt vissza nagy nyomorban és eladósodva. Ezért bevételeiből legelőször is adósait kell kifizetnie.⁴⁾

Többet vállalkozásáról nem tudunk. Róla is csak annyit, hogy 1789-től 1803-ig színházi felügyelő (Theaterwächter) volt és ezért 90 frt évi fizetést, szabad lakást és fűtést kapott.

A következő télen egy ismeretlen társulat játszik Kassán. Mindössze annyit tudunk róla, hogy egy 1786. május 15-én kelt tudósítás

¹⁾ Czebor: i. m.

²⁾ Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1784/1013.

³⁾ U. ott. Acta Theatr. 1784/1013. és 1785. évi tan. jegyzőkönyv 176. l.

⁴⁾ Kassai városi levéltár. 1785. évi tan. jegyzőkönyv. 185. l.

szerint a kórház javára rendezett előadásuk tiszta bevétele és az előadásokért fizetett díj összesen 41 frt 53 kr-t tett ki.¹⁾

1786—87. telén, valószínűleg csak decemberben, ismét egy asszony, Göttersdorfer Borbála hoz társulatot Kassára. A Göttersdorf vagy Göttesdorfer névvel gyakran találkozunk a színészet történetében. 1784-ben, az 1785. évi góthaj színházi naptár szerint,²⁾ Lembergben játszik egy Göttersdorf-társulat, melynek igazgatója H. Göttersdorf. A műsoruk egész jó, egy Göttersdorf kisasszony Shakespeare *Romeo és Juliá*-jának Julia szerepében mutatkozik be és még az évben a bécsi nemzeti színházhoz szerződik. Milyen összefüggés állott fenn a két társulat igazgatói között, azt nem tudjuk. Talán a felesége volt a kassai igazgatónő a lebergi Göttersdorfnak. — 1796-ban az akkor Kassán játszó Kuntz-féle társulat tagjai között van egy Müller-né nevű igen dicsért színésznő, aki Göttersdorf leány.³⁾

Göttersdorfnénak sem ment jobban a dolga Kassán, mint elődeinek. Már 1787. január végén arra kéri a magisztrátust, szállítaná le az előadások heti díját egy forintra az eddigi kettő helyett, úgy hogy az eddig tartott előadásokért nem 8, de csak 4 frt-ot kelljen a kórház-alap javára fizetnie. A tanács teljesíti is ezt a kérését, mivel meggyőződött róla, hogy az igazgatónőnek csakugyan igen kevés bevétele volt.⁴⁾

Ez azonban még nem segít rajta. A bevétel ugyanaz maradt, a kiadások ellenben növekedtek. A Fekete Sas bérelője, kinek vendéglőjében előadásait tartotta, március elején 31 forint bért követel tőle és eperjesi hitelezők is jelentkeznek.⁵⁾ Helyzete kritikussá válik. De úgy látszik, elmenetele előtt kifizette minden adósságát, mert a tanács április 23-án bizonyítványt állít ki neki arról, hogy a társulat kassai tartózkodása alatt mindég tisztességes életmódot folytatott.⁶⁾ Az ilyen erkölcsi bizonyítvány akkoriban utlevélül is szolgált, de csak úgy állították ki a hatóságok megjegyzés nélkül, ha a szóbanforgó igazgatónak nem voltak kiegyenlített adósságai.

Milyen volt mármmost mindezen, Hilverding óta Kassán megfordult társulatok műsora, milyen az előadás? Az előbbiről nincs adatunk, az utóbbiról Kazinczy Ferencz nyújt némi képet „Pályám emlékezete 1759—1794.” c. művében. Itt azt írja egy 1786-ban végig nézett bécsi Hamlet előadás után, amelynek címszerepét Lange, a híres bécsi Hamlet játszotta: „... és bizonyossá tevém, hogy a kassai játzók nem játzanak rosszabbul, mint ezek ma, sőt többére jobban.” Majd egy másik előadás után: „... Clavigo vala kijelentve s Beaumarchais szerepét Brockmann készüle játszani. Megjelentem a házban s vártam a csodát. Brockmann az elsőb áktokban jól játzott, de azt

1) Kassai városi levéltár. 1786. évi tan. jegyzőkönyv. 274. l.

2) 207. l.

3) Gothaer Theaterkalender auf das J. 1797. 319. l.

4) Kassai városi levéltár. 1787. évi tan. jegyzőkönyv. 83. l.

5) U. ott. 51. l.

6) U. ott. Acta Theatr. 1787/1848.

Kassán is adták volna így, nem értem, az ember mint juthata celebritáshoz.”¹⁾ (Utóbbi állítását az utolsó felvonás után visszavonta.)

Kazinczy e munkája még egy, a kassai színészettörténetre fontos adatot tartalmaz. Azt írja ugyanis az előbbi Hamlet előadással kapcsolatban: „... Tudván, hogy a szín fődarabjának a Hamlet tartatik, *valamikor* azt játszák a kassaiak, *mindég* elmaradtam a Theatrumból; rettegtem, hogy a rossz, vagy ami mintannyi, a középszer játék előli bennem, amit keresek.”

Hamletet ezek szerint Kassán Hilverdingtől kezdve egészen Göttersdorfné vállalkozásáig többször adták. Melyik igazgató hozta először színre, azt nem lehet határozottan megállapítani. Talán Hilverding, vagy Mayer hozta magával a darabot Pestről, ahol Wahr Károly óta (1776.) kedvenc darabbá vált.²⁾

Ami magát a művet illeti, a Kassán 1781—86. között előadott Hamlet Heufeld szörnyátdolgozása lehetett, melyet Weilen „ein Schau- und Spektakelstück mit Geist, Mord und Totschlag”-nak nevez,³⁾ mert Wahr ebben az átdolgozásban hozta színre a darabot Pozsonyban 1774-ben (tehát egy évvel a fordítás megjelenése után) és ezt vitte magával Pestre.

Hogyan fogadta a kassai közönség a Hamletet, arról nincs adatunk. A következő tíz évben még játszák, valószínűleg már Schröder átdolgozásában, a későbbi években letűnik a műsorról és csak 1814-ben jelenik meg újra. Ugy látszik Kassán, ellentétben a többi magyarországi német színházakkal, ezt a Shakespeare darabot kevésbé kedvelték a többenél.

* * *

Göttersdorfné távozása után a kassai színházkedvelő közönség maga tette meg az első lépéseket, hogy 1777—78. telére a színházlátogatás élvezetét biztosítsa magának. Egy helybeli Schwendtner nevű asztalos késznek nyilatkozott saját költségén színházzá alakítani a volt fegyverház főutcai részletét, ha azt neki a város aztán átengedi és ha szabadkezet kap a színtársulatok szerződtetéséhez. A helyet még Vécsey báró, kamarai adminisztrátor is megtekintette és azt alkalmasnak találva, maga terjesztette Schwendtner ajánlatát rendkívül pártolólág a tanács elé. Az jóvá is hagyta a tervet,⁴⁾ de Schwendtner, úgy látszik, elállott szándékától, mert a dologból nem lett semmi. Sőt minden jel arra mutat, hogy ezen a télen egyáltalán nem is volt színtársulat Kassán. 1787. decemberében Schüller Ignác temesvári színházigazgató kér ugyan engedélyt a várostól komédiák, operák, ballettek és pontomimák előadására,⁵⁾ a kérvényt közölték is

¹⁾ Kazinczy Ferencz: Pályám emlékezete 1759—1794. Magyar Remekírók. Kazinczy Ferencz műveiből. Budapest 1903. 246. l.

²⁾ A. v. Weilen: Hamlet auf der deutschen Bühne bis zu Gegenwart. Berlin 1808. 19. l.; Bayer József: Shakespeare drámái hazánkban. Budapest, 1909. I. 9. l.

³⁾ I. m. 14. l.

⁴⁾ Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1787/3177. és 1787. évi tan. jegyzkv.

⁵⁾ U. ott. 1787. évi tan. jegyzőkönyv, 553. sz.

a színpártoló előkelőségekkel, de az engedélyt úgy látszik nem adták meg. 1788. januárjában ugyanis Seipp Kristóf troppai színgazgató kér engedélyt arra, hogy Erdélybe való átutaztában társulatával az általa már késznek hitt új színházban néhány hétig játsz hasson. És — mint Czobor írja¹⁾ — nem valószínű, hogy ha Schüller tényleg eljött volna Kassára, egy hónappal az ő pályázata után egy másik igazgató ugyanazzal a kéréssel fordult volna a városhoz. Természetesen Seipp sem kapta meg az engedélyt,²⁾ mivel az új színház, mint azt a következőkben látni fogjuk, abban az időben még csak épülőfélben volt.

¹⁾ I. m. 112. l.

²⁾ Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1788/888.

V.

Az új színház.

Kassa egyre jobban fejlődő kulturája folytán felvetődött a gondolat, hogy a színházlátogatás lehetőségét állandó színészet biztosítsa a város közönségének. De amíg a színtársulatoknak fabódék, kávéházak és vendéglők nyújtottak hajlékot, szó sem lehetett róla. Az állandó színésznek mindennekelőtt állandó színház kellett.

A színházépítés gondolata először a színészet iránt mindig leginkább érdeklődő főúri körökben merült fel. Elsőnek gróf Sztáray, kassai kamarai adminisztrátor, a színésznek mindig buzgó pártfogója, pendítette meg az eszmét. Hivatalbeli utóda, báró Vécsey, a színészeknek szintén nagy jóakarója, hasonló odaadással szentelte magát az ügynek.

E két főúr serkentésein kívül még két körülmény járult sokban hozzá, hogy az állandó színház építésének ügye napirendre, majd végrehajtásra került.

II. József uralkodásával az egész országban felsőbb parancsra nagyobb arányú építkezések kezdődtek. Kassán ekkor épült a mai Fekete Sas, a mai városháza (1780.) és a vármegyeháza (1781.). Ez az építkezési áramlat bizonyos ujitó szellemet hozott magával, amely a színházépítés gondolatát az emberekkel megbarátkoztatta.

A másik körülmény az a nagy érdeklődés volt, amelyet II. József általában a színészet, különösen pedig a magyarországi német színészet iránt tanúsított. Felismerte ugyanis azt a nagy értéket, amelyet a magyarországi német színészet képviselt a germanizáció szolgáltatában és nagy gondot fordított fellendítésére. Ennek érdekében határozta el a budai állandó színház felépítését. Ez által nagyott lendített az egész magyarországi színiügyön, mert a német színészek Budáról és Pestről, mint az ország természetes központjából, kirajzottak a vidéki városokba.¹⁾

Hogy II. Józsefnek a színházkérdéssel szemben elfoglalt álláspontja tényleg buzdítólag hatott a színházépítési mozgalomra, mutatja az a körülmény, hogy a színházak száma Magyarországon uralkodásának rövid évtizede alatt hirtelen felszökik. 1780. előtt két állandó színháza volt Magyarországnak: a már 1730. óta fennálló pozsonyi, az ország legrégebbi színháza, és a pesti amely 1771-ben

¹⁾ Kádár J.: i. m. I. 30. és 32. l.

épült az ugynevezett rondellából. Ezután gyors egymásutánban négy színház következik: az 1783-ban a régi hídfő mellett épült budai, a II. József határozata folytán 1787-ben a Várban létrejött budai,¹⁾ az 1788-ban megnyílt nagyszabeni,²⁾ és végül a kassai, melynek megnyitása az 1789. évre esik.

A kassai színház tehát az ország hatodik állandó színháza és nem a harmadik, mint a történetírók és írók állítják, kik tévesen az 1781. évet veszik megnyitása évének. Még kevésbé az első, mint azt a több mint 100 éves régi színház helyén épült mostani színház falán lévő emléktábla hirdette. A felirat szerzőjének teljes járatlanságát mutatja az a körülmény is, hogy a színház megnyitását nem az általános tévhitnek megfelelően 1781-re, hanem csak 1792-re tette.

Az új színházat, kávéházat és tánctermet magába foglaló hármashatárú épület építése három teljes évet vett igénybe. Először a kávéház és táncterem épült, utoljára a színház. Keletkezésének történetét Czobor Alfréd idézett művében részletesen tárgyalja,³⁾ úgyhogy csak a főbb mozzanatok visszaadására fogok szorítkozni, az ő munkáját véve alapul.

1786. májusában mutat reá gróf Sztáray kamarai adminisztrátor arra, hogy a még 1756-ban a régi városházából épült kávéház, melyet Laffon Frigyes bérelt, már nem felel meg a kor követelményeinek és nem is méltó Felsőmagyarország fővárosához. Azonkívül tekintélyes jövedelemtől is megfosztja a várost, mert a helyiség nedvessége és tisztátlansága miatt már harmadéve nem lehetett ott a bálokat megtartani. Egyúttal a Broczky építőmester utasításai szerint készült tervet is benyújtotta, melyen minden várakozásnak megfelelő kávéház, pompás táncterem és az akkori körülményekhez képest nagyszabású színház volt egy tető alatt egyesítve. Ezenkívül az épületben még 6 bolthelyiséget is terveztek.

Sztáray gróf, ismerve a magisztrátus gondolkodását, részletes számításokkal mutatta ki, hogy a vállalkozás a városra nézve anyagi előnnyel jár.⁴⁾

Hogy ez a számítás helyes volt-e vagy sem, az itt most mellékes. Fődolog, hogy megtörtént az első döntő lépés és a kamara elhatározását azonnal rendelet is követte, amely felszólítja a várost, hogy kössön az építőmesterrel és a kézművesekkel a legelőnyösebb feltételek mellett szerződéseket és terjessze azokat jóváhagyás végett a kamara elé s aztán haladéktalanul fogjon az építéshez.⁵⁾

Nem a kamarán mulott, hogy az építésig tekintélyes idő telt még el. A városi tanács hagyományos idegenkedéssel fogadta a tervet. Végül mégis előterjeszti a kamarának a szerződéseket, de mindenféle kibuvót keres. Minden hiába, a kamara a szerződéseket jóváhagyta⁶⁾ és felsőbb jóváhagyás végett a helytartótanácsához terjesztette fel.

1) Bayer: i. m. II. 272—73. l.

2) Filtsch: i. m. 557. és köv. l.

3) I. m. 141—148. l.

4) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1786/504.

5) U. ott. Acta Theatr. 1786/504. és 1786. évi tan. jegyzőkönyv. 272. l.

6) U. ott. Acta Theatr. 1786/504. és 713.

Ezáltal nagy késedelmet szenvedett az ügy, mert a helytartótanács mindenféle kivetni valót talált a terven meg a költségvetésen¹⁾ és az új terv és költségvetés megérkezéséig várakozni kellett.

A budai kir. építészeti igazgatóság, illetve Tallher kir. építőmester által készített terv, amely szerint a hármass épület épült, elvesztett. De aligha különböztethetett lényegesen az eredeti Broczky-féle tervtől.²⁾

Az építési költség a budai költségvetés szerint 24.677 forint 59⁵/₆ krajcár-ra rúg, melyet a városi pénztár tartozik fizetni.³⁾

Mindezek után a kamara novemberben ismét felszólítja a várost, hogy kössön az új költségvetésnek megfelelő új szerződéseket, szerezzé be télen át a szükséges építőanyagot, hogy tavasz elején végre hozzá lehessen kezdeni az építkezéshez.⁴⁾

De megint nem lett a dologból semmi. Hosszu huza-vona következik, először a tanács, majd a kézművesek részéről. A kamara végül is türelmét veszti és átadja az építkezés vezetését Schwaitzer Antal városkapitánynak és építőmesternek.⁵⁾ Így aztán 1787. tavaszán végre elkezdik a régi kávéház lebontását.⁶⁾ Miután kiosztották a különböző munkálatokat az egyes vállalkozóknak, kiket nem említek meg névszerint, a nyár folyamán végre az építésre került a sor. Először a kávéház és táncterem falait huzzák fel. 1788. márciusában, hála a kamara sürgetéseinek, az épületnek ez a része befejezés előtt áll. Ekkor megkezdik a kávéház mellett, a hajdani fatanácssterem helyén épült, a Csermely-patak kiáradásakor vízben álló és ezért „Noé bárkájának” (Arche Noe) nevezett⁷⁾ nyomorúságos fabódék lerombolását és augusztus utolsó napjaiban végre hozzáfognak a tulajdonképeni színház építéséhez. A kassai új színház alapkövetétele tehát az 1788. év harmadik negyedére esik.

Az építkezés és az épület belső felszerelése több mint egy évet vett igénybe. De bár az épületet csak a következő év őszén adhatták át rendeltetésének, a kassai állandó színészet mégis 1788. végén veszi kezdetét. Ugyanis miután megfelelő pályázó akadt és az új táncterem némi átalakításokkal színelőadásokra alkalmas helyiségnek bizonyult, bérbeadták azt a pályázó Bulla Henriknek, a budai és pesti színház igazgatójának, aki 1788. december 6-tól 1789. május 6-ig játszott ebben a táncteremben. Ezzel kezdetét vette a kassai állandó színészet.

Mialatt az új táncteremben az előadások folytak, a szomszédos színház tető alá került és midőn Bulla május elején az évadot befejezte, megnyithatta kapuit a hajléktalan színészet előtt. Ezért a város május 6-án Bullával két évre szóló szerződést kötött.

1) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1786/1007.

2) Czobor: i. m. 145. l.

3) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1786/193.

4) U. ott. Acta Theatr. 1786/183.

5) U. ott. Acta Theatr. 1737/770.

6) U. ott. Acta Theatr. 1787/1230. és 1787/1330.

7) Tutkó József: Szabad kir. Kassa városának tört. évkönyve. Kassa, 1861.

Hátra volt még a belső kiállítás, a nézőtér építése, a színpad felállítása, annak díszletekkel, szofittákkal és gépekkel való ellátása. Mindezt a kamarai adminisztrátor utasítása szerint szintén a városnak kell elkészíttetnie. A díszleteket Schrött Erasmus rajztanár festette, a kárpitos munkát a már ösmert Bienfait Albert vállalta.

Mindezen munkálatok elvégzéséhez csak öt hónap állott rendelkezésre, úgyhogy a végtelenségig elhuzódó sok hivatalos iratváltás mellett nem is csoda, hogy a kamara többszöri komoly figyelmeztetésének ellenére, a megnyitásig nem készültek el. A társulatával novemberben Kassára érkező Bulla tehát kénytelen volt előadásait a hiányosan berendezett színházban megkezdeni.¹⁾ Talán ez is oka lehetett annak, hogy a pompás kassai új színház megnyitása 1789. novemberében²⁾ a legnagyobb csendben ment végbe. Legalább is — mondja Czobor³⁾ — az egykorú iratok között legkisebb nyoma sincs ünnepi előkészületeknek, már pedig a tanácsülési jegyzőkönyvek, melyeknek figyelme a legapróbb eseményre is kiterjedt, bizonyára nem hallgatták volna el a városi színház ünnepélyes megnyitását. — Adatok és akkori színlapok teljes hiánya folytán nem ismerjük az állandó színházban előadott első darab címét sem.

Bulla előadásai alatt a belső munkálatok egyre előrehaladtak. 1790. januárjában kész a nézőtér⁴⁾ és elkészülnek egymásután a díszletek is. 1790. áprilisáig az egész nagy munka be van fejezve. A színház, mely Thalia oly sokáig hajléktalan papjainak több mint egy évszázadon át állandó tartózkodást nyújt, fölépült.

Az épület majdnem ugyanazon helyen állt, ahol a mostani: a város közepén lévő nagy téren, szemben a városházával. Egy keletnyugati irányban haladó egyenes két egyforma részre osztotta: az északi részben a földszinten volt a kávéház, az emeleten a táncterem, a déli, a dóm felé néző részben több bolthelyiség és az emeletes színház kapott mellékhelyiségeivel együtt helyet. A színháznak egy fő és több mellékbejárata, a zenészeknek külön bejáratuk volt. A főbejáratnál szemben, az épület keleti részében állott a színpad.

A nézőtér két részre oszlott: Az első volt az u. n. I. Platz, 2 zárt-székekre osztott és 12 egyszerű paddal, a másik rész az u. n. II. Platz, mely 20 padból állott. Az első emelet magasságában 19 páholy volt és végül fent, a gallérián 26 félholdalakú és 1 zárt-székekre osztott pad. A zenekar a színpad közelében foglalt helyet.⁵⁾ A színházépületben

1) Bulla 1790. augusztus 10-én azt írja Lembergől Kassára: „...das dortige Theater im vorigen Jahre nicht zur zugesagten Zeit fertig geworden... die Dekorationen... nach und nach fertiggestellt worden sind; und folglich ein Löbl. Magistrat die Gnade haben wird die Zeit des unvollendeten Theaters und der Dekorationen von meiner noch fehlenden Schuld abzutragen.” Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1790/1840.

2) „...Provenientis a mense novembris ab habitis ludis comicis proventus num quales et quo conversus...” Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1790/955.

3) I. m. 147. l.

4) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1790/267. és 1790. évi tan. jegyzőkönyv. 50. l.

5) U. ott. 1789/90. és 1790/91. évi lajstromok.

volt még a pénztár, a színházi ruhatár (mely öltözőül is szolgált) és egy szoba a színházi felügyelő, a már többször említett Bienfait számára, kinek az volt a kötelessége, hogy a színházat őrizze, nyáron át szellőztesse, a díszleteket és felszerelést jókarban tartsa.¹⁾

A díszletek, amelyeket Schrött, Hegele Félix bécsi festő segítségével készített, méltók voltak a költséges kiállítású épülethez. Tanács és közönség egyaránt meg volt elégedve és br. Vécsey adminisztrátor külön hivatalos bizonyítvánnyal adózott Schrött művészi munkájának.²⁾

A színháznak a nagy függönyön kívül a következő díszletei voltak:

1. **Teremdíszlet:** 1 ajtóval ellátott függöny, 1 függöny, 12 kulissza, 6 szofitta.

2.—3. **Erdő- és kertdíszlet:** 1 erdő-függöny, hozzá 12 kulissza, melyeknek másik oldalára a kert van festve, 6 levegőt ábrázoló kulissza, 3 fára festett fa, 5 levágott fadarab, 1 kert-függöny, hozzá 1 kisebb, kerti-lakot ábrázoló függöny, 1 szökőkút, 2 szfinks, 1 festett fapad és 1 parasztház.

4.—5. **Börtön- és utcadíszlet:** 1 börtön-függöny, 1 kisfüggöny, 5 szofitta, 1 ajtó, 10 kulissza, melyek közül 6 a másik oldalán házsört ábrázol, 1 ajtós szárny, másik oldalán házzal, 1 széles szárny házzal, egy utcafüggöny, hozzá 4 szárny házzal.

6. **Tábordíszlet:** Függöny helyett 2 kifeszített, 4 öl hosszú sátor, hozzá 12 kulissza és kilátás a falakra.

7.—8. **Hercegi szoba és kabinet:** 1 függöny a hercegi szobához, használható ajtóval, 8 kulissza, másik oldalukon a kabinettel, 4 szofitta, 2 használható oldalajtó, 1 kabinet-függöny.

9.—10. **Polgári- és parasztszobadíszlet:** 1 függöny a polgári, 1 a parasztszobához, a polgári- és parasztszobához festett 6 kétoldali kulissza, az elsőhöz 3 szofitta, mindkettőhöz 2 használható ajtó.

11. **Különböző díszletek:** 1 kereskedőhajó vitorlákkal és vas-macskával, 1 nagy és 1 kis kocs, 1 csónak, 2 part, vászonhullámok, 4 evező, levegőt ábrázoló szárnyak, remetelak, deszkára festett sziklák és barlang.

A díszletek tehát a főfüggönnyel együtt összesen 10 függönyből, 3 kis függönyből, 24 szofittából és 61 lécekre feszített kulisszából álltak.³⁾

A színház terjedelme és befogadóképessége még évtizedekkel később is⁴⁾ túlnagy volt a város szükségletéhez képest. Bár egy színház a késő utókor számára is épül és nem szabad azt az első generáció szükségletéhez mérni, ez a rendkívüli nagyság hosszú időn át érzékeny kárára szolgált a kassai színészetnek.

¹⁾ Kassai városi levéltár. 1790. évi tan. jegyzőkönyv. 664. l.

²⁾ U. ott. Acta Theatr. 1792/2355. Kuriózumként jegyzem meg, hogy Schrött ezzel a munkájával 103 frt 06 kr-t, azaz naponta nem egészen 29 kr-t keresett.

³⁾ U. ott. Idézett lajstromok.

⁴⁾ J. C. v. Thiele: I. m. 119. l.

A kassai színház megnyerte tetszését mindazoknak, akik csak látták. Híre eljutott a külföldre is és az 1791. évi góthai színházi nap-tár részletesen leírja, Thiele pedig azt írja róla,¹⁾ hogy az egész épület rendkívül kellemesen lepi meg az utazót és tanulságot tesz a hatóság azon szándékáról, hogy a város közönségének izlést és műveltséget igénylő szórakozást kívánt nyújtani.

¹⁾ I. m. 119. l.

VI.

Az első állandó színtársulat.

Bulla Henrik.

1788—91.

A kassai új színház megnyitása Bulla Henrik és társulatának nevéhez fűződik.

Bulla Prágában született 1754-ben és 22 éves korában Salzburgban lépett fel először Wahr társulatában. 1780-ban Seipp innsbrucki igazgatóval társul, annak Pozsonyba való távozása után a társulat egy részével Augsburgba, majd Linzbe megy, ahonnan Bondini prágai igazgató magához hívja. Ott ő nyitja meg mint rendező, tulajdonképpen azonban mint a II. Bondini-féle társulat artistzikai igazgatója, az 1784-i téli idényt. De igazgatósága csak 3 hónapig tartott, mert a prágai közönség elégedetlen volt vele és ezt már a második előadás után felháborodottan érezte. A nemesség a bérlet visszaadásával fenyegetődzött és Bullának mennie kellett.¹⁾ A Schmällögger házaspárhoz szerződik, amely valamikor az ő linzi társulatához tartozott. Először színész náluk, majd társuk a pesti színház igazgatásában, végül egy folytonos torzskodással teljes év után, 1787-ben sikerül neki a budai és pesti színház igazgatását megnyernie és egyedül vezetnie. Ez a szereplése azonban csak epizód hosszú színigazgatói pályáján.²⁾

Bullának Pesten sem kedvezett jobban a szerencse, mint Prágában. Az elégedetlenség általános volt, úgyhogy már 1788. nyarán kénytelen a kassai színházért pályázni. Maga azonban nem mehet még el Budáról, a császár jelenléte és egyéb fontos ügyek tartóztatják; csak helyettesét Scheidhauer-t küldi a társulattal Kassára. 1789. áprilisában ő is utánuk megy.³⁾

Az 1788.—89.-i színiidényben, mint már említettem, Bulla társulata a város által ideiglenes színházzá alakított táncteremben játszott. A pénzügyi részre vonatkozóan a kamara, okulva a tapasztal-

¹⁾ Teuber: Geschichte des Prager Theaters. II. 149. l. Gothaer Theaterkalendar auf d. J. 1791. 86. l.

²⁾ Kádár: i. m. I. 29. l.

³⁾ Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1788/3987. és 1788. évi tan. jegyzőkönyv 3907. sz.; Kádár: i. m. I. 29. l.

takon, úgy vélekedett, hogy az előadások díját a legminimálisabb összegben kell megállapítani, éppen csak hogy az átalakítás költségei megtérüljenek, annál inkább, mivel egy színházzá alakított terem mégsem színház és az igazgatónak is kevesebbet jövedelmez. A város azonban előadásonként mégis 2 forintot követelt.¹⁾

Bulla a 6 hónapos idény alatt 92 előadást tartott. Mégpedig decemberben 17-et, januárban 17-et, február 23-ig 17-et, február 26-tól március 29-ig 19-et és április 13-tól május 6-ig 22-t. A városnak összesen 184 forintot fizetett.

Bullának, vállalkozása első éve alatt, úgy látszik jól ment a sora, mert a következő téltre is biztosítani szeretné magának a kassai színházat, annál is inkább, mert nyárra Lembergben szerzett játszási engedélyt. Nagy pártfogóra talált Szentiványi Ferencz főispánban, aki meleg szavakkal ajánlotta kérését a város jóindulatába. Mivel pedig a városnak magának is érdekében állott, hogy a gyermekecipőkben járó állandó színészet sorsát ösmert igazgató kezébe helyezze és a kamara is örömmel kapott a főispán ajánlatán, 1789. május 6-án megkötötték Bullával az új színház első bérleti szerződését.²⁾ A német nyelvű szerződés így hangzik:

1. Az igazgató köteles jóra való és tisztességes társulatot tartani és általában gondoskodni arról, hogy jól megválogatott, a dicséretes végecélnak megfelelő darabok kerüljenek előadásra.

2. A bérlet két évre szól és az igazgató előadásonként 3 forintot fizet, mégpedig azonnal az előadás végeztével.

3. Az esetben, ha a város ezen két év alatt a színpadhoz vagy egyes darabok előadásához szükséges díszleteket, azaz gépezeteket, kurtinákat, kulisszákat csináltatna, a vállalkozó köteles az erre fordított összeg 6%-át fizetni.

4. Az igazgató felel minden kárért, különösen azokért, amelyeket a saját, vagy alárendeltjeinek hibája vagy gondatlansága okozott; az esetleges kár megtérítésére köteles lekötni összes ingó és ingatlan vagyonát és a kárt a sajátjából a városi pénztárnak önként, minden vita és törvényes eljárás mellőzésével azonnal megtéríteni.

5. A bérlet köteles a színházat bérleti ideje alatt megfelelően ellátni, az épületben általa vagy más által okozott esetleges kárt pótolni vagy pótoltatni és az épületet a bérlet lejártával eredeti állapotának megfelelően adni át a városnak.

6. A tűzveszély miatt kötelességévé teszi a vállalkozónak, hogy a színházat minden egyes előadás után egy rëndörköző és a kéményséprő jelenlétében (mely utóbbinak ezért csekély fizetés jár) azonnal gondosan és tüzetesen átvizsgáltsa.

Ezt a szerződést jóváhagyja a helytartótanács is azzal, hogy a legfelsőbb szabályok szerint annak még a következőket is kell tartalmaznia:

1. a bérletösszeg negyedévi elmaradhatatlan részletekben fizetendő;

1) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1788/4046. és 1788. évi tan. jegyzőkönyv 3900. és 4046. sz.

2) U. ott. Acta Theatr. 1788/1133.

2. az összes díszleteket a bérlet lejártával leltár szerint és jó állapotban kell a vállalkozónak hátrahagynia;

3. a bérlő tartozik egy oly napon, melyen rendes színielőadás nincs, a szegényekháza javára egy előadást rendezni;

4. a tűzveszély csökkentése végett a szükséges oltóeszközök a szerződés értelmében kéznél legyenek és az ehhez kívánatos személyzet is készenlétben álljon.

Ilyen értelemben aztán a szerződést végleg megkötötték Bullával.

Az új színház első évada 1789. novemberében vette kezdetét és április 22-ig tartott. Bulla ez idő alatt összesen 62 előadást tartott, azaz 30-cal kevesebbet, mint az előző évben. Ennek oka a II. József halála (1790. február 28.) következtében elrendelt udvari gyász, amely miatt az előadások március 1-től április 18-ig szünetelnek. Bullának ebben az évben a szegényekháza javára rendezett előadás 58 forint 21 krajcárra rugó tiszta bevételén¹⁾ kívül 204 forintot kellett az összes előadások után fizetnie, de 18 előadás díjával, azaz 57 forinttal adósa maradt a városnak.²⁾

Az anyagi siker ugyanis távolról sem érte utól az erkölcsit, mely rendkívüli volt. Bulla maradandót alkotott a magyarországi német színészet történetében: alatta alakult ki a budai, pesti és kassai színházak műsorának az a jellege és színezete, amely aztán évtizedeken át megmarad. Ez a műsor pedig színvonal tekintetében a legkiválóbb német színházakéval vetekedik.³⁾

Az egész műsort a haladás szelleme hatja át; éppen ez a mindig előre való törekvés a főjellemzője Bullának és ezt nem látja meg a kor, amely ellenségesen áll vele szemben és nem látja a góthai színházi naptár tudósítója, aki hihetetlen lekicsinyléssel és megvetéssel ír Bulláról.⁴⁾ A maga egyoldalú meglátásával nem ismeri fel a kudarcot kudarcra valló, hibát hibára halmozó igazgató pályafutásában a benne rejlő tragikumot.

Előre, mindig és mindenáron előre — ez Bulla életének jelszava. Minden csábítja, ami új, ami ismeretlen, ami egy lépést jelent előre a színészet fiatal életében. Ez a lépés az egyetlen cél, s ez minden eszközt szentesít előtte. Innen van az, hogy olyan darabokkal is próbálkozik, melyek erejét és eszközeit felülmulják. Emiatt aztán erősen támadják, bukás bukásra éri a nagy színpadokon és Németország hangadó színészeti orgánuma, a góthai színházi naptár, kimondja a lesejtő véleményt: Bulla ép annyira színigazgató, amennyire színész a lámpatisztogatója.⁵⁾

Az kétségtelen, hogy Bulla, aki nem ismer akadályt, úgy „segít magán, ahogy tud. A darabokat összevonja, egész jeleneteket töröl, két szerepet eggyé forraszt, egy csomó személyt egészen elhagy. A legszomorúbb a dologban az, hogy az ilyen „javítást” leginkább a Shakespeare darabokon gyakorolta. Ezek a javított Shakespeare-kia-

1) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1790/1041.

2) U. ott.

3) Kádár: i. m. I. 35. l.

4) Gothaer Theaterkalender auf d. J. 1788. 86. l.

5) U. ott.

dások különben is járványszerűek voltak akkoriban,¹⁾ minden szerző büszke volt rá, hogy Shakespeare-t „használhatóvá” tudta tenni. És ha a legfelsőbb cenzura-szabályzat Kotzebue munkáinál megkívánta, hogy a darabokat úgy alakítsa át az átdolgozó, hogy ha a szerző véletlenül megjelenne az előadáson, ne ismerjen rá a saját darabjára, ezt az eredményt a Shakespeare átdolgozásoknál feltétlenül elérte.

A Shakespeare darabok már ebben a javított kiadásban kerültek a magyarországi német színigazgatókhoz; azok azután, mivel legtöbbször még így is felülmúlták erejüket, merészen „tovább javítottak” rajtuk. Bulla pedig ilyen szempontokból különösen nem ismert határt, ezt mutatja a *Velencei kalmárnak* az a példánya, amely a pesti német színház könyvtárával a székesfővárosi levéltárba került. Kádár Jolán²⁾ részletesen ismerteti a színrealkalmazó önkényes munkáját, mellyel az Eschenburgnak, az első német Shakespeare fordítók egyikeként prózafordítását a felismerhetetlenségig összeszabdalja.

De Bullát menti nehéz helyzete. Schmallöggeréknek Temesvárra való távozása után társulata 12 színészre és 5 színésznőre olvadt³⁾ s ezzel a csekély személyzettel volt kénytelen két színházat dráma- és operaelőadásokkal ellátni.⁴⁾ Természetes, hogy így aztán, ahogy az idézett góthai zsebkönyv megjegyzi, mindenkinek mindent kell játszania és nem lehet az egyes színészek szerepkörét meghatározni. Azonkívül Schmallöggerék magukkal vitték egész ruhatárukat és így tényleg előfordult, hogy midőn Bulla a kölcsönzött ruhatárat nem tudta megkapni, gondolkodás nélkül előadatta a *Velencei kalmárt* színészeivel köznap ruhájukban, „in ihren täglichen Lumpen”, mint ahogy a góthai színházi naptár megvetően mondja.

Pedig Bulla megvetés helyett, minden hibája ellenére is, inkább elismerést érdemelt volna, mert végeredményben a fentiek mind csak mellékkörülmények. Maga a műsor színvonal tekintetében a legjobb német színházakéval vetekedik⁵⁾ és becsületére válik Bulla igazgatásának.

Hároméves kassai tevékenysége idejéből a műsorra nézve nincs ugyan közvetlen adatunk, de fogalmat alkothatunk róla, ha szemügyre vesszük a budait és pestit, mely — legalább is a darabok megválasztását illetőleg — a kassaival körülbelül megegyezhetett. Pesti műsoráról pedig pontos adataink vannak.⁶⁾

Ebben a műsorban megtaláljuk az akkori színiirodalom minden divatos válfaját. Közöttük természetesen százzszámra akadnak oly darabok, melyekről nem emlékezik meg az irodalomtörténet, de nem más a helyzet a legnagyobb külföldi színházakban, magában a Burgtheaterben sem.⁷⁾ A 18. század nagy német költői meglehetősen lenézően is nyilatkoznak az akkori drámáiról. Goethe megveti azt a kö-

1) Weilen: Shakespeare auf der deutschen Bühne II. 192—94. l.

2) I. m. I. 38. l.

3) Gothaer Theaterkalender auf d. J. 1788. 179. l.

4) Kádár: i. m. I. 33. l.

5) U. ott. 35. l.

6) U. ott. 35—40. és 90—94. l.

7) Nagl-Zeidler: Deutsch-Oesterreichische Literaturgeschichte II. 467. l.

zönséget, amely Gebler és Stephanie darabjait túri, Schiller szegényes élvezetnek találja, ha az osztrákok Blumauer piszkos élcein nevetnek, Jean Paul pedig azt tartja, hogy az egész bécsi irodalom nélkülözi a lelki nemességet, nem becsüli az erényt és szépséget.¹⁾ — De így van ez legnagyobbreszt ma is; az előadott darabok jórésze egy évszázadon belül feledésbe merül, mert a szerzők nem az utókor, hanem a napi közönség számára dolgoznak.

Bulla idejében a színház reformja befejeződött. Hogy ez a magyarországi német színpadokon a polgári dráma jegyében folyt le, azt Bulla műsora is mutatja. Ennek magvát a tiszta vigjáték és a polgári dráma minden válfaja képezi. Az elsőnek képviselői Goldoni, Holberg és német követőik, különösen Jünger; az utóbbiaknak főként Schröder. De megjelentek már az irány azon termékei is, melyek Diderot „*Le père de famille*”-jének mintájára többé nem kispolgári genreképek, hanem az egész polgári társadalom tendenciáinak kifejezői; így Gemmingen, Grossmann darabjai. Iffland is feltűnt már első darabjaival. A közönség látványosságkedvelését katonadarabokkal, főként ifj. Stephanie enemű darabjaival elégitették ki; ezek hoztak a polgári drámák egyhangu világába életet és színt.

A polgári drámákat itt-ott már lovagdrámák — az irány első, még ki nem forrott termékei — is váltogatják, de virágkoruk még nem érkezett el, mert Bulla, gyenge felszerelése miatt, éppen fő vonzóerejüket, a változatos díszletek és festői ruházatok alkalmazását nem juttathatta érvényre.

A Sturm und Drang-drámák formátlanságuknál fogva csak szórványosan jelennek meg a magyarországi német színpadokon. Pesten és Budán fénykoruk éppen Bulla igazgatása idejére esik²⁾ és ha fel tesszük, hogy Bulla a Pesten játszott darabokat Kassán is előadta, akkor ugyanazt mondhatjuk Kassáról is, mert a későbbi évek műsorán már csak mutatóba maradt egy-kettő ezekből a drámákból. A fővárosban Klingertől *Die Zwillinge*, Sturm und Drang, Wagner *Kindes-mörderin*-je *Ewchen Humbrecht* címen ösmert szelidített kiadásban és Leisewitz *Julius von Tarent*-je kerül Bulla idejében színre.

A klasszikusok közül Lessing, Schiller, Goethe és Shakespeare szerepelnek Bulla pesti műsorán. Lessinget a *Miss Sara Sampson* (2-szer), *Minna von Barnhelm* (4-szer) és *Emilia Galotti* (3-szor), Schillert a *Räuber* (3-szor), *Fiesko* (1-szer) és *Kabale und Liebe* (2-szer), Goethet csak *Clavigo* (2-szer) képviseli. Vajjon e darabokat mind előadták e Kassán is, azt, sajnos, nem tudjuk, még kevésbé tudunk valamit hatásukról. Csupán annyit mondhatunk, hogy a darabokat valószínűleg előadták és, mint Pesten, itt is csak mérsékelt tetszést arathattak.³⁾

Shakespeare darabok igen szép számmal szerepelnek Pesten Bulla hároméves vállalkozása alatt. Színre kerülnek *Romeo és Julia*

1) Id. Heller Izidor: A bécsi színiügy Mária Terézia és II. József alatt. Budapest, 1895. 65. l.

2) Kádár: i. m. I. 38. l.

3) Gothaer Theaterkalender auf d. J. 1789. 175. l.

(3-szor), *Hamlet* (2-szer), *Othello* (2-szer), *Lear király* (1-szer) és *Gassner II.* (A makrancos hölgy Schink-féle átdolgozása). Kassára hihetőleg ugyanazt a Shakespeare repertoíret vitte magával Bulla. Hogy ezek a Shakespeare előadások semmivel sem voltak jobbakk Ausztria és Magyarország többi hasonló előadásainál, azt már feljebb említettem.

Bulla igazgatása alatt kezdett letűnni az addig annyira kedvelt ballet a pesti színről. Vonzóerejét Bulla daljátékokkal és operákkal igyekszik pótolni. A vállalkozás sikerrel jár, csaknem minden második előadás operai lesz. A közkedveltségnek örvendő jellemvígjátékok után leginkább az operák tetszenek. Legnépszerűbbek voltak Pesten Paísiello operái, Gretry *Zemir und Azore*-ja, Dittersdorf vígoperái, 1788. elején jelenik meg a műsoron az első Mozart opera, az *Entführung aus dem Serail* is, hogy többé le se kerüljön róla. — Ezeket az operákat, mivel akkor újdonságyszámba mentek, valószínűleg Kassán is előadta Bulla. Közelebbi adataink nincsenek róluk.

* * *

Kassa közönsége meg volt Bulla igazgatásával elégedve és azt értésére is adta. Erre Bulla, akinek ilyesmiben színigazgatói pályafutása alatt vajmi kevésbé volt része, büszkén és emelt fővel hivatkozik. Hogy vállalkozása ennek ellenére roppant anyagi veszteséggel végződött, az a kedvezőtlen viszonyok következménye. Az időpont ugyanis legkevésbé sem volt alkalmas arra, hogy nagy közönséget teremtsen a kezdet nehézségeivel küzdő állandó színezet számára.

II. József török háborúja után nagy nyomor és drágaság állott be. Nehezebb lett a megélhetés és a szükségessé vált takarékoság korlátozott minden fényűzést s így csökkentette a színház látogatottságát is. A helyzet meg azáltal is rosszabbodik, hogy a Kassán állomásozó katonaságot elhelyezik és több hivatalt áthelyeznek. Ez érzékeny csapás, mert a város közönségének éppen az a része távozik, amely a színház részére a legnagyobb jelentőségű, a polgárság ugyanis még jobb időkben is csak gyéren és legtöbbször csak vasárnap¹⁾ látogatta a színelőadásokat. Ehhez járult még gróf Török főigazgató rendelete, mely ismét megtiltja a főiskolásoknak a színházlátogatást. A felügyelettel először a városi hajdukat, majd a pedellusokat bízták meg, kiknek e célból szabad bemenetük van a színházba. — A farsangi bálók és multságok, amelyek éppen a főévadban vonták el a közönség tekintélyes részét, szintén jelentős anyagi kárt okoztak az igazgatónak.

Bulla tehát az óriási színházban minimumra csökkent közönség előtt volt kénytelen játszani, nemcsak minden anyagi segély nélkül, hanem még bérleti díjakkal is terhelve. Előadásenként 3 forintot kellett fizetnie, azonkívül a díszletköltségek 6%-át is követelték tőle. Mindezt lehetetlen volt tisztán csak a színházi bevételből fedeznie.

¹⁾ Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1792/3073.

Bulla rögtön átlátta a helyzetet és 1790. nyarán Lembergől írott levelében rá is mutatott az egyetlen módra, amely némileg csökkentené az igazgató anyagi veszteségét. Arra kéri a várost, juttasson neki részt az új táncteremben rendezett nyilvános bálók és mulatságok jövedelméből. Hivatkozik Pestre, Budára, Temesvárra, Pozsonyra, Nagyszebenre és a külföldre, ahol még közepes szintársulatoknak is megadják ezt a támogatást, amely nélkül a kassai színház sem tud fennállani.¹⁾ A magisztrátus azonban a szerződés betűihez ragaszkodva Bullát szerződése szigorú megtartására szólítja fel és szerinte teljesen jogosulatlan kérését ridegen visszautasítja. Mindössze annyi engedményt ad az igazgatónak, hogy a díszletek után járó percentet csak 1790. április 1-től számítja fel neki,²⁾ mivel a festés csak akkor készült el teljesen.

A tanács visszautasításának az a következménye, hogy Bulla akit szerződése az 1790/91. évadra még Kassához köt és aki azt október 19-én meg is kezdi, még nagyobb romlásba sodródik. Március közepén még előadja a szegényekháza javára a *Die Feuersbrunst* című darabot 44 frt 53 kr tiszta jövedelemmel,³⁾ egy hónap múlva azonban befejezi 3 éves kassai vállalkozását 102 forint bérlethátralékkal, melyet lemergi bevételeiből szándékozik törleszteni.⁴⁾

Bulla vállalkozása tehát a magisztrátus nyakassága miatt szenvedett hajótörést. Azonban a jövő, sikertelen kísérleteivel és eladósodott igazgatóival, fényesen bebizonyította Bulla állításának igazságát. Kassán nagyobb társulatot anyagi támogatás nélkül nem lehet fenntartani, különösen nem, ha az igazgatót még illetékekkel is terhelik. De a színigazgatóknak csaknem három évtizedig kellett küzdeniük a létért, míg erre az illetékes tényezők is ráeszméltek.

Az első társulat, amely jelentős anyagi támogatásban részesült, az 1818-ban Kassán játszó magyar szintársulat volt.

1) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1791/1840.

2) U. ott. 1790. évi tan. jegyzőkönyv. 169. l.

3) U. ott. Acta Theatr. 1791/724.

4) U. ott. Acta Theatr. 1791/582. Egy év múlva még nem törlesztett semmit. 1792-ben a város a lemergi tanácsot szólítja fel a teljes összeg behajtására. Acta Theatr. 1792/476.

VII.

Az első állandó bérlő.

Steinhard Károly.

1791—1793.*)

Még Bulla távozása előtt az 1790. év folyamán határozta el a város, hogy a jövőben a színházat nem bocsátja közvetlenül az igazgatók rendelkezésére, hanem a színház bérletét a kávéházával és a tánctermeivel egy kézben egyesíti. A három objektum bérlője tartozik azután szinigazgatóról gondoskodni. Lehet, hogy ettől a következő szintársulatok könnyebb megélhetését is várta a város, sokkal valószínűbb azonban, hogy okulva a Bullánál kezdettől fogva tapasztalt bérfizetési rendetlenségeken, inkább a színház után járó jövedelmének biztosítására gondolt. Az új rend folytán ugyanis a város csak az általános bérlővel állott jogviszonyban és az igazgatók fizetéseképtelensége esetén nem károsodott. Azonkívül megszabadult a szintársulatok szerzésének gondjától és a közönséggel szemben értékű vállalt erkölcsi felelősségtől is.

Az így egyesített hármas bérletet a kávéház és táncterem eddigi bérlője, Laffon Frigyes, kinek 3 éves bérletideje az 1790. év végével lejárt, akarta három esztendőre bérbevenni.

A kávéház és táncterem bérösszege eddig évi 660 forintot tett ki. Most, hogy a bérletbe a színház is beletartozott, a város bérösszegül az egész épületbe beruházott összköltség 6%-át, azaz 1667 forint 21 krajt követelt. Laffon azonban sokalta ezt az összeget és 5%-ot, azaz 1380 forint 28 krajt évi bért ajánlott fel, amit megint a kamara keveselt, úgyhogy semmiképp sem tudtak megögyezni. Végül is a városi tanács az 1791. évre még az 5%-os összegért, azaz 1380 forint és 28 krajtért engedte át Laffonnak az egész bérletet, a jövőre nézve azonban nem fogadta el ajánlatát. Mivel utasítása volt arra, hogy igyekezzék lehetőleg kedvező szerződést kötni, az év május

*) Az 1790—96.-ig terjedő időszakbeli acta theatrialiák a kassai városi levéltárban ez idő szerint fel nem lelhetők. Kénytelen voltam tehát ezen időszak kassai adataira vonatkozóan kizárólag Czobor Alfrédnek az elkallódott aktákból készített jegyzeteire támaszkodni, melyeket a szerző rendelkezésemre bocsátani szíves volt.

2-ra az összes szabad kir. városokkal közölt és az ujságokban is közzétett nyilvános árverést hirdetett, melyen a kávéház, táncterem és színház hármias bérletét 1792. január 1-től 6 évre terjedő hatállyal Schindler Antal kassai polgár, mint legtöbbet ígérő nyerte el évi 1405 frt bérért.

Laffon csak a budai latin ujság március 11-i (20.) számából értesült a város eme szándékáról. Nem várt mellőztetése miatt annyira elkeseredett, hogy még az árverés előtt írásban visszavonta korábbi ajánlatát és kijelentette, hogy a jövőben nem tart igényt a bérletre. Nem is jelent meg az árverésen. Az időben már különben is beteg volt s kevéssel utóbb meg is halt.

Özvegye nem akarta az év még hátralévő hónapjaira a bérletet megtartani, ezért azt a város augusztus 1-től a jövődöbeli bérlőnek, Schindler Antalnak kínálta fel. Ez azonban csak a kávéházat és tánctermet volt hajlandó átvenni, mégpedig 275 forintért, mint a 660 forintos bérösszeg megfelelő részéért. A színházat tehát a város volt kénytelen a hátralévő félévre megtartani, aminek az lett a következménye, hogy az 1792. év végéig már nem is jött szintársulat Kassára. Bienfait Albert kérte ugyan a várost, hogy egy színésztársaság érkezéséig bábszínjátékokat (Marionettenspiele) adhasson elő, de kérését azzal az indokolással, hogy a színházban javítási munkálatokat kell eszközölni, elutasították.

Az első színigazgató, akit az új bérlő 1792-től szerződttetett, Steinhard Károly Frigyes. Fennmaradt írásaiból arra következtethetünk, hogy értelmes ember volt, aki kedvezőbb körülmények között a kassai német színészetet fellendíthette volna. De mivel rosszul választotta meg vállalkozása idejét, tagadhatatlan képességei csak arra szolgáltak, hogy folytonos pénzzavarai folytán tűrhetetlenné vált helyzetén cinikus fellépéssel és turpisággal tegye túl magát.

Az ország az 1790-ben megkötött békét alig élvezhette. Csakhamar kitört a francia háború és a közállapotok oly régen várt javulását ismét megakadályozta. Az új igazgatónak tehát még elődeinél is nagyobb nehézségekkel kellett küzdenie, mert a régi bajokhoz most még a háború is járult, mely nem igen pártfogolja a műsákaat.

Steinhardnak az volt a szerencsétlensége, hogy vállalkozását mindjárt adóssággal kezdte. Schindler bérlőtől havi 100 forintos részletekben visszafizetendő 1000 forintnyi előleget vett fel, melyet aztán képtelen volt törleszteni, úgyhogy egyre mélyebben süllyedt az adósságokba. Bírói zár alá került a színházi pénztár. Schindler pedig már 1792. május 1-én kénytelen volt Steinharddal szerződést kötni, mely szerint utóbbi kötelezi magát arra, hogy a 947 forintnyi hátralékot heti 25 forintos részletekben törleszti, vagy ha heti bevétele ezt nem engedné meg, akkor havonként egy előadást fog bérletszünetben tartani és ennek tiszta jövedelmét adóssága törlesztésére fogja fordítani.

E szerződés szerint a színi évad november 1-én kezdődik és 5 hónapig tart. Az igazgató előadásonkint 3 forintot fizet a bérlőnek és évadonként egy előadást rendez a kórház javára.

Adósságai csökkentése végett Steinhard nyárára Eperjesre, a kassai színigazgatók szokásos nyári állomáshelyére készül. E célból a

kassai tanács márciusban bizonyítványt állít ki számára, mely szerint társulata úgy tisztességes életmódjával, mint előadásaival a közönség megelégedését érdemelte ki és ő a bérlővel szemben fennálló tartozásának kivételével, adósságot nem hagyott hátra.¹⁾

Az eperjesi tartózkodásnak nem volt meg a várt eredménye. Steinhard helyzete ellenkezőleg, még csak rosszabbodott, mert oly felfogással találkozott, mely lehetetlenné tette neki, hogy társulatát adósság nélkül tartsa fenn. Ez a felfogás a korra igen jellemző esetben jutott kifejezésre, melyről az igazgató 1792. július 29-én kelt levelében megütközéssel számol be a kassai magisztrátusnak.²⁾ A katolikus papság úgy felháborodott a színelőadásokon, hogy a német káplán nyilvánosan, a plébániatemplom szószerkéről a legszigorúbban intette híveit, ne merjenek a színházba járni, mert ott az ördög lakozik s a színészek és komédiások mind az ördög tanítványai. Ez az erkölcsen már az örülettel határos, írja Steinhard, és ő el is van tökéltve, hogy ezt a hallatlan esetet nyomtatásban is nyilvánosságra hozza. Mert — úgymond — hogyan maradjon egy színigazgató becsületes, ha az amúgy is nehéz viszonyok között még Krisztus szolgálai is megnehezítik ilyen esztelen és káros beszédekkel a színészek sorsát?

Teljesen tönkrement Eperjesen, — írja tovább — még a társulat tagjait sem képes fizetni. A heti 84 forint bevétel helyett, amelyre szüksége lett volna, hogy ujjabb adósságot ne csináljon, sokszor 30—40, sőt néha még 20 forint sem folyt be. A városnak és társulatának már 400 forinttal tartozik és minden óra, amelyet még Eperjesen tölt, növeli adósságát. Ezért Lőcsére akar menni, s e célból új, és pedig oly működési bizonyítványt kér a kassai tanácstól, mely az adósságáról nem tesz említést, azonkívül egy utjából minden nehézséget elhárító ajánló levelet a löcsei tanácshoz. Különben — fenyegetődzik levelében — kénytelen lesz nem megszökni, mint Kassán, azt aljas módon róla terjesztik, hanem társulatával Kassára jönni, hogy gazdálkodásáról számot adjon és igazgatósága alatt elfecseirelt vagyonáért és idejéért kártérítést követeljen. Mert ő megmondta azt már százszor, hogy ha Kassa rendes szintársulatot akar, úgy a nemességnek és a polgárságnak azt tisztességesen támogatnia kell. Máskülönben lehetetlen, hogy a színigazgató becsületes maradjon.

A színigazgató becsületessége láthatólag sokat foglalkoztatja Steinhardot, ami későbbi viselkedésével nem igen áll összhangban.

Ebből a levélből azt a fontos következtetést vonhatjuk le, hogy Eperjes 1792-ben még úgy gondolkodik a színészetéről, mint Kassa 30 év előtt, midőn a város Bodenburgnének keserítette meg az életét és midőn ellene az összes egyházi hatóságok megmozdultak. Kassa szelleme hatalmasat fejlődött azóta, máskülönben Steinhard nem mert volna a városnak ilyen éles hangon panaszkodni az eperjesi esetről.

Az egész levél hangja egyáltalán minden csak nem kérvényhez illő. Steinhard követel, fenyegetődzik és szidalmaz. De úgylátszik,

1) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1792/900.

2) U. ott. Acta Theater. 1792/2181.

ösmerete az embereit, mert a város, megrémülve, hogy csakugyan a nyakára jön, augusztus elején a kért alakban kiállította neki a bizonyítványt, sőt néhány ajánló sort is fűzött hozzá.

Volt-e Steinhard csakugyan Lőcsén, vagy nem, azt nem tudjuk. Novemberben ismét Kassán van, miután előzőleg hosszú ideig gondolkodott, visszatérjen-e még oda vagy sem.

Visszaérkezése után felszólították, hogy intézze el végre Schindlerrel való függő ügyét. Erre ő a városhoz intézett levelében a legnyugodtabban kijelenti, hogy nincs módjában Schindler követelésének valaha is eleget tenni. Ez utóbbinak pedig nincs joga ahhoz, hogy szemrehányást tegyen neki, mert meghatalmazottai, kik vele annak idején Pesten tárgyaltak, őt egyszerűen becsapták és minden színesen ecsetelt képük csak „*Tand und Blendwerk*” volt.

Ennek kapcsán aztán Steinhard félretesz minden köteles alázas tiszteletet és kertelés nélkül megmondja a városi tanácsnak az igazat. Ez a levél, amely intelligenciájáról és éleslátásáról tanuskodik, tiszta képet ad az utókornak az akkori viszonyokról.

Amikor az igazgató a hatalmas színházat megpillantja — írja Steinhard — nagy reményekkel néz a bevétel elé. De a csalódás nem várat magára sokáig. Rövidesen kitünik, hogy a város szépszámu lakosságának csak egy harmada látogatja a színházat, mert a többinek nincs érzéke a színészet iránt. Másutt a kereskedőosztály és a nemeség támaszai a színháznak, Kassán az elsőre egyáltalán nem lehet számítani, a nemesség 19 páholya pedig az ő vállalkozása alatt csaknem mindég üresen állt. Emellett a színházi kiadások oly magasak, hogy az igazgató jóformán csak a zene, világítás, fűtés, műszaki és színházi személyzet számára játszik. „*Wo er für sich und seine Gesellschaft . . . etwas hernehmen soll, das lässt man in Kaschau dem lieben Gott anheim gestellt*” — írja.

Teljesen megfoghatatlannak tartja tehát, miképen jöhetett a város arra a gondolatra, hogy ebben a városban, mely legfeljebb 3—4 hónapig képes egy közepes vándorszínész társaságnak nagynehezen megélhetést nyújtani, oly rendes állandó színházat építsen, amelynek híre még külföldi igazgatókat is vonz.

Neki tulajdonképen joga volna ahhoz, hogy felperesként lépjen fel a várossal szemben, amiért pénztárát az előző évben zár alá vette s ő azzal nem rendelkezhetett szabadon. Ehelyett a következő kérést terjeszti elő: vagy mutasson neki a tanács oly kivezető utat, melynek segítségével Schindlerrel kötött 3 éves szerződésének eleget tehet, vagy engedje őt a mostani 5 hónapos évad lejártával, azaz 1793. március végén, társulatával háborítatlanul távozni. A hátralévő időre még a pénztár újabb sequestratiójába is beleegyezik, föltéve, hogy a város az ő és társasága fizetését és körülbelül 20 mérföldnyi utazás költségét számára bíróilag biztosítja.

Ő különben még egy utolsó kísérletet tett adósságai rendezésére. Tervet készített arról, hogyan volna képes a szintársulat magát esetleg fenntartani. Ezt a tervet bemutatta bárá Vécsey kamarai adminisztrátornak is és minden pontnál odaírta ez utóbbi véleményét.

Hadd lássa a tanács, hogy magasabb helyen is ugyanúgy gondolkodnak erről az egész dologról, mint ő. A 7 pontból álló terv a következő:¹⁾

1. Az igazgatónak 14 páholy 280 frt-ot kitevő hat havi bérlete biztosíttassék. Báró Vécsey ezt nem tartja lehetségesnek, mert annyi uraság nem igen állna össze.

2. Arra való tekintettel, hogy a „magas nemesség” nem szívesen vegyül, a kereskedőosztálynak külön helyet kellene a színházban be rendezni. Az adminisztrátor kijelenti, hogy ily nagy kiadásra a város nem határozhatja el magát.

3. A 6 nyári hónapra 6 biztos nyári tartózkodási helyet kellene az igazgatónak magasabb helyről jövő ajánlással és gondoskodással biztosítani. Báró Vécsey azonban csak 4 ilyen helyre tud neki reményt adni.

4. Engedélyezzenek az igazgatónak havonta két bérletszünetben tartott előadást, egyet a saját javára, a másiknak jövedelmét a város a kézenfekvő adósságok törlesztésére fordíthatná. Báró Vécsey azonban még egy bérletszünetet is soknak tart a nemesség és polgárság számára.

5. Az igazgatónak összes adósságaira egy évre „salvus conductus”-t kellene adni. Az adminisztrátor szerint még ez a pont ütközik a legkevesebb nehézségbe.

6. A színháznak még néhány jó és hasznos tagra és e célból 100 frt-ra lenne szüksége. Ha a magas nemesség hajlandó ezt az összeget rendelkezésére bocsájtani, úgy a tagok 4 héttel az előleg felvétele után Kassán lehetnének. Vécsey báró azonban ezt ép oly kevéssé tartja keresztülvihetőnek, mint az 1. pontot.

7. Ilyen feltételek mellett az igazgató 4—6 évre szóló szerződést köthetne és a várost ezen idő alatt jó társulattal látná el. De Vécsey báró nem tanácsolja a szerződés meghosszabbítását, mivel a fenti 6 pontból csak egy vihető keresztül. Legjobb volna Steinharnak a várost még idején elhagynia, mintsem maradásával még mélyebben süllyednie az adósságokba.

Hogyan határozott a városi tanács ebben az ügyben, nem tudjuk. Nem igen segíthettek azonban a dolgon, mert Steinharn Károly, nagy csomó adósságot hagyva hátra, 1793. február 10-én titokban megszökött. A város köriratban keresteti a szomszédos megyékben.²⁾ A körözés azonban több mint valószínű nem járt eredménnyel, mert március végén leltárba foglalják hátrahagyott ingóságait, hogy így elégítsék ki a hitelezőket.

Összes adóssága 1226 frt-ot tett ki, ezzel szemben a meglévő ingóságokat, beleértve a színházi ruhatárat, csak 169 forint 11 krajcárra becsülték. Schindler tehát arra kéri a tanácsot, utalják ki neki a Schöll kassai polgár házában zálogként hátrahagyott könyveket és zeneműveket is. Egy részét meg is kapta, a másik Schöllt illeti meg, a hátralékos lakbér fejében. Mennyit tett ki a bérlőre eső rész, arról

1) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1792/3073.

2) U. ott. Acta Theatr. 1793/353.

nincs említés, de hogy Schindler a Steinhard-féle vállalkozásra alaposan ráfizetett, az kétségtelen.

Steinhard nevével sehol sem találkozunk többé a magyarországi színészet történetében. Működéséről, társulatáról és műsoráról azonban még a Kassán töltött év alatt se tudunk semmit. Egyetlen meglévő adat sem nyújt erre nézve semilyen támpontot.

VIII.

Kuntz. J. Berndt és társa. Stöger.

1793—1800.

A Steinhard szökése folytán megüresedett helyre az 1793/94. évad kezdetével Kuntz igazgató került.

Kuntz János Keresztély Frankfurt am Main-ban született 1758-ban és 1779-ben lépett fel először.¹⁾ 1793-ban már hosszú magyarországi igazgatói pályafutásra tekint vissza. Volt Győrött, Rozsnyón, Temesvárott és a két utolsó évben Nagyszebenben.²⁾

Kassai társulata 15 férfiből és 6 nőből állott, kik közül az 1797. évi góthai színházi naptár Müllert, Wiesert és Schoppert, továbbá Kuntznét és Müllernét (szül. Göttersdorf) emeli ki. Műsora az előbbi és későbbi tudósítások szerint — kassai működéséről nincs közelebbi adatunk — nem nagyon változatos, de jó. Főelemei az operák és az első Iffland és Kotzebue darabok, mellettök Schröder, Gotter, Spiess, Jünger és Ziegler szerepelnek.³⁾ Szóval a műsor elemei még mindig azok, mint Bullánál: polgári dráma, vígjáték és lovagdráma, legfeljebb a keverési arány lehet más.

Kuntznak a kassai színházzal ép oly kevés szerencséje volt, mint két elődjének. A háboru még egyre tartott, a katonaság tehát állandóan távol volt, a drágaság pedig napról-napra nőtt. Mindehhez röviddel érkezése előtt hatalmas tűzvész ütött ki a városban, melynek folytán a lakosság teljesen tönkrement. A szerencsétlen igazgatónak évről-évre rosszabbul ment a dolga.

Az első évad végén husvétkor 4 hétre Késmárcra készül, de az ottani tanács megtagadja a játszási engedélyt. A polgárságot — úgy mond — tűzvész és egyéb csapások igen megviselték, nem engedhet meg magának fölösleges kiadásokat, azonkívül megfelelő hely sincs.⁴⁾ Így hát Kuntz 1794. nyarán Lőcsén, Bártfafürdőn⁵⁾ és Eperjesen játszik, miután a kassai tanács neki bizonyítványt állított ki a közönség általános megelégedéséről.⁶⁾ Akkor, úgy látszik, még nem volt

1) Gothaer Theaterkalender auf d. J. 1797. 319. l.

2) Filtsch: i. m. 60. l.

3) U. ott. 62. l.

4) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1794/886.

5) Gothaer Theaterkalender auf d. J. 1797. 319. l.

6) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1794/674. és 1794/2451.

adóssága, de Eperjesen igen rosszul ment a dolga, mert már szeptember 16-án visszajön Kassára 26 frt 12 kr. adósság hátrahagyásával.¹⁾

Az 1794/95. évi téli kassai évadról csupáncsak annyit tudunk, hogy a közönség meg volt Kuntz előadásaival elégedve és semmi kifogásolni valót nem talált. 1795. áprilisában Nagyváradra megy²⁾ Kuntz. Ősztől szerződése ismét Kassára szólítja vissza, pedig itt egyre nehezebb lesz a megélhetése. De a talpig becsületes igazgató a deficitet saját zsebéből fizeti ki, amire aztán magával hozott csekély vagyonkája teljesen rámegy — úgyhogy, midőn szerződése 1796. tavaszán lejár, nem képes kifizetni sem a Lőcsei-házban lévő lakásának bérét, melynek egy részét a város aztán el is engedi neki,³⁾ sem a színházért járó bérösszeget. Ezzel adósa marad a bérlőnek, aki a multakon okulva, a számításba vehető biztosítékok fölsorolását kívánja. Ez meg is történik,⁴⁾ de árverésre nem kerül sor, amiből következtethetjük, hogy Kuntz adósságát később kifizette.

Kassáról Pozsonyba megy, ahol 6 évig játszik általános megelégedés mellett. 1808-ban megegyeszer visszatér oda, 1816-ban pedig újra Kassán találjuk.

Hogy ennek a becsületes, derék embernek olyan rosszul ment a dolga Kassán, annak megint csak azok a körülmények az okai, melyeket már jól ismerünk elődei történetéből. Most azonban egyenesen válságossá vált a helyzet. A háborúnak és a drágaságnak csak nem akar vége szakadni. A bérlő is panaszkodik,⁵⁾ hogy már évek óta ráfizet a vállalkozására, mert az állandó pénzhiány közepette nem képes a magas bér mellett megélni. Roppant káraért csak a helyzet remélhető javulása kárpótolhatja, s ezért már most kéri, hogy újítsák meg 1798. január 1-én lejáráó bérletét további 6 évre. Ezt a kérését, bár a gondoskodás kissé korai, a helytartótanács teljesíti is.⁶⁾

* * *

Kuntz társulatát 1796. őszén Berndt Fülöp társulata váltotta fel. Ez a Berndt 1758-ban született Reichenbergben és 1781-ben lépett fel először. Körülbelül 1783. óta állandóan vándorol, hol Ausztriában, hol Magyarországon. Linzből jöve Stíriában és Klagenfurtban játszik,⁷⁾ 1789. október elején Kassán át Erdélybe utazik. Ez alkalommal két előadást tartott a városban és 2 forintot fizetett érték.⁸⁾ Vajjon már az akkor félig kész új színházban tartotta-e ezeket az előadásokat, azt a szűkszávu feljegyzésből nem lehet megállapítani. 1790—91. telén saját bevallása szerint Kolozsvárt működik,⁹⁾ a bőjt idejére azonban már Laibachban van, ahol az ott átutazó udvar előtt

1) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1795/210.

2) U. ott. Acta Theatr. 1795/925.

3) U. ott. Acta Theatr. 1796/517.

4) U. ott. 1796. évi tan. jegyzőkönyv. Március 30.

5) U. ott. Acta Theatr. 1796/996.

6) U. ott. Acta Theatr. 1796/2219.

7) Gothaer Theaterkalender auf d. J. 1797.

8) Kassai városi levéltár. 1789. évi tan. jegyzőkönyv. 2434. sz.

9) U. ott. Acta Theater. 1791/2022.

játszik.¹⁾ Ugyanazon év júliusában a kassai színházért pályázik a városnál,²⁾ nem tudva azt, hogy avval 1791. január 1-től már a bérlő rendelkezik. Ebben a kérvényben kiemeli, hogy gazdag gyűjteménye van szomorú-, víg- és színjátékokból. Rendes ruhatárral is rendelkezik és reméli, hogy különösen a „magas nemességet” kellemesen fogják meglepni a lovagdrámák során bemutatott régi német szokások és ruházatok.

Schindlert értesítik is erről a kérvényről, mivel azonban akkor az egész színházügy még nem volt tisztázva, Berndt tagadó választ kap. Így aztán az 1791/92. évadban Vasvárott, Sopronban és Kismartonban játszik, de nem igen mehet jól a dolga, mert több kérvényt ad be a morva kormányhoz, melyekben egymásután a troppauai, znaimi, iglauri és nikolsburgi színházakért folyamodik.³⁾ Miután azonban a válasz minden alkalommal tagadó volt, még a következő idényre is Sopronban marad. Az 1794/95. évadban Felső-Ausztriában kóborol, 1795. januárjában Welszben van, onnan St. Pöltenbe megy.⁴⁾ Következő télen az 1797. évi góthai színházi naptár szerint Győrben van, úgy jön aztán Kassára, hogy itt nála szokatlan hosszú időt töltsön.

Berndt műsorát még a fenti országokból hozta magával, mégpedig az egyes darabokat már cenzurázottan. Elérkezett ugyanis az az idő, amikor a színházi cenzura nem szövetséges társa és segítőtje többé a rendszeres színészetnek, hanem szőrszálhasogatásával továbbfejlesztésének folytonos akadályozója.

1793. október 18-án megküldték az összes vármegyének a helytartótanács 15.166 sz. rendeletét azzal az utasítással, hogy az állandó és vándortársulatok felett szigorú ellenőrzést gyakoroljanak. Elrendelik továbbá, hogy Ausztriában és Magyarországon ezenkívül csak olyan darabokat szabad minden további nélkül előadni, melyeket 1791. óta valamely bécsi udvari színházban már legalább kétszer eljátszottak. Minden új darabot a cenzor tartozik tüzetesen megvizsgálni. Ez okból sajtóügyi osztályt szerveztek Budán a helytartótanácsnál, melynek egyik alosztályába osztották be a szindarabok ellenőrzését. Ugyancsak 1793-ban rendelték el, hogy a pontatlan színigazgatók helyett a városok tanácsa küldje be harmadévenként a helytartótanács sajtóügyi osztályához az előadandó darabok címjegyzékét felülvizsgálat végett.⁵⁾

Minden előadandó, sőt a már előbb esetleg cenzurázott darabra nézve is a budai cenzor által alkalmazott Norma, az u. n. „Leitfaden” szabályai mérvadók. Ennek a Leitfadennek alapját az a vezérelv képezte, hogy a színháznak erkölcsnemesítő hatást kell gyakorolnia és nem szabad rossz példát mutatnia. Ebből a felfogásból indult ki aztán az a kicsinyes szőrszálhasogatás, amely minden hatalmas szen-

1) Gothaer Theaterkalender auf d. J. 1794.

2) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1791/2022.

3) Helytartótanácsi iratok. (1792. május.)

4) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1799/732.

5) Bayer J.: i. m. II. 228. és köv. l. Váli: I. m. 430. l.

vedélynek és végzetes összeütközésnek ábrázolását lehetetlenné tette s ennek folytán az igazi tragédia halálát okozta.¹⁾

Azok a csonkítások, melyeket e gyámság alatt a legnagyobb remekművek, pl. a *Kabale und Liebe*, *Fiesko*, *Olavigo*, *Stella* szenvedtek, a leghallatlanabb önkény mellett hihetetlenül kicsinyes gáncoskodásról tesznek tanúságot.

Bibliai, katekizmusi és hierarchiai eredetű kifejezések, szólás-módok és szavak a párbeszédekben nem fordulhattak elő. Tehát nem volt szabad mondani sem azt, hogy „Jézus Mária”, sem azt, hogy „böles, mint Salamon”, vagy „öreg, mint Mathuzsalem”. „Salamon” helyett „Solon”-t, „Mathuzsalem” helyett „Nestor”-t lehet alkalmazni — utasít a *Leitfaden*. Mindazokat a szavakat, melyek egyházi hivatalt jelentenek, vagy vallási természetűek, mint pápa, püspök, pap, gyónás, menyország, imádkozni stb. okvetlenül kerülni kell. Esetleg lehet azokat más szavakkal pótolni: „Beichte” helyett pl. „Bekennen”, „Beichvater” helyett „Gewissensrat” mondható. „Pastor” helyett, ha már semmiképen se lehet elkerülni, „Magister”-t kell használni, „das ist bei den Protestanten gebräuchlich und klingt weniger geistlich”. Még kevésbé szabad valamilyen egyházi személyt egyházi ruhában, különösen ornátusban felléptetni. Az uralkodókat, a felsőbbseégeket, különösen a fennálló törvényeket még érinteni sem szabad a szindarabokban, nem hogy szatirizálni, vagy neveltségessé tenni. Ennek folytán oly darabok, melyek zendülést, lázadást, valamely uralkodó vagy kormány elleni összeesküvést tartalmaznak, vagy vonatkozásban vannak a francia forradalommal, nem adhatók elő. Olyan kifejezések pedig, mint „Tyraun”, „Tyrannei”, „Despotismus”, „Unterdrückung” semmiféle darabban sem fordulhatnak elő. A „felvilágosodás” (*Aufklärung*) kifejezést, valamint az egész ahhoz kapcsolódó filozófiát hasonlóképen kerülni kell. Ezeket kívül vannak még egyes szabályok, melyek erkölcsi szempontokból minden darabra nézve irányadók. Csókok, ölelések és más „ad lasciviam” ingerlő mozdulatok a színpadon legszigorubbán tilosak. Erkölcsrontó hatást tulajdonított úgy látszik a „*Leitfaden*” az idegen szavaknak is, mert előírja, hogy pl. „Cujon, Canaille” helyett „Schurke” és „Bestie”, „Bastard” helyett „Wehpelbalg” kifejezést kell használni.²⁾

Mіндеzen aprólékos rendelkezések szigorú megtartásának ellenőrzésére minden városban helyi cenzort alkalmaztak, kinek kötelessége minden darabot átvizsgálni és az előadáson jelen lenni.

Kassán is működött egy ilyen cenzor és Berndt Fülöp az első igazgató, akinek meggyült vele a baja, de vállalkozásának már csak későbbi szakában. Az első év zavartalanul folyt le és a közönség is elégedett volt.

Műsoráról, közelebbi adatok hiányában, a Sopronban 1792/93-ban előadott darabok jegyzéke³⁾ nyújt fogalmat. Ez a műsor teljesen egy színvonalon áll az 1790/93. évi budai műsorral (gróf Unwerth Emá-

1) Devrient: i. m. II. 410—17. l.

2) Helytartótanácsi iratok. A Cenzura „*Leitfaden*”-jából.

3) Gothaer Theaterkalender auf d. J. 1794.

nuel idejében).¹⁾ A régi, egyszerű német polgári drámát már hát-térbe kezdik szorítani egyrészt Iffland kevésbé rideg erkölcsű, melegebb levegőjű darabjai, másrészt Kotzebue motívumokban gazdag, színes drámái. A régi műfaj főképviseelője Schröder még 7 darabbal szerepel ugyan és mindegyiknél ott áll a „sehr gefallen” megjegyzés, de a 90-es évek színpadi egyeduralkodójának, Kotzebuének már 9 darabját játsszák. A régebbiek közül a *Menschenhass und Reue*-t és exotikus drámáinak két első termékét, az *Indianer in England*-ot és a *Sonnenjungfrau*-t; a továbbiak közül az *Eremit auf Formentara*-t, a Stephanie eszközeit használó, hihetetlenül hatásos, közkedvelt *deserteur*-drámáját, a *Kind der Liebe*-t, amely itt is, mint mindenütt, „ausserordentlich gefallen”, és a divatos lovagdrámák terén való első szárnypróbálgatását az *Adelheid von Wulfingen*-t, végül három ujdonságot: a *Bruder Moritz*-ot, a *Weiblicher Jakobinerklub*-ot és a *Strich durch die Rechnung*-ot. Ifflandot csak két darab: a *Frauenstand* és a *Kokarden* képviseli.

A jellemvigjáték 80-as évekbeli legjelesebb képviselője, Goldoni már csak egy darabjával a *Holländer*-rel szerepel, Bock átdolgozásában. Termékeny német követőjének Jüngernek 3 darabját: a *Die Mindel*-t, a *Doppelter Liebhaber*-t és a *Kleid aus Lyon*-t adják. Schikanedert 3 darabja: *Hans Dollinger*, *Der Grandprofos* és a *Schwert der Gerechtigkeit* képviseli. A két utóbbit Pesten 4, illetve 11 évvel később játszották.²⁾ A vigjátékok között szerepel még Spiess két darabja, melyek közül az *Ehrenwort* rendkívüli tetszést aratott és ifj. Stephanie kedvelt *Deserteur aus Kindesliebe*-je.

A hajdan annyira kedvelt katonadarabokból már csak az irány leghihedtebb terméke, Möller idegizgató *Graf Waltron*-ja maradt meg. Ezek helyét a lovagdrámák kezdik egyre rohamosabban elfoglalni. Az első, még erősen bajor hazafias színezetű drámák közül Törring *Gaspar der Torringer*-je és az irány legjelentékenyebb, leghosszabb életű terméke, Babo *Otto von Wittelsbach*-ja szerepel. De megjelent már az ujonnan betanult darabok szerzőinek sorában Ziegler bécsi színész az új, speciálisan a Burgtheater számára készült lovagdrámák irányának első képviselője is. Ezek a drámák a közeputon állnak a régi lovagdrámák és az érzelmes színmű (Rührstück) között, külsőségeikben ahhoz, lényegükben ehhez állnak közelebb. Zieglert három daraja képviseli. Játsszák ezenkívül Kotzebue már említett *Adelheid von Wulfingen*-jét és a lovagdrámák lenépszerűbbikét, Spiess *Klara von Hoheneich*-jét, mégpedig „mit ausserordentlichem Beifall”, ahogy a címjegyzék mondja.

Hogy a klasszikusok még mindig nem kerültek közelebb a közönséghez, annak nem a műsor, hanem maga a közönség az oka. Berndt játsza Lessingtől *Minna von Barnhelm*-et, *Emilia Galotti*-t és *Miss Sara Sampson*-t, Goethétől *Clavigo*-t, Schillertől *Don Carlos*-t, *Die Räuber*-t, *Kabale und Liebe*-t és *Fiesko*-t, Shakespearétól *König Lear*-t és a Makrancos hölgynek Schink-féle szörnyátdolgozását,

1) Kádár J.: i. m. I. 46—50. l.

2) U. ott. I. 110. és 128. l.

Gassner II.-t. Egy *Richard III.* is szerepel, csak hogy az Weisse darabja. A közönség azonban nem tud, vagy nem akar felmelegedni irányukban. *Minna, von Barnhelm, Clavigo* és Gassner II. egyáltalában nem, a többi pedig csak mérsékeltén tetszik, egyedül a *Kabale und Liebe*-nél van ott a „sehr gefallen” megjegyzés. A közönség kegyeiben sokkal kevésbé értékes, azóta már feledésbe merült darabok állottak. Rendkívüli és maradandó tetszést aratott pl. Spiess *General Schlenzheim*-ja, Brühl lovagdrámája: *Skizze der rauhen Sitten unserer guten Voreltern* és Stephanie vígjátéka a *Deserteur aus Kindesliebe*.

Daljáték és opera kevés szerepel Berndt műsorán, utóbbiak között Schikaneder *Die beiden Anton* és Giesecke *Wiener Zeitung* című komikus operái, az előbbiek között Schikaneder *Der Teufel in Wien* c. daljátéka.

Mindent egybevetve, Berndt Fülöp soproni műsora magas színvonalu és meglepően előrehaladott. Ha játszik is még Berndt egy-egy mutatóba megmaradt régi darabot, pl. Gebler klasszicizáló tragédiáját az *Adelheid von Ponthien*-t, műsorán képviselve van az összes, akkori divatos műfaj és sok újdonságot hamarabb hoz, mint a budai színház.

Berndt kassai műsorának jellege, ha be is tanultak néhány új darabot, ugyanaz lehetett, mint a sopronié. Közvetlen adatunk csak négy darabról van, ezek: *Die Kreuzfahrer*, Hunyadi János, *Liebhaber und Nebenbühler* (Ziegler) és *Der Tyroler Wastel* (Schikaneder-Haiber).

Berndt kassai vállalkozásának első éve általános meglegedésre, teit el. Nyáron az igazgató nem elégedett meg elődei példájára a környékbeli városokkal, hanem Debrecenbe, majd onnan Miskolcra ment. A debreceni vásáron való játszási engedélyt a következő évre is szeretne volna megkapni, de az ottani tanács megtagadta.¹⁾ Ők pártfogolják ugyan a komédiákat — mondja az átirat — de a mai drágaságban komédiák nélkül is alig tud megélni a polgárság. Berndt tehát másfelé próbálkozik. Egyenesen a helytartótanácsához ír fel az egész Felsőmagyarországon való játszási privilégiumért. A helytartótanács természetesen a kompetens hatóságokhoz utasítja, mire Berndt megelégszik egyelőre Kassával. Bizonyos Bernhardt társul, aki eddig Anna nevű feleségével együtt társulatához tartozott.

Az évad eleinte minden baj nélkül indul. 1798. januárjában azonban a helyi cenzor Gotzig professzor, egri presbiter a két igazgató ellen azzal a panasszal fordul a tanácshoz,²⁾ hogy olyan darabokat adtak elő, amelyek botrányt okoznak, és midőn ő figyelmeztette az igazgatókat, hogy minden darabot terjesszenek először elébe, annak megállapítása végett, vajjon átmentek-e már a bécsi cenzurán azok figyelmen kívül hagyták ezt a felszólítást és továbbra is mellőzték a darabok előleges benyújtását.

1) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1797/1741.

2) U. ott. Acta Theatr. 1798/64.

A város erre, mivel Bernhardt nem volt akkor a városban, Berndtet inti meg; de úgy látszik ennek sem volt sok foganatja, mert áprilisban Gotzig újból bevádolja az igazgatókat a városi tanács előtt.¹⁾ Január 1. óta — ugymond — egyetlen darabot sem terjesztettek cenzura alá és még mintha nekik állna feljebb, mert a tanács ezt hallgatólag tudomásul veszi. Pedig őt néhány színházlátogatás eléggé meggyőzte arról, hogy az igazgató pusztá jóízlésére nem bízhatja magát az ember. Előadtak oly darabokat, melyek előadását ő — ha azokat előzőleg hozzá benyújtják — módosítások nélkül semmi szín alatt nem engedte volna meg. A *Kreuzfahrer* c. darabból pl. el kellett volna távolítani a dombon álló keresztet. Soha nem engedte volna meg továbbá, hogy a *Hunyadi János* (magyarul írott cím) c. darabban az érsek reverendában, vörös cingulummal és kereszttel jelenjék meg, mert ily, az itteni színházban szokatlan személynek a megjelenése egyeseket nevetésre, másokat felháborodásra indít.

Azonkívül a március 30-án előadott *Tyroler Wastel*-ben (Schikaneder-Haibler 3 felvonásos vígoperája) Bernhardt direktor és Göttersdorfné, mialatt dominóban táncoltak, „ad lasciviam” ingerlő mozdulatokat tettek, melyek felsőbb parancsra tilosak, mivel „theatra debent esse scholae virtutum non incitamenta ad malum” (a színház az erények iskolája, ne pedig rosszra való buzdítás legyen). Ő ezért fölment a színpadra és a kulisszák mögött barátságosan intette az említett két színészt, hogy tartózkodjanak az ilyen mozdulatoktól. Bernhardt azonban elfelejtette, hogy cenzurának van alávetve és hátraszegzett fejfeljelt azt merte válaszolni, hogy ilyen dolgokba nem tűr beleszólást.

Ő, Gotzig, a tanácsához fordul tehát megtorlásért és elégtételért, különben a helytartótanácsához lesz kénytelen felírni, hogy ennek a színtársulatnak az előadásait a következő évben tiltsák be. Egyébként „de tota compania parum delendum erit” és rövidesen másik akad majd helyébe.

Erre azonban nem került sor. Berndt és Bernhardt úgy látszik megígérték, hogy a cenzura rendelkezéseit a jövőben jobban figyelembe veszik és minden maradt a régiben. Berndt — ezuttal társ nélkül — rosznyói és miskolci nyári tartózkodása után ismét visszatér társulatával Kassára.

Ez a nyári tartózkodás igen rossz véget ért. Miskolczon ugyanis súlyos anyagi csapás sújtotta: színházi könyvtára és egész ruhatára tűzvész martaléka lett. A nehéz körülmények között ujat nem tudott szerezni, úgyhogy az utolsó évben rendkívüli fogyatékos felszerelés állott rendelkezésére. Midőn vállalkozása utolsó évadát Kassán — szokatlanul későn — december 1-én megkezdte, egy számára kiállított szegénységi bizonyítvány szerint²⁾ egész vagyona 100 frt értékű butorból és néhány színdarabot tartalmazó könyvből áll. A kassai viszonyok pedig igazán nem voltak alkalmasak arra, hogy elvesztett vagyonát visszaszerezze, s még csak eszébe sem jutott senkinek, hogy

¹⁾ Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1798./860.

²⁾ U. ott. Acta Theatr. 1798/3044.

a kárvallott igazgatónak valamilyen anyagi kárpótlást juttasson. A színházat csak gyéren látogatja a közönség, a díjak ellenben változatlanul magasak és sehonnan semmi támogatás.

Csak a cenzura nem szünetel. 1799. februárjában a budai helytartótanács leír a kassai tanácsnak.¹⁾ Tudomására jutott — úgy mond — hogy, mint azt a nyomtatott szinlap is bizonyítja, 1798. december 23-án előadásra került a *Ludwig Capet, oder der Königs-mord* c. tragédia. Hogyan engedhették ezt meg a hatóságok, jól tudva, hogy ennek a darabnak előadását, mivel a jelen körülményekre vonatkozik, az 1793. október 18-ról kelt legfelsőbb rendelkezés tiltja? A városi tanács erre, mit tehetet mást, felelősségre vonja az igazgatót.

Berndt kijelenti, hogy ő műsorának valamennyi darabját, noha azokat már Laibachban, Klagenfurtban, sőt egyenesen Bécsben is cenzurázták, itt annak idején még egyszer benyújtotta Zahlhausen báróhoz, az akkori cenzorhoz. Ennek ellenére az ujonnan választott cenzurátusi elnök 1796. novemberében ismét értesítette, hogy minden előadandó darabért kezeskedni tartozik. És ő vállalja is ezt a felelősséget, mert az egész idő alatt csak olyan darabokat adtak elő, amelyeket a Theaterzeitung szerint Budán már kétszer játszottak. *Ludwig Capet* egyáltalán nem került előadásra. Előterjesztette ugyan a cenzorának, amely nagy változtatásokkal megengedte, a szinlapok széthordásakor azonban betiltotta, úgyhogy helyette Ziegler lovagdrámáját, *Liebhaber und Nebenbuhler*-t adták. Ezt bizonyíthatják mindazok, akik pénzüket a pénztárnál a műsorváltás folytán visszakapták.²⁾

A tanács Berndtnek ezt a kijelentését közli a helytartótanáccsal és igazolja magát.

Ezzel azonban az ügynek még távolról sincs vége. A helytartótanács most a kassai cenzurátusi kerület főigazgatóját vonja kérdőre, hogyan kerülhetett egy betiltott darab szinlapja nyomás alá. De ez védekezik:³⁾ ilyen alantasabb dolgok a revizor hatáskörébe tartoznak. Felelősségre is vonja őt ez ügyben. Gotzig profesor azonban szintén igazolja magát: a szinlapot tudta nélkül nyomták ki, annak ellenére, hogy ő Landerer nyomdászt hasonló vétség miatt már többször feljelentéssel fenyegette. Semmiféle változtatásokkal sem akarta megengedi az inkriminált darab előadását Berndtnek, aki azt állította, hogy 1797. nyarán Miskolczon és 1798-ban Rozsnyón is előadta és hogy ezt a kapott hivatalos levelekkel be is tudja bizonyítani. Mikor aztán a leveleket elő kellett volna mutatnia, azt felelte, hogy elvesztek. Végül is a darabot cenzori engedély nélkül akarta előadatni. Mikor ő erről a hirdetésekben értesült, lefoglaltatta a szinlapokat és a betiltott tragédia helyett egy másik darabot tűzött műsorra.⁴⁾ Erre az öngigazolásra aztán a helytartótanács is megnyugszik, sőt helyeslését fejezi ki a cenzor eljárásán és az ügy végre befejezést nyer.

¹⁾ Helytartótanácsi iratok. 1799. február 26.-ról kelt akta.

²⁾ Helytartótanácsi iratok. 1799. március 16.-ról kelt iratok.

³⁾ Helytartótanácsi iratok. 1799. május 15.-ről kelt iratok.

⁴⁾ U. ott.

Ránk nézve csak annyiban fontos ez az egész eset, mert megőrizte az inkriminált darab színlapját, s ez 25 év alatt az egyetlen, mely az utókor számára fennmaradt. Felfedezése Czobor Alfrédnek köszönhető. A színlap a következőképen hangzik:

Theaterzettel No. 8. Heute Sonntags den 23. Dec. 1798 wird die Berndtische deutsche Schauspielergesellschaft die Ehre haben vorzustellen ein neues, hier noch nie gegebenes, bürgerliches Trauerspiel in 4 Aufzügen genannt

LUDWIG CAPET oder DER KÖNIGSMORD.

Personen:

Ludwig Capet, ehem. König von Frankreich	H. Berndt
Die Königin	Dem. Göttersdorf
Marie, ihre Tochter	Mad. Gerger
Karl, ihr Sohn	Karl Bernhardt
Der Graf de la Tour	H. Döblin
Die Gräfin, seine Gemahlin	Mad. Möller
Baron v. Wabern, ihr Schwiegersohn	H. Stöger
Marville, des Grafen Freund	H. Lange
Clesy, Ludwigs Kammerdiener	H. Bernhardt
Sophie, der Königin Kammerfrau	Mad. Döblin
Franz, des Grafen Haushofmeister	H. Hering
Martin, Bedienter des Grafen	H. Weiler
Laurette, Kammermädchen	Mad. Bernhardt
Ein Offizier der Nationalgarde im Tempelturm	***
Der Präsident und Deputierte des nat. Convents	H. Gerger

Kommissaren des vollziehenden Rats, Wache, Soldaten, ein Sekretär des vollziehenden Rats, Volk.

Die Handlung ist in Paris.

Preise der Plätze sind wie gewöhnlich. Der Anfang ist um 6 Uhr. Das Ende um 1/29 Uhr.

* * *

Május végén, mikor a Schindlerrel való szerződése lejár, Berndt végleg eltávozik Kassáról. Miután az ollmützi vagy troppauti színházakért való pályázata, melyet még 1798. őszén adott be a morva kormányhoz, eredménytelen maradt, Teschenbe megy. Egy év múlva a nagyszebeni színházat kéri 6 évre, de ismét eredménytelenül, úgyhogy végül a lublini színház igazgatója lesz. Aztán hosszú ideig nem tudjuk merre jár, míg 1817-ben újra feltűnik a láthatáron és a kassai színházat kéri 6 évre.

* * *

Berndt utóda Kassán Stöger (Steger, Stögör) Ignác lett. Valószínűleg ugyanaz a Stöger, aki az előző évben Berndt társulatánál színészkedett és azóta önállósította magát.

Stöger kassai vállalkozása csak egy évig tartott, de az év elég volt ahhoz, hogy teljesen tönkremenjen, úgyhogy hitelezői kényte-

lenek voltak színházi ruhátárát és összes ingóságait zálogba venni, később pedig elárverezni.¹⁾ Kétségbeesett helyzetében mindenfélét megpróbál, többek között a „Nyúl”-hoz címzett vendéglőt akarja bérbevenni, de nem kapja meg,²⁾ mire végleg elhagyja Kassát.

Vállakozása és műsora színvonaláról semmi adatunk nincs. Egyetlen egy akta maradt fel erről az évről,³⁾ Gotzig cenzor panasza, hogy az igazgató nem engedelmeskedik a cenzurának, a színészek „indecentes expressiones”-eket használnak és egy darabban kigunyolták a bűnbocsánatot. Erre aztán az igazgatót rendreutasítják és a tanuló ifjúságot újból eltiltják a színháztól.

A Stöger névvel pár évvel később a pesti színészet történetében találkozunk.⁴⁾ Egy Stöger Ferenc nevű vándorszínész 1806. szeptemberében engedélyt kér, hogy a vásárok idejére a Judenhoffal szemben fabódét állíthasson fel. Az engedélyt némi helyváltoztatással meg is kapja és 1807. máj. 30-án megjelenik a hirdetése, amelyben a közönséget előadásaira azzal a csalogató ígérettel hívja meg, hogy szabályos és cenzurázott, de mégis (*aber dennoch*) mulattató komédiákat, pantomimákat és balletteket fognak látni. Az aláírás: „Franz Stöger, sonst der schielende Kasperl genannt”.

Ez a Stöger aztán a vásárok alkalmából még többször is megfordult Pesten. Kasperl még a 19. század huszas éveiben is mulattatta sokszor durva tréfáival a pesti közönséget. Stögerrel meghalt Pesten az utolsó Kasperl, a pesti népszínpad legnépszerűbb komikus alakja. Fia mint vándorszínész járta be az országot — írja Kádár.⁵⁾ Ez a fia lehet a mi Stögerünk.

A Stöger név később is gyakran előfordult a színészettörténetben. 1825-ben pl. egy Stöger veszi át a pozsonyi színházat és 1832-ig bírli.⁶⁾

1) Kassai városi levéltár. 1800. május 5.-i tan. jegyzőkönyv. 1021. sz.

2) U. ott. 1241. sz.

3) U. ott. Acta Theatr. 1800/35.

4) Kádár: i. m. I. 71—72. l.

5) U. ott. 72. l.

6) Heinrich Gustav: Das alte und neue Theater in Pressburg. 99. l.

IX.

Hornung András, Fournier Louise és társa 1800—1804.

Az új direktor, akivel a bérlő 1800. őszén három éves szerződést köt, Hornung András. A Hornung nevet a színészettörténetben az a Hornung tette felelthetetlenné, aki Mayerrel, Ditelmayer Józseffel és többekkel 1783. ápr. 4-én kivált a pesti színház kötelékéből és külön társulatot alakított. Ennek a társulatnak előadásaival veszi ugyanis kezdetét a budai rendszeres színészet.¹⁾

A mi Hornung-unk Troppauból jött, ahol 1798. óta igazgatóskodott. 1800. nyarát már Ungarisch-Hradisch-on és Nagyszombatban töltötte, onnan ment aztán Kassára, ahová szeptember 26-án érkezett meg.²⁾ Nagy reményeket fűzött vállalkozása sikeréhez és ezért kevésel érkezése után nagyobbserű átalakításokat akar a színházban eszközölni: két kályhát lebontani és helyükbe két páholyt építeni, egy ajtót befalazni és egy falat huzatni.³⁾ A tanács határozatát erre nézve nem ismerjük ugyan, de vagy az volt tagadó, vagy Hornung gondolta meg még idején a dolgot, mert a színházban még 1808-ban is csak 19 páholy van, mint eredetileg.

Hornung kassai működéséről alig tudunk valami közelebbit. Az első évben októbertől áprilisig játszik. Egyetlen adat maradt fenn ebből az évből, a Komjáthy Gábor ottani nemesemberrel való ügye, aki Villenik színházi fűtőt felpofozta és megütötte, mert állítólag gorbomba volt feleségével szemben.⁴⁾ Nyári tartózkodásra a környéki városokba megy Hornung. Adósságot eddig nem csinált, sőt még az ungarisch-hradischi tartozását (24 frt színházbért és 4 frt-ot a szegényekháza javára) is kifizette.⁵⁾ A második évben októbertől április közepéig játszott. Decemberben hivatalos uton rendreutasítja Gotzig cenzor, mert semmibe sem véve a cenzura szigorú tilalmát, botrányos gesztusaival és célzatoskodó rögtönzéseivel megsértette a közönség jó ízlését.⁶⁾ Ettől kezdve minden előadáson németül tudó cenzornak is jelen kell lennie.

¹⁾ Kádár: i. m. I. 23. l.

²⁾ Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1800/2474. és 1800. évi tan. jegyzőkönyv. 2271. sz.

³⁾ U. ott. 1800. október 16-i tan. jegyzőkönyv.

⁴⁾ U. ott. Acta Theatr. 1801/148.

⁵⁾ U. ott. Acta Theatr. 1801/828. és 1801/2540.

⁶⁾ U. ott. Acta Theatr. 1801/2903.

Hornung 1802. nyarát Rozsnyón, Vácott, Esztergomban és Nagyszombatban töltötte. Míg el nem utazott, jobban ment a dolga elődeinél, de nyári tartózkodása nagy veszteségekkel járt, úgyhogy ősszel nem hajlandó szerződése értelmében a harmadik évre is visszatérni Kassára. Schindler özvegye, aki a bérletet ura halála után átvette, nem tud vele megegyezni és szeptember végén azzal a kéréssel fordul a tanácshoz, bírja rá Hornungot szerződésének megtartására.¹⁾ A tanács meg is teszi a szükséges lépéseket, de eredményre azok sem vezetnek. Hornung nem vonja kétségbe Schindlerné követelésnek jogosságát, de azzal érvel, hogy a körülmények azóta megváltoztak és a társulat utiköltsége, mely Nagyszombatból Kassáig 2000 frt-ot tesz ki, őt teljesen tönkretenné. Tud azonban kivezető utat, amely megmenti őt és kártalanítja Schindlernét: adják át az egész szerződést Berndt Fülöp lublini igazgatónak, aki, mint azt a mellékelt levele bizonyítja, hajlandó azt összes feltételeivel együtt azonnal átvenni. Ha pedig ő nem fellebbez meg Schindlernének, szívesen átveszi a szerződést akár az eperjesi Gubich, akár a veszprémi Karner.²⁾

Ezzel Hornung a maga részéről elintézettnek tekinti az ügyet és Olmützbe megy, ahol három évre szerződik. De már 1803. májusában kérvényt nyújt be a kassai tanácshoz, részesítsék abban a „szerencsében”, hogy két év letelte után ismét megkaphassa a kassai színházat. Olvasta ugyanis a Pressburger Zeitungban, hogy azt több évre bérbeadják és neki leghőbb vágya, hogy újra szórakoztassa az ottani színházlátogatókat. Igéri, hogy elő fogja adni a legújabb darabokat: Cherubini operáit: *Die Tage der Gefahr*-t, *Lodowiská-t és Medeat*.³⁾

Erről a tervéről azonban le kell mondania, mert Schindlerné megkapta 1802-ben a hármas bérletet további 6 évre és Hornung kérvényének érkezése idején a színházat szerződése értelmében már 3 évre ellátta társulattal.

Ellenben az ezt megelőző 1802/1803-i évadban ugylátszik szintársulat nélkül maradt Kassa, mert egyetlen adatunk sincs arról, hogy Schindlerné a Hornung által indványozott igazgatók valamelyikével vagy esetleg mással szerződést kötött volna.

1803. júniusában kiállít ugyan a tanács Holzmann József szinigazgatónak egy erkölcsi bizonyítványt, mely szerint kassai egyhavi tartózkodása alatt kifogástalanul viselkedett,⁴⁾ de egy szó sem mutat arra, hogy ez alatt a hónap alatt játszott volna.

* * *

1803. szeptemberében a bérlő Fournier Louise asszony társulatát szerződteti három évre.

Fournier Louise énekesnő, mint kiváló erő Busch igazgatósága idején a pesti színháznál volt alkalmazva, ahonnan a tűrhetetlen színházi viszonyok miatt 1799. végén eltávozott.⁵⁾ Két évet a leMBERGI

1) Kassai városi levéltár. 1802. szeptember 24-i tan. jegyzőkönyv.

2) U. ott. Acta Theatr. 1802/2903.

3) U. ott. 1803/1562.

4) U. ott. Acta Theatr. 1804/1772.

5) Kádár: i. m. I. 62. l.

színháznál tölt, 1803. januárjában Schantroh György igazgatóhoz szerződik. Utazás közben szerzett öt hónapi nehéz betegsége azonban visszatartja őt Kassán. Midőn junius végén Schantroh sürgető levele Fiuméből megérkezik, még mindig Kassán van és Schantroh felszólításának, hogy őt legkésőbb junius végéig Laibachba kövesse, képtelen eleget tenni. Különben is — védekezik a városhoz intézett levelében — írott szerződése nincs, utilköltséget nem kapott, csak 50 frt-ot két opera, *Julius Sabinus* és *Figaros Hochzeit* megvásárlására, s így nem érzi magát lekötöttnek.

Kassán marad tehát és fölépülése után társul egy Rosa Frigyes nevű brünni színésszel, ki 1803-ban Kassán polgárjogot nyert. Tagokat szerződtet, 3 éves szerződést köt Schindlernével és okt. elején megkezdí előadásait.

Társulata kicsi, 13 személyből áll: 9 férfiből, 3 nőből és 1 gyermekből. A szintársulat legértékesebb tagja kétségkívül Schiketanz János Gottfried, ki feleségével és gyermekével együtt van szerződtetve. Rendkívül sokoldalú férfiú, szerepkörén kívül, mely nincs ugyan meghatározva, de nyilvánvalóan a drámai hősé volt, még a díszletező (decorateur) dolgát is ellátja. Iskolázott ember, tud latinul, sőt a városhoz intézett írásából kitűnik, hogy meglepően jártas a történelemben és a politikában. Családjával együtt 16 frt heti fizetést kap.

A legmagasabb fizetést Satzenhofen Frigyes énekes kapja. Ő ugyanis amellet, hogy operákban és színművekben a hősszerelmes (erster Liebhaber) szerepét játsza, egyben a társulat komponistája, aki azt operákkal látja el. Ezért láthatólag többre tartja magát a többieknél és sok mindent megenged magának.

A társulat primadonnája Haas Babette linzi származású színésznő, aki, miután a férje — szintén színész — még Németországban elhagyta, összekerül az említett Satzenhofennel és vele együtt járja a világot. Kassán még a fizetésüket is együtt kapták: összesen 22 frt-ot hetenként.

Az igazgató és a színészek között kötött szerződést egy színházi viszály megőrizte az utókor számára. Ez az egyetlen színházi szerződés, amely az 1788—1816. évek színházi iratai között a kassai városi levéltárban található. Eredeti szövege a következőképen szól:

I. Treten Herr N. und Mad. X. von Michaelis 18... bis Michaelis 18... in das Engagement der Frau Louise Fournier, welche sich zur ersten Pflicht macht den sämtlichen Mitgliedern Achtung und sittliches Betragen gegen das Publikum zu empfehlen, mit dem Bedingen und Versprechen: jede Rolle fleissig zu studieren und zu memorieren, nie zu extemporieren und jeden Tag, an dem Vorstellung gegeben wird, nüchtern und reinlich, eine Stunde vor Anfang in der Garderobe zu erscheinen

II. Engagiert sich... X. und N. für das Fach... der I. Singrollen z B in der Oper, wie auch als... im Schauspiel, doch darf kein Mitglied vom Alternieren, oder den sonst von Seiten der Direction zugetheilten Rollen sich ausschliessen.

III. Unterwerfen sich sämtliche Mitglieder allen Anordnungen und Theatergesetzen welche die Direktion in diesem oder jenem Fall entwerfen dürfte und sind für diese, sowohl als für alle gegen das Publikum verstoßende Fehler vor der hiesigen königl. Städtischen Hauptmannschaft verantwortlich.

IV. Im Falle einer Krankheit eines Mitgliedes oder eines anderen Umstandes, welcher die Aufführung eines Stückes, oder einer Oper hemmen sollte, ist jedes

Mitglied verpflichtet auch ausser seinem Facße auszuhelfen, ebenso darf sich kein Schauspieler, keine Schauspielerin oder Sängerin von Nebenrollen, wie auch von Chören und Statisten ausschliessen.

V. Dafür erhalten ... eine wöchentliche Gage von ... u. zw. am Montag einer jeden Woche, wie auch eine freie Einnahme in Winter für ...

VI. Kann diesen Kontrakt nichts als allgemeine Landestrauer, Brand des Schauspielhauses oder Todesfall brechen und muss selber, wenn beide Teile nicht beisammen bleiben wollen, halbjährig aufgekündigt werden. Sollte daher von einem dieser Kontrakt nicht gehalten werden, so ist der brechende Teil verbunden 50 Fl. als Abtrag zu bezahlen, er befinde sich unter welcher Obrigkeit er immer wolle.

Zur Bestätigung dieses sind zwei gleichlautende Exemplare dieses Kontractes gegen einander ausgewechselt und von zwei bewährten Zeugen unterzeichnet worden.

Anmerkung: Satzenhofen liefert zu seiner und ihrer Wintereinnahme zwei neue Opern von seiner eigenen Composition zum Gebrauch der Direction.

A szerződés tehát a kötelezettségeket mindkét félre pontosan megállapítja. De egyik fél sem tartja meg azokat.

Az igazgatás tulajdonképen Fournierné kezében van. Rosa Friegyesnek csak a neve szerepel az aktákon, szava egyáltalán nincs. Különben is nagyon egyszerű ember lehetett, még írni is alig tudott. Fournier Louise azonban csak asszony, még hozzá olyan asszony, aki először próbálkozik a színigazgató nehéz feladatával és pedig minden siker nélkül. Annak idején azért ment el Busch pesti társulatától, mert ott az igazgató gyengesége és erélytelensége miatt tarthatatlan rendtelenség és fejtelenség uralkodott,¹⁾ most azonban saját igazgatósága alatt még rosszabb volt a helyzet. Nemcsak rend, de semmiféle rendszer sem volt. Minden a legnagyobb össze-visszaságban ment.

A szerepeket rendszertelenül osztották ki. A színészek lakásán 4—5 hónap előtt kiosztott szerepek hevertek, melyekre az igazgatóság már nem is gondolt és viszont előfordult, hogy a holnaputáni előadás hosszú, jóformán olvashatatlanul írott szerepeit ma osztották ki, hogy azután a darabot egyetlen össze-vissza menő énekpróba után, melyen se ügyelő, se rendező nem volt jelen, már előadják. Ilyen körülmények között természetesen a színészek nem tudták tisztességesen betanulni a szerepeiket és hogy ne álljanak ott szótlanul („wie Butter an der Sonne”, írja Schiketanz védekezésében), kénytelenek azt mondani, ami a nyelvükre tolul. Ez egyszersmind jó kifogás is volt a szerepek meg nem tanulására és a rögtönzés egyre jobban elharapódzott. Különösen Schiketanz élt avval igen gyakran, míg aztán a közönség megelégtelte a dolgot és kívánságára a revizorátus erélyesen lépett föl a társulattal szemben.

A szerepek kiosztása sem mutatott sok szakértelemre, vagy energiára. A színészek folytonosan visszaadogatták a szerepeket, részint mert csakugyan alkalmatlanok voltak azokra, részint mert egy vagy más okból nem nyerték meg tetszésüket és minden szeszélyt megengedhettek maguknak. Természetes, hogy ez megzavarta az előadások rendes menetét. Egyes darabok előadásának folytonos halogatását pedig a bevétel is megérezte.

1) Kádár: i. m. II. 63. l.

Mindenfelé, különösen az öltözőkben oly hihetetlen rendetlenség uralkodik, hogy az egyik színész ezt a nyilvánosság előtt durván az igazgató szemére lobbantja.

Midőn a helyzet tarthatatlanná válik, az igazgatónő a társulat husvéti felosztására határozza el magát. A színészek azonban febr. végén neszét veszik ennek és a szerződés 6. pontjára hivatkozva beadványt intéznek a városkapitánysághoz, melyben a két szerződő fél bírói beidézését kéri. Mikor az igazgatóság erről hivatalos uton értesül, még a beidézés előtt írásban akar mindenről számot adni a városnak. Mindenekelőtt kijelenti, hogy nem tekinti magát többé a szerződéssel lekötöttnek, mert a színészek szintén részben megsértették, részben teljesen megszegették azt. Fel is sorolja az egyes eseteket. Schiketanz már hosszabb idő óta nem tett eleget diszletezői kötelezettségeinek és igen gyakran extempörizált, Satzenhofen és Haasné minden szerepet, amely nekik nem tetszett, visszaküldtek, Zügl János csaknem mindig részegen jelent meg az előadáson, ifj. Holzmann, ki mint basszista szerződött, egyáltalában nem is az — és így tovább. Egyszóval az igazgatóság be akarta bizonyítani, hogy a társulat felosztása a tagok hibájából történik. De magát sem érezhette egészen tisztának, mert hajlandó a színészeket személyenként 50 frt-tal kártalanítani.¹⁾

A színészek erre aztán egyenként védekeznek az őket ért vádak ellen, legnagyobb részt a már említett körülményeket hozva fel mentésül. Ami Schiketanz diszletezői kötelességeit illeti, ez a következőket írja:

„Dass er wenig Fleiss und Tätigkeit geleistet, so ist die Schuld blos von Seiten der Direction und der dabei egeführten inapplicablen Oeconomie. Denn ein oeconomischer Director, wenn er ein Stück von anerkannten Namen zum Gegenstande nimmt, muss er es ehebevor durchlesen und überlegen, was für Decorations, Garderobe, Personale es erfordert und wenn er findet, dass mehr dazu nötig gehöret, als er hat und besitzt, reflexhieren ob er es dem Publico ohne zu fürchten Schaden zu haben, aufzischen wolle, aber nicht ein Kind, dem sein Vater einen Hermelin umhangen, im Bettelgewande hinzustellen. Da man es aber tat, habe ich mich von diesen Geschäften ganz entzogen.”

Miután tehát szerződése minden pontjának eleget tett, kéri fizetésének félévi megtérítését.

A legtalpraesettebb választ kétségkívül ifj. Holzmann adja. Ha ő elsőrangú basszista volna, akkor — úgymond — bizonyára nem egy vidéki társulathoz szerződött volna 9 frt heti fizetésért; kérdezzék csak meg Fourniernét, hogy ő mint neves énekesnő tenné-e azt! Különben is az igazgatónő nagyon jól ösmerte őt, még mielőtt szerződtette.

Hogyan egyeztek ki igazgató és tagok, azt nem tudjuk. A társulat hihetőleg mégis feloszlott, mert Schindlerné ösztől új igazgatót kénytelen szerződtetni, Fournier Louise pedig Zibulka és Jandl igazgatósága alatt ismét a pesti színház tagja.²⁾

Fournierné műsorából csak 3 darab címét őrizték meg a kassai városi levéltár aktái, azt is a fenti ügyből kifolyólag. Ezek: Hübner

1) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1804.

2) Kádár: i. m. I. 84. l.

5 felvonásos tragédiája *Heinz von Stein der Wilde*, Kotzebue követőjének, Kratternek kedvelt családi képe *Das Mädchen von Marienburg* és *Der Kaméleon*. Valószínű azonban, hogy a műsornak ugyanaz volt a jellege, mint 4—5 évvel azelőtt a pesti színházénak, mert az volt a legnagyobb színház, melynél Fournierné működött és így föltehető, hogy mintául azt választotta.

X.

A látványos darabok fénykora.

Mihule Venczel.

1804—1807.

Özv. Schindlerné 6 éves szerződése 1802-ben lejárt.¹⁾ Ő az általános megelégedésre hivatkozva meghosszabbításért folyamodik és azt meg is kapja újabb 6 évre,²⁾ de mivel előnyösebb feltételeket ajánló pályázó is akadt, az eddigi 1405 frt évi bér helyett 2000 frt-ért. Schindlerné bérlete most már tehát 1808-ig szólt, de két év letelével, azaz 1804-ben már Fischer Péterrel köt a város 6 éves szerződést. Az okot nem ösmerjük. Schindlerné talán meghalt s ezért volt kénytelen a város új szerződést kötni. Legalább is neve a tanácsi aktákban többé nem szerepel.

A Fournier-féle társulat váratlan fölосzlása folytán az új bérlő rögtön új színigazgatóról is volt kénytelen gondoskodni. Sikerült is neki egy igen ösmert nevű igazgatót szerződtetnie. Mihule Venczelt, ki 1790—93-ig a prágai színház igazgatója volt.³⁾

Mihule Prágában először másodmagával, majd egyedül bérlő az u. n. „utraqvistische Bühné”-t a Kleinstadtban, 1791—92.-ben pedig még az Altstädter Theater-t is. Derék, értelmes, igyekvő ember volt és ha prágai vállalkozását mégis legmagasabb kegyvesztés és ebből kifolyólag a közönség neheztelése és elégedetlensége szakította meg, úgy annak végeredményben egy kínos incidens volt az oka, meiyért lehet, hogy igaztalanul hibáztatták az igazgatót. Jünger *Entführung* és *Die Schadenfreude* c. darabjainak előadása közben 1792. augusztus 3-án Diestler színész annyira belesült a szerepébe, hogy az uralkodó a II. felvonás közepén felállt és elhagyta a színházat. A vihar, melynek felhői már hosszabb idő óta fenyegetőleg gyülekeztek az igazgató feje fölött — mert a váratlan balesetektől és komoly zavarakból már akkor is kijutott ennek a szerencsétlen embernek — erre teljes erővel kitört. Mihule prágai napjai meg voltak számlálva.

¹⁾ Kassai városi levéltár. Tan. iratok 1802./2982.

²⁾ U. ott. Acta Theatr. 1803./1562.

³⁾ Teuber: i. m. II. 293. és köv. l.

Egy ideig még húzódik a dolog, Mihule meg akarja venni a Kotzen-theatert, de azt a színház tűzveszélyessége miatt nem engedi meg és így 1793. májusában kénytelen volt Prágát elhagyni. — A történetek ellenére egy cselekedete mégis tiszteletet szerzett emlékének a prágai színészet történetében: Prágában ő adta először Mozart *Zauberflöte*-jét 1792. október 25-én.¹⁾

Prágából való távozását követő években Karslbadban, Augsburgban, Nürnbergben, Ausbachban és Erlangenben tartózkodik. 1799. őszén Busch ajánlatára a pesti színház bérletét kellene tőle átvennie,²⁾ de a helytartótanács nem tartja őt alkalmasnak erre, mert nem tudja letenni a kauciót, melyet az eddigi fizetési rendetlenségeken okulva, az új igazgatótól megkívántak. 1802.-ben a kormányzó (Landesgouverneur) megérkezése alkalmából Dietrichssteinben játszik, majd rövid ideig Olmützben. A következő évben Troppauban van³⁾ és onnan megy Kassára.

Társulata nem nagy. A tagok közül néhánynak ösmerjük a nevét. Ezek Holzmann Elizabeth, August és Anna, Holzmann József, Kreil András, Schwarzböck A., Mayenfeld, Troger, Stänhapel és Hoffmann. Közelebbit mindössze Holzmann Annáról tudunk. Ő volt az igazgató legnagyobb ellensége, folytonosan kellemetlenkedett neki.

Nem sokkal érkezése után, Mihule néhány újítást szeretne eszközölni a színházban. Egy mindkét oldalán befestett függönyre volna szüksége, mely eget és látóhatárt ábrázolna, azonkívül a gallériát kellene amfiteátrumszerűen átépíteni, mert a publikum, mivel a három utolsó sorból nem lát, a lépcsőre állva tolong és zavarja a többi.⁴⁾ Ezt a város engedélyezi is, természetesen a végrehajtásig még idő telik el.

Mihule az első kassai igazgató, aki tényleg benyújtotta a város közvetítésével az előadandó darabok címjegyzékét a helytartótanács-hoz, mégpedig 1804-ben két évadra és 1806-ban egyre. Az első alkalommal 143 darab szerepel a jegyzékben, másodsor 92. Azt, hogy valamennyi darabot csakugyan előadták-e, nem lehet ebből a jegyzékből megállapítani, sem azt, hogy hányszor ismételték egyes darabokat. Mindössze a műsor jellegéről nyerünk az egymásmellé állított adatokból fogalmat.

Mihule egész műsora a szem gyönyörködtetésére irányul, legjellemzőbb vonása a látványos darabok túltengése. Ezeknek előadása, mivel fényes külső kiállítás igényel, sok pénzt emészt fel, úgyhogy az igazgató vállalkozása harmadik évében kénytelen a helyáratat felemelni.⁵⁾ Ez a megoldás megfelelt az igazgatónak, ki behozta ezáltal

1) Teuber: i. m. II. 303. l.

2) Kádár I.: i. m. I. 66. l.

3) Kassai városi levéltár. Acta theatr. 1805./1628. és 1085./3025.

4) U. ott. Acta Theatr. 1804/2985.

5) Az új díjszabás a következő:

Páholy	4.30 frt.
Zártszék	1.— frt.
Földszinti ülés	—45 frt.
II. hely	—24 frt.
Utolsó hely	—12 frt.

kiadásait és megfelelt a közönségnek, mely ezen az áron tovább gyönyörködhetett az általánosan kedvelt látványos darabokban. Ezek az első időben a virágkorukat élő lovagdrámák, az utolsó évben a daljátékok és operák és az egész idő alatt Hensler csillogó, kedves barokk-darabjai.

A lovagdrámák közül 9 szerepel az 1804. évi címjegyzékben, közöttük Hagemann *Otto der Schütz*-e, melyet a cenzura betilt, Hensler mindefelé nagy tetszésnek örvendő lovagjátékai közül a *Faustrecht in Thüringen* mindhárom része és Korompay prágai színész kedvelt *Rudolf von Felseck*-je, mely a lovagdrámák halmozott motívumait a bécsi tündéries színjáték (Volksfeemärchen) motívumaival vegyíti. A kilenc lovagdráma közül egy sem maradt 1809-ig. Akkor egyáltalán csak 2 lovagdrámát akarnak előadni: Meissner *Johann v. Schwaben*-jét, melyet a cenzura betilt és Ziegler *Jolantha, Königin von Jerusalem*-jét.

Operákkal, mégpedig a kor legjobb darabjaival, már az első két év műsorán is szép számmal találkozunk. Szerepel az olasz szerzők közül Cherubini híres hősoperájával a *Lodoiska*-val és *Der Wasserträger von Paris* c. operájával (az első darabot egy évvel később, a másodikat ugyanaz évben játsszák Pesten¹⁾ és Bianchi; a franciák közül D'Alayrac *Der Thurm von Gottenburg*-jával; a németek közül legtöbbet Müller, aki Hensler tündérmeséit zenésítette meg. Ugyancsak ekkor tűnik föl — először és utoljára a fennmaradt címjegyzékeken — Giesecke meseoperája az *Oberon* Wranitzky zenéjével. Gieseckétől még a *Travestierter Aeneas* c. zenés paródiát is műsorra tűzik.

Az operák és daljátékok virágkorukat Mühule vállalkozásának utolsó évében élik, mikor is a műsor egynegyed részét alkotják. Névtelen szerzők darabjai mellett legsűrűbben Müller Venczel neve tűnik szemünkbe, kinek dallamos, lágy, a tündér-, lovag- és kisértetvilágnak lelket adó muzsikája hosszú ideig nagy tetszést arat az összes német színpadokon és aki megzenésítésével a francia Perinet darabjait is forró sikerhez juttatta. Ez utóbbiak közül most csak Hafner: *Evakathel und Prinz Schnudi* c. paródiájából átdolgozott *Belagerung von Ypsilon* szerepel, a többi Müller-opera Hensler darabjainak megzenésítése. Adják az *Unruhige Nachbarschaft*-ot, az összes tündérvjátékokat és a *Thaddädl der 30-jährige ABC Schütz*-t. Ezzel a darabbal, Huber 4 darabjával és egy névtelen *Der Schuster-Feierabend oder Thaddädl der geplagte Lehrjung* c. zenés bohózatával, ha csakugyan színre kerültek, a Kurz féle Bernardon-humor volnul be Thaddädl személyében a kassai színpadra. Természetesen ez is Budáról és Pestről jött, ahol a *Thaddädl der 30-jährige ABC Schütz* és több más Hensler és Huber darab, melyeknek főalakja at átkeresztelt Bernardon-Kasperl-Thaddädl, alkotják a Sommerstheater műsorának zömét.¹⁾

¹⁾ Kádár J.: i. m. I. 116. és 125. l.

²⁾ Kádár J.: i. m. I. 11. és 68. l.

Müller után a darabok számában Mozart következik. *Don Juan*, *Entführung aus dem Serail*, *Die Zauberflöte* és *Figaros Hochzeit* szerepelnek a jegyzéken. Rajtuk kívül Sussmeyer (*Soliman II.*), Schenk és Beil nevével találkozunk. Az idegen operák közül 1807-ben csak Cherubini már felsorolt darabjai, D'Alayrac *Turm von Gottenburg*-ja és Gretry nagy tetszésnek örvendő *Raoul der Blaubart*-ja vannak műsoron.

A látványos daraboknak harmadik fajtája a Marinelli színházból átszármazott tündérbohózat. Ez a lovag- és tündérromantikának valamely helyi mondatához kapcsolt keveréke.¹⁾ Neve „romantisch-komisches Volksmärchen” vagy „Feemärchen”. Ennek a kedves barokk műfajnak virágzása Hensler nevéhez fűződik, aki a 90-es években a Marinelli színházból fejtette ki uralmát. Bájos mesejátékai közül különösen *Der Teufelstein in Mödlingen*, *Die Teufelsmühle am Wienerberg* és *Das Sternmädchen in Maidlingenwalde* voltak igen kedveltek. Ezek a darabok, a *Sternmädchen* kivéve, melyet csak az 1804. évi jegyzékben találunk meg, Kassán is szerepelnek a műsoron Mihulénél és utódainál, sőt még évekkel később is fel-feltűnnek; a *Teufelsteint* még 1826-ban is játsszák. Szokatlanul hosszú életüket természetük magyarázza. Igen hálás darabok voltak: a képek összevisszasága nem kívánt mély tanulmányt és sajátos apparátusukkal, mely az egész tündér-, szellem- és sárkányvilágot mozgásba hozta, rendkívüli külső hatást értek el, melyet még fokozott Müller fülbemáshó zenéje. Huber hasonló darabjai már nem arattak ugyanolyan sikert; Kassán csak a *Trudenhöhle im Wienerwalde* kerül műsorra 1804-ben.

A „romantisch-komisches Volksmärchen” a magyarországi német színpadokon tíz év óta egyre nagyobb tért nyert bécsi népies drámának harmadik válfaja. A népies dráma (Volksstück) a bécsi külvárosi színpadok, különösen a Kärnthnertortheater szülötte, irodalmi jeletőségüvé Hafner tette. Ő a Volksstück tulajdonképeni apja, Darabjaival irodalmi népszínpaddá tette a Kärnthnertortheater-t s ezáltal összekötő kapocsá vált a Burgtheater és a Kärnthnertortheater között.²⁾

A Volksstück két első válfaja: a komoly drámák eseményeit a népelet körében játszó *paródia* és a polgári dráma bécsi specializálódása a *bécsi lokál dráma* (Lokalstück) szintén képviselve van a kassai színpadon. Az első különösen Giesecke paródiáival (*Travestierer Hamlet*, *Travestierer Aeneas*) és Hafner daltjátékká átdolgozott *Prinz Schnudi und Evakathel*-jével. Ami a bécsi lokális drámát illeti, legjobb képviselője, Hafner nem ért el nagy sikert a magyarországi német színpadokon — Kassán például csak egyszer, 1804-ben szerepel — és követője Éberl sem vált népszerűvé. Ez utóbbitől Kassán egy darabot játszanak 1806-ban. Annál nagyobb tetszésnek örvendett azonban Schikaneder hú életképeivel. Mihule mű-

¹⁾ Komorzynski: K. F. Hensler. Grillparzer-Jahrbuch XXIV. 141. l.

²⁾ Nadler: i. m. III. 350. R. F. Arnold: Das deutsche Drama. München, 1925., 362. l.

során 6 darabja van feltüntetve. Az utána mindinkább specializálódó lokális vígjátékok is átvándoroltak Bécsből Magyarországra, ahol azokat tulságosan helyi színezetük ellenére is többször játszották, ha nem is mindenütt sikerrel. Ezek közül Mihule műsorán 1804-ben Gewey: *Der seltene Process* c. darabja szerepel, melyben egy bécsi ügyvéd üzelmeit hozza napfényre.

A Burgtheater első irónemzedéke közül az 1804-6. évi címjegyzék még hármat tüntet föl: Pauersbachot egy darabbal, Spiessst kettővel és ifj. Stephaniet hosszúéletű *Der Oberamtmann und die Soldaten*-jével. Utódjuk Ziegler már 7 darabjával szerepel.

A jellemvígjátékok a Burgtheater írójának Jüngernek 6 darabja képviseli, közöttük kedvelt Mariveaux-átdolgozása a *Maske für Maske*.

A bécsi színházirodalom 90-es évekbeli két főalakja: Kotzebue és Iffland erősen nyomulnak előre diadalutjukon. 1804—1807-ben Mihule 23 Kotzebue és 15 Iffland darabot tűz műsorra. Mellettök szóhoz jutnak úgy elődeik, mint követőik. Ha korlátolt számban is, de még mindég szerepelnek Schröder darabjai és átdolgozásai és megjelenik már Kratter, Kotzebue mintájára írott 3 darabjával (*Eginhard und Emma, Die Sklavin von Surinam, Friede am Pruth oder Das Mädchen von Marienburg II.*)

Ezenkívül a nagy rutinnal dolgozó strassburgi Vogelnek három darabja, három Hagemann, két Arrestodarab, Babo: *Die Strelitzen* c. színjátéka és a kedvelt Weissenthurnénak két sokszor játszott darabja: *Kind der Liebe* és *Beschämte Eifersucht* egészítik ki a műsort.

A mesejátékok csillogó fénye, az operák színpompája és a lovagdrámák pazar kiállítása mellett a klasszikusok erősen háttérbe szorulnak Mihule igazgató műsorán. Csak Shakespeare és Schiller szerepelnek, előbbi a *Gerechtigkeit und Rache*-val Böhmel átdolgozásában és a Sok hűhó semmiért-nek Bock-féle átdolgozásával a *Quälgeister*-rel, az utóbbi *Fieskoval* (az 1800-as kiadásban), a *Mädchen von Orleans*-nal és *Wallenstein*-nal. Goethe *Claudina von Villabella*-jával is találkozunk ugyan, de Straube operaátdolgozásában.

A két jegyzékben van néhány oly darab is, melynek sorsáról a helytartótanács egy vagy más okból még nem döntött és néhány, amelynek előadását, mivel felsőbb helyen betiltották, a helytartótanács nem engedélyezte. A felterjesztett jegyzékeken ily darabok, amelyek aztán a megjegyzéssel kerülnek vissza: „velut alteriori loco prohibitum admissi non posse”, minden évben szerepelnek. Pl. *Die Sonnenjungfrau, Kreuzfahrer*, Korompay: *Anna Bolay* és Kratter: *Der Vizekanzler* c. színműve.

Ezeknek a betiltásoknak megokolásául a már említett főelvek, a tekintély megóvása, lázító, vagy szabadabb gondolatok elfojtása, szolgálnak. *Anna Bolay*-t azért tiltották el, mert a királyi méltóságot lealacsonyítja. VIII. Henrik elcsábítja benne Bolay Annát és a szerző a királyt teszi benne felelőssé a sok ártatlan áldozatért. Pedig a király szomélye szent és a nézőkben tiszteltet és nem gyűlöletet kell ébresz-

tenie. (Regum persona sacra esse debet et venerationem potius quam odium sui spectatoribus ingenerare".¹⁾)

A *Cora oder die Sonnenjungfrau* c. darab ellen pedig az a kifogása a cenzornak, hogy a király egyszerűen eltörölte a tisztaság fogadalmát, mégpedig azért, mert Cora, ki afféle vesztaszűz, letett fogadalmát megszegte s így a darab tanúsága, hogy a fogadalmakat nem kell szükségképen tiszteletben tartani, ami ellenkezik a katolikus állam szellemével.²⁾

A többi betiltott daraboknál is hasonló szempontok érvényesültek.

Mihule előadásairól közelebbi adataink nincsenek. Csupán általánosságban mondhatjuk, hogy Mihule három éves vállalkozását siker kísérte. Az igazgatónak jól megy a dolga és nincsenek anyagi gondjai, amiből következtethető, hogy a közönség sűrűn látogatta a színházat. A hatóságokkal is csak kétszer gyűlt meg a baja, és pedig az utolsó évben. Első alkalommal a városkapitány betiltja a pénteki előadásokat, a színügyekben jártas igazgató azonban tudja, hogy ez az eljárás törvénytelen és egyenesen a helytartótanácshoz ír fel ellene. Ott neki adnak igazat: a császár meg 1782.-ben eltörölte a pénteki szünnapokat, s így kivéve a Normanapokat, u. m. Gyümölcsoldó Boldogasszony-napját, a nagyhetet, husvétot, pünkösdöt, Urnapját és Kisasszony-napját, minden nap szabad előadást tartani.³⁾

Második alkalommal pedig a színházban fordul elő valami rendellenes dolog. 1807. jan.-ban Menninger: „*Gevatter Mathias*” c. vígjátékának előadása közben Schwartzböck színész megbotránkoztató szavai és gesztusai miatt botrány tör ki. A vizsgálat folyamán aztán kiderül, hogy a darabot a helytartótanács 1804-ben engedélyezte, holott a kifogásolt szavak tényleg benne vannak a kéziratban. Schwartzböck tehát nem rögtönzött, hanem mozdulataival és ruházatával a szavakat kiélezte s ezzel idézte elő a botrányt. Mihule azonban ebben az esetben sem tehetett semmiről, mert az egész idő alatt a pénztárnál ült. Még ő maga kéri, hogy az előadásokon ezentul mindég legyen jelen egy németül tudó hivatalos közeg, hogy ilyen esetekben közbelépessen.⁴⁾

Ettől a két incidenstől eltekintve semmi más zavarról nem szólnak a városi levéltár színházi aktái. Az egész három éves vállalkozás minden baj nélkül telt volna el, ha egy szerencsétlen eset nem vetett volna egy csapással véget minden nyugalomnak.

Mihulénak meg volt az a rossz szokása, hogy elégedetlenségének a leghevesebb szidalmakkal adott kifejezést. Szidta a színészeket, a színlapkihordót, a szolgálati személyzetet, szidta őket a színpadon, az öltözőkben, mindenütt, és ha egyszer feldühödött, azonnal elvesztette minden önuralmát. Egy ily pillanatban kiszalajtott meggondolatlan szóval a szerencsétlen ember istenkáromlási perbe keveredett, amely aztán végzetessé vált számára.

¹⁾ Idézve az 1796. évből kelt cenzori utasításból. Kádár J.: i. munkájában I. 74. l.

²⁾ A Cenzura „Leitfaden”-jéből. Helytartótanácsi iratok.

³⁾ Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1806/3569.

⁴⁾ U. ott. Acta Theatr. 1807/81.

Verberger színlapkihordó lusta fráter volt, aki a messzebb lakó színházlátogatók színlapjait egyszerűen nem hordta ki, hanem bedugta a keblébe. A közönség a színlapkihordónak e hanyagsága miatt már többször panaszkodott és az igazgató Verbergert mindannyiszor jól lehordta. Egy alkalommal — február 7-én történt — midőn a színlapkihordó napi útja után bejött az öltözőbe, Mihule megkérdezte, hová tette ezúttal a ki nem hordott színlapokat és ráparancsolt, hogy adja azokat rögtön elő. A színlapkihordó erre azt felelte: „Jesus Kristus, ich kann sie nich herschaffen!” — mire az igazgató a dühtől eltorzultan, több jelenlévő előtt, egy nyomdafestéket nem tűrő mondattal válaszolt neki, amelyben a „Jézus Krisztus” is bennfoglaltatott. Néhány színész megbotránkozott ezen és Kreil András figyelemztette az igazgatót, hogy az egyház tiltja az ilyesmit, mire Mihule fenti mondatához még az egyházat és a misét is hozzáfűzte.

Erre a már említett Holzmann Anna színésznő, kivel örökös viszályban állott, följelentette őt istenkáromlásért. Az eljárás megindult és megkezdődött a vádlott és a tanúk kihallgatása. A színészek fele, élükön Holzmann Annával, ellene vall, a másik fele mellette. Utóbbiak erősen védik igazgatójukat. A színlapkihordóval — úgy mond — már nagyon sokat bosszankodott Mihule és mindannyiszor alaposan lehordta őt. Az inkriminált kifejezést is gyakran használta, persze a végzetes összefüggés nélkül. Most is alkalmazta tehát türelmét veszítve anélkül, hogy meggondolta volna, mit mond. Semmi esetre sem volt istenkáromlásnak szánva, mert istenkáromló szavakat ők tőle a vele töltött idő alatt egyetlen egyszer sem hallottak. Azonkívül mindnyájan megegyeznek abban, hogy Holzmann Anna és igazgató már régóta ellenségeskednek. A színésznő ugyanis betegség ürügye alatt folytonosan visszaküldözte a neki kiosztott szerepeket és vagy azért, mert a jó bevételt irigyelte tőle, vagy mert az egész vállalkozást a maga számára akarta megszerezni, folyton hadilábon állott az igazgatóval.

Az eljárást lefolytatják és a tanuvallomások alapján az istenkáromlást beigazoltnak véve, a szerencsétlen igazgatót nyelvének kitépésére és fejvesztésre ítélik.¹⁾ Ő áprilisban kegyelmi kérvénnyel fordul a királyhoz, melyben avval védekezik, hogy legtávolabbról sem volt szándéka istent káromolni, a végzetes szavak a színlapkihordó elleni haragjában egészen meggondolatlanul csúsztak ki a száján. Kéri a királyt, gyakoroljon irgalmat: változtassa a halálbüntetést egyházi büntetéssé (in poenam spirituam) és addig is helyezze szabadlábra (salvum conductum dare).

Hogy mi lett a dolog vége, és vajjon a szerencsétlen igazgatót tényleg lefejezték-e, azt minden igyekezetem ellenére sem sikerült eddig megállapítanom. A kassai levéltárban nem beszél róla több akta, a helytartótanács idevonatkozó iratai között pedig hasztalan kutattam. Az élet-halálról döntő aktának egyelőre semmi nyoma, s így Mihule Venczel színigazgató sorsa még felderítésre vár.

1) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1807./1673.

XI.

Holzmann József.

1807—1810.

A Mihule-féle társulat távozása után Fischer bérlő némi szükségessé vált javítást eszközöltet a színházban. Néhány padot kijavítanak, a teljesen használhatatlanokká váltak helyébe újakat készítenek, összesen 304 frt értékben. Mire az új igazgató társulatával megérkezik, már minden rendben van.

Ez az új, 3 évre szerződötett színigazgató ugyanaz a Holzmann József, aki már 1803. nyarán egy hónapot töltött Kassán. A Holzmann név azóta mindkét, Kassán működő szintársulatnál előfordult, de valószínű, hogy a Fournier-társulatbeli ifj. Holzmann és a Mihulénél lévő Holzmann József egy és ugyanaz a személy, s a mostani Holzmann ennek atyja. Kassáról annak idején (1803-ban) Pécsre ment,¹⁾ ahol valószínűleg 3 éves szerződése volt, s úgy jött aztán 1807-ben Kassára.

Holzmann József 3 éves vállalkozása a kassai színház történetének legnyugodtabb időszaka — ha ugyan az akták nem kallódtak el és az adatok számában megbízhatunk. Semmiféle panasz nem hangzik el az igazgató, a közönség, sőt még a helyi cenzor részéről sem. Holzmann tisztességes, rendes ember, aki érti a dolgát. Meg tud alkudni a körülményekkel és a társulatát is kordában tudja tartani. Mert ha szerepel is 1807-ben három színésze Koppy kereskedő adósai között,²⁾ adósságukat ugylátszik becsületesen és rendesen ki is fizették, különben a kereskedő feltétlenül sürgette volna a pénzt a tanácsnál.

A társulat meglehetősen nagy, 8 nőből és 10 férfiből áll. Valamennyinek ösmerjük a nevét. Három házaspár van közöttük: Hánhapelék, Cavadiniék és Mayenfeldék. Itt van a már Mihulénál szereplő Schwartzböck is és Kollmann, a későbbi (1822.) kassai igazgató. A névjegyzék még megjegyzi, hogy Cavadininé nyugtalan természetű, Mayenfeld pedig betegsége miatt nem játszik, de azért fizetést kap. Az egyes színészek szerepköre nincs a jegyzéken feltüntetve. Ugylátszik azonban, hogy jó tenoristájuk nem volt, mert az igazgató vállal-

¹⁾ Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1812./1096.

²⁾ U. ott. Koppy üzleti könyve.

kozása második évének eleje óta tárgyalásokat folytat egy Hoch nevű prossnitz-i tenoristával.¹⁾ Feltételeit, noha nem voltak túlságosan szerények: 24 frt heti fizetés neki és nejeének, aki szintén játszik, ezenkívül évenként egy téli teljes és két nyári félbevétel és 100 frt előleg — már el is fogadta az igazgató, de Hoch aztán szeptember végén személyi okokból mégis visszalép. Ezek a tárgyalások csak azért bírnak ránk nézve érdekel, mert ennél a levélváltásnál újból fölmerült Hornung neve. Hoch u. i. azt írja szeptemberi levelében: „Ich ersuche Herrn Hornung dieses Schreiben zu übergeben”. Ennek tehát 1808. szeptemberében valahol Kassa közelében kellett tartózkodnia.

Holzmann vállalkozásának első évében ősztől április 9-ig játszik. Nyáron Felsőmagyarország nagyobb városaiban szeretne játszani és ilyen értelemben kérvényt ad be a helytartótanácsához. A helytartótanács azt válaszolja a városnak, hogy mivel a kérvényező sem a városokat, ahol játszani akar, meg nem nevezte, sem az előadásra szánt darabok jegyzékét be nem terjesztette, az engedélyt meg nem adhatja. A színigazgatóknak különben is az egyes városok hatóságaihoz kell a játzsási engedélyért folyamodniok, az előadandó darabok pontos megjelölésével, cselekedjék tehát Holzmann is aszerint.²⁾

Holzmann meg is fogadta a tanácsot és — miként elődei — a környékbéli városokban játszik nyáron át. A kassai évadot október 20-án kezdi el és ugyanakkor fejezi be, mint az elsőt. A harmadik év őszen azonban a szokottnál korábban kezdi az előadásokat. Ez azonban csak következtetés, mert az 1809-i nyári tartózkodásáról semmit sem tudunk.

Ami a műsorát illeti, az a Mihuléával szemben erős haladást mutat. A sulyt tisztán a külső fényre fektető látványos darabok kora lejárt, helyettök Holzmann a komoly színművekből ad egy sereg ujdonságot. Természetes, hogy a jegyzékeken teljesen értéktelen darabok is szerepelnek, melyeknek, miután már rég feledésbe merültek, még a szerzőjét sem lehet megállapítani. De sok a jó darab is, és ami különösen föltűnő, sok az olyan darab, amelyet évekkkel előbb adtak Kassán, mint Pesten.

Az első évadbeli darabok jegyzéke, sajnos, elveszett. A helytartótanács leiratából pedig mindössze annyit tudunk meg, hogy a három piros kereszttel jelölt, felsőbb helyen betiltott darabok, ugymint *Die Sonnenjungfrau* (Kotzebue), *Der Vizekanzler* (Kratter), *Die geistliche Braut* (Blainhofer), *Gallora von Wenedig* (Berger) és *Der Eremit auf Formentara*, nem adhatók elő. A pirossal aláhuzott s a helytartótanács előtt ismeretlen darabok pedig, névszerint: *Der Totenkopf*, *Der Russe in Deutschland* (Kotzebue), *Graf Wallenstein*, *Jovialität und Liebe* és a *Kindesmörderin*, cenzurázás végett benyujtandók.³⁾

A két következő évről megvan az előadásra szánt darabok jegyzéke.⁴⁾ Az 1808. évi jegyzék 97 színmű és 17 opera, összesen 114 da-

1) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1808./3238.

2) Helytartótanácsi iratok. 1808. április 26-án kelt Acta

3) U. ott. 1807/17138. sz. a.

4) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1813/2760. és 1800/3635.

rab címét, az 1809. évi pedig 87 színmű és 17 opera, összesen 104 darab címét tartalmazza a szerzők megnevezése nélkül.

Mindkét évben többen képviselik még a letűnő első burgtheateri írógárdát: 1808-ban Schröder (*Das Testament*), Heufeld (2 drb.), Spiess (2 drb.) és ifj. Stephanie (*Die abgedankten Offiziere, Die Werber*) a következő évben ifj. Stephanie (*Die Werber*) és Grossmann, kinek sűrűn játszott két darabja *Henriette* és *Nicht mehr als 6 Schüsseln* újra feltűnik a műsoron. 1808-ban Diderot *Hausvater*-e is szerepel a jegyzéken.

Az utánuk következő nemzedékből Jünger (1), Vogel (1), Ziegler (3), Kratter (1) szerepelnek. Találkozunk Soden *Ignaz de Castro*-jával is, amelyet Pesten 1793-ban adtak kétszer, aztán lekerült a műsorról és csak 1812-ben tűnt fel újra. Kotzebuenak a két év alatt 18, Ifflandnak 6 darabját tűzik műsorra. Az újak közül szerepel Weisenthurnné, 1808-ban kedvelt *Wald bei Hermannstadt*-jával, 1809-ben ezzel és *Bestürmung von Smolensk* c. darabjával, valamint *Die Versöhnung* c. franciából való átdolgozásával, továbbá egy-két darabban Weidmann, Soden, Castelli, Holbein. Ezek közül az ujdonságok közül, ha tényleg előadták azokat, néhány hamarabb került itt színre, mint Pesten. Kotzebue-ujdonságokat is hoznak előbb, több darab pedig a fővárossal egyidejűleg kerül színre.¹⁾

A klasszikusoknak is előkelőbb szerep jut Holzmannel, mint elődjénél. Shakespeare-nek két darabja szerepel: *Lear király* Schröder átdolgozásában és a Stegmayer által a bécsi népszínpadok stílusában átdolgozott *Windsori víg nők*, mely új formájában „*Weiber in Wien*” címet visel. Ez a darab Pesten szintén csak 2 évvel később, 1811. VII. 14-én kerül színre.²⁾ Klasszikus ujdonság Molière: *L'avare*-ja Zschokke átdolgozásában, melyet, ha hinni lehet a jegyzéknek, szintén hamarabb adtak egy évvel, mint Pesten.³⁾ A németek közül Lessing *Emilia Galotti*-ját akarják mindkét évben játszani, Schillertől pedig a *Kabale und Liebe*-t, melyet a cenzura betilt. A második évben a *Räuber* is szerepel a jegyzéken.

Az operák terén erősödik a franciák uralma. Mindkét évben szerepel Cherubini *Wasserträger von Paris*-ja és D'Alayrac bájos operája *Bei den kleinen Savoyarden*, 1808-ban D'Alayrac *Gullistan*-ja, 1809-ben pedig Grety kedvelt *Raoul der Blaubart*-ja. A német közül helyet kap mind a két jegyzéken Mozart *Zauberflöte*-je, Süssmeyer operája *Soliman II.* (Favart-Huber) és az 1809. évben Müller *Schwestern von Prag*-ja (Hafner-Perinet), Stegmayer közkedvelt zenés bohózta *Herr Rochus Pumpenrikel*, Winter és Weigl egy-egy operája és Hensler énekes lovagjátéka, a *Faustrecht in Thüringen* egészítik ki a műsort.

A helytartótanácsnak 1808. szeptemberében kelt első leiratán egy megjegyzés van, mely szerint a felterjesztéshez mellékelt színlapból meggyőződtek, hogy Kassán július 28-án előadták Schiller *Kabale und*

1) Kádár J.: i. m. I. 112. és II. 144. l.

2) U. ott. I. 130. l.

3) U. ott. I. 108. l.

Liebe-jét, holott az tilos.¹⁾ Ez azonban tévedés. A kassai tanács ugyan, hogy a darab előadásának engedélyezését elősegítse, tényleg mellékelte egy nyomtatott színlapot az inkriminált darabról, de ez a színlap nem kassai, hanem győri volt, hol a darabot Guindl Lóránd igazgatása alatt előadták. Kassán különben április 9-től október 20-ig egyáltalában nem is volt semmiféle előadás.²⁾

¹⁾ Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1808/3069.

²⁾ U. ott. Acta Theatr. 1810.

XII.

Möller és Holzmann.

1810—1813.

Möller vállalkozása csak epizódyszerű a kassai színház történetében. Nagy zajjal kezdődött és ugyanugy végződött, de igen hamar.

Möllerről nincs egyetlen életrajzi adatunk sem. 1810-ben tűnik fel Kassán és 6 éves szerződést köt Fischer bérlővel, amire eddig még nem volt példa. A hosszú bérletnek megfelelően különböző beruházásokat eszközöl és még júniusban felterjeszt a helytartótanácsához egy műsort, melynek színvonala meglepően magas. Szóval sokat ígért, de — mint az később kiderült — semmit sem adott.

Möller felterjesztett műsora,¹⁾ ha a darabokat tényleg elő is adja, fővárosi színháznak is becsületére vált volna.

Kotzebue és Iffland vezetnek 150 feljegyzett darab közül 68 az övék. Ezek mellett Schröder csodálatosképen még mindég 7 darabjával szerepel; Schikanedert már csak a *Philippine Welferin* képviseli. A régebbi darabok közül szerepel a két leghosszabb életű lovagdráma, Babo *Otto von Wittelsbach*-ja és Törning *Gaspar der Torriinger-e*, azonkívül Hagemann *Otto der Schütz-e* is. Az újabbak közül Zieglertől 6, Jüngertől 7 és Weissenthurnnétól 7 darabot vett fel Möller a jegyzékbe, utóbbtól a Budán oly nagy tetszést arató *Totila König der Gothen-t* is, mégpedig a budai színházzal egyidőben.

Ismét sűrűn találkozunk Hensler nevével, *Die Laienritter* c. művének mind a négy része, hat részű rablódrámaciklusa a *Rinaldo Rinaldini* (a 4.—6. rész *Fernando Ferdinandini* cím alatt) és *Der Oesterreichische Deserteur* c. katonai vígjátéka révén. Műsoron van azonkívül két Hagemann, egy Huber és egy Vogel darab; ujdonságként pedig Guber négy, Budán nem játszott vígjátéka és két magyar tárgyú darab: Girzik Magyarországon élő énekesnek *Stephan I. König der Hungarn* c., a lovagdrámák modorában írt hazafias színműve, mely az idegenből átültetett fajnak első hazai hajtása, és Collin *Bélas Krieg mit dem Vater* c. ötfelvonásos színműve.

A klasszikusok is elég szépen szerepelnek Möller írott műsorán: Shakespeare a Schröder által átdolgozott *Lear király*-lyal, Lessing az *Emilia Galotti*-val, Schiller, aki végre megkapja az őt megillető

1) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1810.

helyet — ha már másutt nem, legalább a műsor papirosán —, *Fiesko*-val, *Don Carlos*-szal, *Graf Wallenstein* mindhárom részével, *Die Jungfrau von Orleans*-nal és a *Die Braut von Messiná*-val. *Fiesko*-t azonban a cenzura még a bécsi átdolgozásban sem engedi előadni. Hogy a többiekből mit adtak csakugyan elő Möller igazgatása alatt, azt még az eddigieknél is kevésbé lehet tudni. Nemcsak azért, mert semmiféle adat nem maradt fenn, hanem, mert Möller a jó darabokat feltüntette ugyan a címjegyzéken, de aztán annál is maradt és a darabokat azzal a kifogással, hogy a jövő éven kerülnek sorra, soha nem adta elő.

Möller operarepertoírja még papiroson is gyenge. Mindössze tizenegy operát tüntet fel, azok közül is csak Gyrowetz bécsi karmester híres darabja, az *Agnes Sorel*, Tuczek pesti karmester *Samson Richter in Israel*-je, Mozart *Figaros Hochzeit*-ja, Weigl 2 operája, a *Schweizer Familie* és a *Waisenhaus* és Stegmayernek a fővárosban annyira kedvelt zenés bohózata a *Herr Rochus Pumpernikel* érdemel említést. Kérdés azonban, vajjan előadtak-e csak egyet is ezek közül.

A közönség ugyanis áprilisban megunva az igazgató hónapokig tartó önkényeskedését, panaszt emel ellene a bérlnél. Kifogása az, hogy soha nem adott egyetlen jó darabot sem, állandóan komédiákat játszott, ezeknek is a salakját, amellet még folytonosan jutalomjátékokkal is alkalmatlankodott a közönségnek, holott már a bérlet kezdete előtt is tartott néhány előadást; az operái pedig hallatlan rosszak. Egyszóval a nagy ígéretekéből keveset tartott meg. Möller minderről a bérlo útján értesül és beszédben védekezik a közönség előtt. Ami a jutalomjátékokat és a bérlet előtt való játszást illeti, ő — úgymond — nem tett mást, mint elődei. A másik komolyabb vád, hogy nem adott elő egyetlen jó darabot sem. Tessék csak a címjegyzéket végig nézni — védekezik a derék igazgató — 40 általánosan elősmert, kitünő darab! De aztán mégis eszébe jut, hogy a nézőközönség a darabokat alighanem a színpadon és nem a címjegyzéken akarná látni és hozzát teszi, hogy sok darab a következő évre maradt, mert elébb cenzurázni kell őket. Ez az állítás azonban nem fedi a valóságot, mert a helytartótanács mindössze négy oly darabot jelölt meg leiratában,¹⁾ melyet cenzurázás végett be kell küldeni, ha az igazgató nem tudja kétszeri korábbi előadásukat hitelesen bizonyítani. Möller maga is érzi, hogy védekezése bizonytalan alapokon nyugszik és fűhöz-fához kapkod. Tehet-e ő vajjon arról — kérdi minden átmenet nélkül, ellentmondásba keveredve önmagával — hogy jó darabokban mindenfelé, még a fővárosi színpadokon is, nagy a hiány? A rossz operaelőadásoknak sem ő, hanem a jó énekesekben való hiány az oka.

Möller ezzel a beszédével javítani akart a helyzetén, ehelyett azonban még jobban elmérgezte azt. A bérlo ugyanis, aki szeregett volna tőle megszabadulni, beszéde alapján beleköt. Bevádolja a városnál, hogy védőbeszédében szidalmazta (*beschimpfte*) az ő nevét. Az igazgató kétségbeesetten védekezik: ő úgy gondolta, hogy kényte-

¹⁾ Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1810. jun. 15.

len Fischerre, mint a színház bérlőjére hivatkozni, aki neki a nyilvánosság véleményét tudtára adta. Távrolról sem vádolja Fischert igazságtalan szemrehányásokkal, ellenkezőleg, jó néhány hiányt és fogyatékoságot beismer s mentegeti magát azok miatt. Az egész beszéd egyetlen kifejezést sem tartalmaz, mely Fischert sérthetné, a névnek pusztá említését pedig csak nem tekintik sértésnek! — Möllernek teljesen igaza van, a bérlőnek az a célja, hogy mesterségesen viszályt szítson. A kifogásolt hely így hangzik: „... auf einmal wird mir von seiten des Herrn Arendator Fischer ganz unerwartet im Namen des Publikums der kränkende Vorwurf gemacht...”. Többet Fischer neve nem fordul elő, ezt pedig nehezen lehet szidalomnak nevezni. De Fischer úgy gondolja, hogy éppen elég indítókoka van a szerződés felbontására és akaratát keresztül is viszi. Möller nagy hangon tiltakozik és egészen a helytartótanácsához viszi az ügyet.¹⁾ A bérlő — panaszolja — minden előzetes figyelmeztetés nélkül felbontotta az ő hat éves szerződését most, midőn neki, az igazgatónak, még beruházás okozta adósságai vannak és új tagokkal is tárgyal, holott a szerződés csak per útján bontható fel. Nagyon fel van háborodva és a helytartótanács támogatását kéri. Mikor azonban Fischer kiegyezést ajánl neki, mely szerint 500 frt biztosítékát, a szerződésileg kikötött 1000 frt kötbérrel (vinculum-mal) együtt visszakapja, jobbnak látja nem keresni tovább a maga igazát és írásban adja, hogy önként visszalépett („freiwillig abgestanden ist”).

Szerződését a hátra lévő két évre ismét az előbbi igazgató, Holzmann József veszi át, aki ez év alatt egészen új, nagy társulatot szervezett.

Holzmann nagy aparátussal fog új vállalkozásához. Minden sokkal nagyobb arányu, mint elődeinél. Nagyobb a társulat, a ruhatár, több a színházi személyzet, természetesen ennek megfelelően nagyobbak a kiadások is. Ezért az igazgató az évad kezedete előtt a helyárák emelésére kér a tanácstól engedélyt.²⁾ Részletes költségvetéssel bizonyítja, hogy a betérjesztett emelés jogos, mert az igazgatónak még az új helyárák mellett is csak havi 372 frt 35 kr marad könyvekre, zeneművekre, ruhatárra és a saját hasznára. Az is csak a téli hónapokban, mert pünkösd körül a közönség már gyérebben látogatja a színházat, úgyhogy csak a bérlőkre (Abonmenten) lehet számítani. A felemelt új helyárák jóváhagyását egyelőre csak február 1-ig kéri, mert akkor új szerződésekkel kell kötnie társulata tagjaival s annak megfelelően ismét új helyárákat kell majd megállapítani.

Ugy látszik azonban, hogy a tanács február 1-től az évad végéig még hátralévő rövid időre is meghagyta a felemelt helyárákat, mert egy februári újabb megállapodásról nem maradt fenn adat. Csak a következő évad kezdetén kötik azt meg Holzmannel.

Az a költségvetés, amelyet Holzmann készített, a kassai színház pénzügyi viszonyaiba némi betekintést nyújt.

¹⁾ Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1811./2307.

²⁾ U. ott. Acta Theatr. 1881./3762.

A költségvetés első pontja a színészek heti fizetését tünteti fel:

Schmidt	25 frt
Grünberg József	16 frt
Zöllner Fülöp és neje	45 frt
Francoz József és neje	36 frt
Metzel Fülöp	18 frt
Dittinger Henrik	16 frt
Urban Mihály	30 frt
Ney Antal és neje	40 frt
Sluka József	20 frt
Seligmann	18 frt
Troger	25 frt
Gatto	24 frt
Gubrig	25 frt
Hübel és neje	38 frt
Nöhrer Amália	30 frt
Jungmeyer Julianna	30 frt és sz.lak.
Gorlitz Rozália	25 frt
Kuntzné	18 frt
Sugó	15 frt

Összesen 494 frt.

Ami ennél a kimutatásnál első pillanatra feltűnik, az a színészek rendkívül magas fizetése. Ha összehasonlítjuk ezeket a fizetéseket a pestiekkel, melyeket Kádár az 1795—1800. évekből feljegyezt,¹⁾ kitűnik, hogy a kassaiak csaknem kétszer olyan magasak. Igaz, hogy 10—15 év telt el azóta, de az a fizetés, amit Zöllner és felesége kapnak: heti 45 frt, évi 2340 frt, mégis igen tekintélyes összeg egy vidéki színháznál.

A mérleg második pontja a kiadásokat tárgyalja. Ezek:

	Egy előadásra	Egy bérletre
Cenzor	6 frt	72 frt
Színlapnyomtatás	15 frt	180 frt
Világítás	24 frt	288 frt
Zene (13 személy)	13 frt	156 frt
8 kisebb kiadásokat tartalmazó tétel összege	11 frt 25	135 frt
Összesen.....	69 frt 25	831 frt

Ugyanezen kiadások összege, a bérleten kívüli
előadásnál, hozzávetőleg 69 frt 25

Összesen..... 900 frt 25

A költségvetés harmadik pontja egy bérlet hozzávetőleges bevételét mutatja ki. Egy bérlet 12 előadásból áll, ehhez aztán még egy bérleten kívüli előadás (Abon. suspendu) járul.

19 páholy à 45 frt	855 frt
18 zártszék à 8 frt	144 frt
100 földszinti hely à 5 frt	500 frt 1499.— frt

¹⁾ I. m. I. 62. l.

Ezen kívül még átlag 100 ember jön naponta a színházba. Ha ezek közül 20 első helyet vált a 1.30 frt, 30 másodikat a 0.50 frt és végül 50 harmadikat a 0.20 frt — az 71.40 frt-t* teszi ki, mely összeg az egész bérlet idejére..... 860.— frt

A 12 bérletben játszott előadás bevétele..... 2359.— frt

Ehhez járul még egy bérletszünetben adott előadás.

19 páholy a 6 frt	114.— frt	
18 zártszék a 2.15 frt*.....	40.70 frt	
100 I. hely a 1.30*	150.— frt	
30 II. hely a 0.50 frt*.....	41.40 frt	
150 III. hely a 0.20 frt*.....	50.— frt	396.10 frt

2755.10 frt.

Ezen számítások alapján a végösszegek a következőképen viszonylanak egymáshoz:

Bevétel 2755.10 frt.

Kiadás:

Tagok fizetése 3 hétre 1482.— frt

Többi kiadás 900.75 frt** 2382.75 frt.

Tiszta bevétel..... 372.35 frt.

Egy későbbi adat azután megmutatja, hogyan alakul egy előadás mérlege a valóságban.

1813. március 19-én az összbevétel 251.— frt
a kiadás..... 73.10 frt¹⁾

A tiszta bevétel tehát*** 177.90 frt.

Az 1812—12. színi évad elején aztán a város küldöttséget bízott meg a belépő díjak ügyének rendezésével, amely Holzmannel a következő megállapodást kötötte :2)

1) Statiszták	2.— frt
Színlapkihordó	1.30 frt
3 Dillictér	4.30 frt
Kéményseprő	1.30 frt
Wachtmeister	1.30 frt
Theatermeister	1.30 frt
Világítás	20.— frt
Lámpagyújtogató	—30. frt
Ács	1.— frt
1 meszely bor a színpadra	1.30 frt
Zene	14.— frt
Nyomdai munkák	25.— frt

Összesen..... 73.10 frt

2) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1812./3185.

* Itt az eredeti aktában hiba csuszhatott a szorzásba.

** Feljebb ez az összeg 900 frt 75 kr-t tesz csak ki. Itt is hiba van tehát.

*** Ez még rénes forintokban van számítva. Az 1811. évi devalváció utáni új valutában az összeg $\frac{1}{5}$ -ére csökken.

Felsőbb jóváhagyásig az alábbi helyárák érvényesek az új valutában (in Valuta):

	Előadásonként:	Egy bérlet idejére:
Páholy	3.— frt	17.— frt
Zártszék	—40 frt	3.— frt
Fszt. I. hely	—30 frt	2.— frt
Fszt. II. hely	—15 frt	
Galléria	—07 frt	

Miután a helyáráknak ez a rendkívüli leszállítása a színházi tagok szertelen (übertérségig) fizetésének korlátozását vonja szükség-szerűen maga után, a vállalkozó ennél a pontnál számíthat a magisztrátus támogatására.

Minden bérlet tizennégy előadásból áll. A társulat ötször játszik hetenként: négyszer — vasárnap, szerdán, csütörtökön és szombaton — bérletben, egyszer bérletszünetben. Vásárok előstéi kivételt képeznek. A bérlőnek Holzmann előadásonként 3 frt-ot fizet. A zenészek zenés darab előadásáért és próbájáért 10 krajcárt, operaelőadásért és próbáért — kivéve az elsőt, amely díjtalan — 20 krajcárt kapnak. A kéményseprőnek és tűzoltónak előadásonként 15 krajcár jár.

Minden darabot csak egyszer szabad ismételni, különös okokat a városkapitánynak kell betérjeszteni. Jó operák kivételt képeznek ez alól a szabály alól.

A küldöttség ezenkívül meghagyja még a vállalkozónak, hogy tiltson meg színészeinek minden botrányt keltő rögtönzést és illetlen mozdulatot, nehogy a színházlátogató nemességet valamilyen, a jó erkölcsbe ütköző körülmény megsértse.

Holzmann igazgatósága alatt a közönség erősen látogatta a színházat, még az első év rendkívüli magas helyárai mellett is. Sáfár Imre cenzor 1811. novemberében beadványt intéz a tanácshoz, kérve azt, küldjön ki az ellenőrzéshez valakit a saját kebeléből a színházba, mert ő este 1/6-ig el van foglalva, s ha 1/6 előtt nincs a helyszínén, már nem kap helyet, annyira tömve van a színház. Kénytelen az ajtóban állni, ahol se jól nem lát, se jól nem hall.¹⁾ Mire azután intézkedés történik, hogy a cenzornak a színházban állandó helye legyen.

Egy sajnálatos incidens közelebről is megösmerteti velünk azt a közönséget, amely olyan nagy számmal látogatta a színházat.

Stein színész 1813. március 19-i jutalomjátéka alkalmával történt, hogy két diák, Ujházy Lajos és egy bizonyos Balog, kik Ascelius francia professzorral és nejével egy padban ültek, merő éretlenség-ből elkezdték a padot lógatni. Természetesen, a bennülők feje ezáltal ide-oda mozgott, s ez nevetésre ingerelte a két diákot. „Siehe was sie für Komplimente machen”, kacagott Ujházy, mire a professzor „impertinenten Kerl”-t és „Flegel”-t emlegetve rászólt. A gőgjében megsértett diák erre bosszút forralt. Megbeszélte a dolgot több ott lévő társával és meglesve a távozó professzort, azt barátjával Baloggal egészen a lakásáig követte. Ott Balog egy sátorfával háromszor a professzorra

¹⁾ Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1811./4278.

sujtott. Ujházy segített neki a fokosával, úgy hogy a tanár félholtan maradt a helyszínen.

Az eljárás lefolytatásához tanuként kihallgatták a közönség egy részét, amely a professzorral egyidőben távozott. Csupa iparos és kereskedő emberből állt: egy lakatos, egy cipész a feleségével, egy mé-száros felesége, egy gombkötő, egy másiknak a felesége, egy ötvös. Ebből az esetből kiténik tehát, hogy az időben a kassai színház leg-erősebb támasza a jómódu, művelt iparososztály volt, mely felül is multa számban a nemességet és kevesebb alkalma is volt másfelé szórakozni, mint annak.

Holzmann műsoráról megint csak a helytartótanács-hoz benyuj-tott címjegyzék nyújt némi képet. Jellege nagyjából ugyanaz maradt, amilyen Holzmann első vállalkozása alkalmából volt, mindössze az újabb szerzőket képviseli kevesebb darab.

Az 1811/12. évi címjegyzék 88 darabot és 12 operát tüntet fel, a következő év 138 darabot és 15 operát. A legtöbb darab még mindég Kotzebueé (az első évben 10, a másodikban 14) és Ifflandé (3 és 7 darab), utánuk Ziegler következik. Az első évben 2, a máso-dikban 10 darabját tűzik műsorra. De szerepelnek még mellettök mindkét jegyzéken Goldoni (*Holländer*, Bock átdolgozásában) és 1812-ben a *Die Lügner*, Ehrimfeld átdolgozásában, Schikaneder (1811-ben *Der Grandprofos* és mind a kétszer *Philippine Welferin*), Grossmann (*Henriette*) és Möller, *Präsentiert das Gewehr* c. bájos vígjátékával. Néhány lovagdráma is feltűnt ismét a műsoron. A leg-régibbek közül Blumauer: *Erwine von Steinheim*-ja, továbbá Babo még mindig betiltott *Otto von Wittelsbach*-ja; ujdonságként Törring legpoétikusabb lovagdrámája: *Agnes Bernauerin* és Ziegler *Barbarci und Grösse*-je szerepel mindkétszer, egy Budán már régen feledésbe merült darab, Kalchberg: *Die Grafen Cilly* c. tragédiája is, de betiltják.

Hosszu idő után egy Sturm und Drang-dráma is feltűnik Leise-witz *Julius von Tarent*-je, de ezt is betiltják. Wagner *Kindesmör-derin*-je ellenben ismét enyhített kiadásában, *Ewchen Humbrecht* címen szerepel.

A második év műsora az elsővel szemben haladást mutat. Több ujdonságot hoz. Scribe: *Glas Wasser*-ét, melyet a cenzura betilt, Weissenthurnné *Radikalkur* c. vígjátékát, a már említett két lovag-drámát és két magyar tárgyú darabot, Wentzel-Schuster *Mathias Corvinus*-át és egy *Zondi* (sic!) című darabot, melynek előadását a cenzura nem engedélyezi. Az ujdonságok mellett azonban Schröder 5 darabját is műsorra tűzték. Ezek a *Ring*-et (I. és II. rész) ki-vével¹⁾, a fővárosban már rég letűntek a műsorról.

Bernardon-Kasperl is fellép újra, mégpedig 3 darabban. Ezek: *Der Sizielische* (?), *elmosódott*), *Kasperl*, *Kasper der unruhige Wan-derer* és *Der Schuster-Feierabend oder Kasperl der geplagte Lehr-jung*. Utóbbi énekes vígjáték.

¹⁾ Ezt a darabot a megelőző két évben adják Budán. Kádár: i. m. 122. l.

A klasszikusok közül hosszú szünet után ismét feltűnik Goethe *Clavigo*-val. Schillertől *Graf Wallenstein* és a *Räuber* van műsoron, utóbbi bécsi átdolgozásában, de mindkét darabot betölti a cenzura. (Egy *Maria Stuart* is szerepel, de az Spiess tragédiája.) Ellenben bántatlanul szerepel az 1811. évi jegyzéken *Kabale und Liebe*, hosszú évek után először. Ugylátszik elő is adták, különben az 1814-ben játszó műkedvelők színlapján, kik a darabot 1814. szeptember 21-én előadták, feltétlenül ott lett volna az ilyenkor szokásos megjegyzés: „ein hier noch nie gegebenes Trauerspiel”. — Különben a *Räuber*-t és *Graf Wallenstein*-t is csak 1812-ben tiltotta el a cenzura, 1811-ben nem. — Lessinggel mind a két évben találkozunk. Először csak *Minna von Barnhelm*-t akarják színre hozni, 1812-ben pedig *Emilia Galotti*-t és *Miss Sara Sampson*-t is. Utóbbi a fennmaradt jegyzékben először szerepel és be is tiltják, mégpedig — ami eddig nem fordult elő — az *Emilia Galotti*-val együtt. Sőt betiltják Shakespeare feledésből újra felmerült *Hamlet*-jét és *Romeo és Juliá*-ját is. Ugy hogy az angol klasszikust végül is mindkét évben csak Stegmayernek a Windsori víg nőkől átdolgozott *Weiber in Wien*-je képviseli. Szerepel a darab pendantja, Stegmayer *Männer in Wien*-je is mind a kétszer.

Operát nem sokat tűz műsorra Holzmann, de jókat. Az olasz operát egyedül Salieri (*Azur*) képviseli, a franciát az első évben Solié (*Aline, Königin von Golkonda*), a másodikban Cherubini (*Wasserträger von Paris*) és Gretry 2 legnagyobb tetszést aratott operájával a *Zemir und Azor*-ral és *Raoul der Blaubart*-tal. A német operák közül leginkább a bécsi karmesterek szerzeményei szerepelnek; Gyrowetz *Agnes Sorel*-je Weigl két nagysikerű operája, *Die Schweizerfamilie* és a *Waisenhaus*, Winter *Das unterbrochene Opferfest*-je mindkét évben és Gyrowetz *Zugemauerte Fenster*-je a második évben. Ugyanakkor Sussmeyer *Soliman*-ja, Dittersdorf *Der Redliche Ungar*-ja és a fővárosban rég elfelejtett Gassmann-opera *Liebe unter den Handwerksleuten* egészíti ki az operaműsort.

Holzmann igazgatásának II. évéből való a második fennmaradt kassai színlap. A városi muzeum magyar és német színlapokat tartalmazó színlapgyűjteményében akadtam rá. Így hangzik:

2. April 1813.

Zum Vorteil des neu zu errichtenden Krankenhauses.

Das Bürgerglück.

Grosses orig. Lustspiel von Babo in 3 Aufz.

Personen:

Hofrätin Wallrad	Mad. Felder
Konrad	Herr Seeligmann
Felix	} ihre Kinder	Herr Goratschek
Marianne		Mad. Adams
Secretär Stelling ihr Bruder	Herr Gross
Kommerzienrat v. Wallrad	Herr Kolmann
Bonifaz sein Sohn	Herr Nätzel
Derkum ein Handelsmann	Herr Zöllner
Lottchen seine Tochter	Dem. Jungmayer
Karl Derkum sein Vetter	Herr Gubrig
Eine Witwe	Mad. Pauli

Feltűnő, hogy a darab a benyújtott jegyzéken egyáltalán nem szerepel. Tehát az igazgató a helyi cenzor beleegyezésével úgy látszik változtatásokat eszközölhetett azon. Ez a körülmény még homályosabbá teszi azt a különben is halvány képet, amit a kassai színház műsoráról a címjegyzékekből kapunk.

Ez a színlap egyébként az egyetlen közvetlen adat Holzmann műsoráról. Ezenkívül csak egy adat beszél még működéséről. 1813. március 27-én Leeb Sándor zenész javára hangversenyt rendeztek. Ez alkalommal Zöllner József színész dalaiba a vád szerint „absurdas et obscoenas voces”-t kevert s ezzel, legnagyobbreszt ártatlan hallgatói fülét megsértette. A cenzor kéri tehát a tanácsot, utasítsa a színészt arra, hogy a jövőben az ilyen becsületbevágó kifejezésektől (honesti et bonis moribus illudentibus expressionibus) szigorúan tartózkodjék. Az eset egyébként nem fordult volna elő, ha az igazgató a színlapot neki előzőleg betervezi — intsek meg tehát őt is ezirányban.¹⁾

Az 1812/13. évad végén lejár Holzmann szerződése. Ugyanakkor Fischer is átadja 1810-ben újabb 3 évre meghosszabbított bérletét²⁾ Zimmerer Ferencnek.³⁾ Ez pedig az akkor már ösmert nevű Zöllner Fülöp igazgatóval köt 3 éves szerződést.

¹⁾ Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1813./1061.

²⁾ U. ott. 1810./3367.

³⁾ U. ott. 1813./925.

XIII.

Zöllner Fülöp.

1813—1816.

Zöllnerrel tehetséges szakavatott ember került a színügyek élére, aki mint színész és mint igazgató egyaránt megállta a helyét. 1785. szeptember 7-én született Pesten.¹⁾ Színészcsaládból származott és maga is a színészettörténetben sokat emlegetett színészcsalád atyja lett. Atyja Zöllner Frigyes eleinte szintén színészkedett, majd 1788—89-ben a pozsonyi színház bérlője volt,²⁾ végül pedig a pesti színház tagja. Mint ilyen hunyt el 54 évi színi tevékenykedés után.

Zöllner Fülöp egyike azon keveseknek, akiket a magyarországi német színház nevelt a közönség kedvenceivé. Pályáját mint magyar színész kezdte 1793-ban Pesten.³⁾ Azután német színész lesz s mint ilyen járja az országot. 1801-ben Eperjesen van, 1804-ban Pécsre szerződik Holzmannhoz s 8 évi időköz alatt négyszer van nála. 1805/6-ban Ujvidéken igazgató, onnan pályázik a kassai színházért. Mivel nem kapja meg, Eszéken, Szegeden és Nagyváradon tartózkodik, majd Kuntzhoz szerződik Pozsonyba, ahol az igazgatóval igen jó baráti viszonyban van. Az 1808/9-i évad alatt Znaimban van és ott éri a Theater an der Wien akkor igazgatójának Braun bárónak meghívása, ki az akkor már ösmert, kiváló komikust a saját színpadán való vendégszereplésre akarja megnyerni. Zöllner Bécsben Fritz Schmuckrose szerepében lép föl a *Zwanzigtausend Thaler* c. vígjátékban és oly tetszést arat, hogy négyszer egymásután léptetik fel, majd előnyös szerződést kínálnak neki, melyet azonban nem fogadhat el, mert családi körülmények Magyarországhoz kötik.⁴⁾ Pesten vendég-szerepel,⁵⁾ azután újra Kuntzhoz megy, aki 1809. ősze óta Győrben van. 1811. szeptemberében negyedszer megy Holzmannhoz, aki akkor Kassán igazgató. De csak egy évig marad nála. 1812. őszén már saját, mégpedig Wurzbach szerint igen kiváló társulata van, mellyel Eper-

1) Wurzbach: i. m. 60. k. 231. l.

2) Heppner: i. m. 60. l.

3) Bayer J.: i. m. II. 80. l.

4) Wurzbach: i. m. 60. k. 232. l.

5) Kádár J.: i. m. I. 84. l.

jesen is időzött. A következő év nyarán aztán a kassai bérlővel köt 3 éves szerződést és június elején átveszi a színház igazgatását.

Társulata meglehetősen nagy, s a tagok között több régi ösmerősre akadunk. Az utóbbi évek alatt általában észrevehető Kassán az a körülmény, hogyha az igazgatók váltakoznak is, a társulat magva megmarad.

Zöllner színházi szabályai arról tanuskodnak, hogy társulatában erős kézzel tudott rendet és fegyelmet tartani. A következő 10 pontból állnak:

1. Minden személy köteles a próbákön a kitűzött időben megjelenni, aki több mint $\frac{1}{4}$ órát várat magára, 30 kr. büntetést fizet.
2. Ha a darab úgy kívánja, bármely személy statisztálni is köteles, aki ez alól kivonja magát, első alkalommal 2 kr-t, másodszor 4-et fizet, harmadszor elveszti fizetésének a felét.
3. Aki a szereposztást a közönség körében kifogásolja vagy sziklja, első és második alkalommal fizetését, harmadszor szerződését veszíti.
4. Mindenki tartozik a másikat tisztelni.
5. Mindenki tartozik a rendezőt tiszteletben tartani, neki ellentmondani 5 krajcár büntetés terhe alatt tilos.
6. Minden jelenésmulasztásért 5 krajcár büntetés fizetendő.
7. Senkinek sem szabad a neki kiosztott szerepet visszaadni.
8. Kifogásait mindenki a befizetés napján az igazgatónak tartozik előadni, különben elveszti heti fizetésének $\frac{1}{4}$ részét.
9. Mindenki tartozik szerepét a rendezőnél leadni és a ruhákra ügyelni.
10. Öt krajcár büntetés terhe alatt tilos mindennemű szavakkal való csipkelődés.

Az összes büntetéspénzeket a szegényekháza javára fordítják.¹⁾

A színház átvételekor Zöllner néhány szükségessé vált javítást és beszerzést eszközöl, összesen 48 frt 36 kr. erejéig,²⁾ azután megkezdí előadásait.

Az a kép, amit a fennmaradt műsoradatok alapján kassai működéséről és főként műsoráról össze tudunk állítani, még az eddigieknél is homályosabb. Három éves igazgatósága idejéből ugyanis csak egyetlen címjegyzék maradt fenn, az 1814/15. évadra szóló. A két másik évből csak a helytartótanács válaszlai vannak meg a benyujtott jegyzékekre. Ezek pedig egyetlen darabot sem emlitenek meg külön, csak általánosságban szólnak arról, hogy minden 1793. óta kétszer előadott darab előadható, természetesen a Bécsben elrendelt utasítások figyelembevételével.

Az 1814/15. évi címjegyzék rendkívül hosszú. 184 darabot, 33 u. n. kéziratot (Manuskript), egy 145 Kotzeube-darabból álló gyűjteményt (Kotzeube Theatersammlung), 43 operát és tündérajátékot, tehát összesen több mint 400 darabot tartalmaz. Természetesen ennek a negyedét sem adhatták elő, mert 1814-ben a szokottnál rövidebb volt az évad. A műsort csak október végén küldték fel Budára, s onnan csak november 15-én jött meg, addig pedig nem kezdhettek el játszani. — Az igazgató úgy látszik szélesebb terepen való mozgást

1) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1813.

2) Javításra szorult a pódium és az utolsó hely néhány padja, a földszintre két kettős ajtó, 3 új kottatartó, a függönyökre pedig új zsinór került. Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1813.

akart magának biztosítani, azért küldött be ilyen hosszú jegyzéket. Ma ez a körülmény természetesen csökkenti az írott műsorból a tényleges műsorra való következtetés lehetőségét.

A címjegyzék a legnagyobb változatosságot mutatja és kielégíti az összes igényeket. Látnányosságról Hensler tündéries színjátékai (a *Donauweibchen* mindhárom része és *Der Teufelstein in Mödlingen*) és lovagdrámák gondoskodnak. Ezek között van egy eddig nem játszott darab: Henslernek Spiess regényéből készített *Der Petermännchen* című, a lovagi motívumokat szertelenül keverő énekes lovagi bohózata. Ezenkívül csak az irány ujabban, csupán külső hatást hajhászó termékei, Törring *Agnes Bernanerin*-je, Korompay *Rudolf von Felseck*-je, Ziegler *Jolantha*-ja és *Weiberehré*-je, Weissenthurnné 3 enemű darabja és egy névtelennek *Kinderfresser in Untersberg* c. lovagdrámája szerepelnek a jegyzéken. Olcsó és nagy hatást nyújt Hensler rablódrámaciklusa, a *Rinaldo Rinaldini* és pendantja, a Meisl- féle *Karolo Karolini* is.

Az igazi értéket még mindig a klasszikusok képviselik, ezúttal elég szép számmal. Shakespearétól *Romeo és Julia*, a Beck féle *Qualgeister*, Stegmayer *Weiber in Wien*-je és három, a meglévő jegyzékeken eddig nem látott darab: *Mackbeth*, *Der Kaufmann von Venedig* és *Othello*; Schillertől *Fiesko*, *Die Räuber*, *Graf Wallenstein* és *Don Carlos* szerepelnek a műsoron. Francia ujdonság Racine *Phädra*-ja Schiller átdolgozásában.

A műsor hátralévő részének zöme, néhány ujdonságtól eltekintve, a régi képet nyújtja. Vezetnek Kotzebue és Iffland (16 darab) és egyre jobban előretör Ziegler. Már 13 darabja van feltüntetve. A régebbiek közül Schröder és Schikaneder még mindig műsoron vannak. Előbbit 4 darabja, köztük két átdolgozása (Goldoni *Diener zweier Herrn* és Regnard *Die Zwillingbrüder*) képviseli. A Burgtheater írói közül szerepel még Jünger 3, Spiess 1 darabbal, Gewey pedig *Modesitten* c. vígjátékával, mely Pesten még megjelenése évében színre került és speciálisan helyi színezete miatt meg is bukott,¹⁾ és másik lokális vígjátékával a *Der seltene Process*-szel. A strassburgi Vogelt 4 darabja képviseli, Stegmayer ugyanannyi. Az újabbak közül Weissenthurnné, Castelli, Holbein, Collin szerepelnek több darabban, Zschokketól is hoz a jegyzék 3 ujdonságot: *Der Eichenkranz*-ot, *Julius v. Sachsen*-t és a *Wallfahrt in der Königsgruft*-ot. Megjelenik az első Körner darab (*Nachtwächter*) és először vagy legalább is hosszú idő után először Weber Simon Peter pozsonyi könyvnyomdásznak *Die Hunyadiische Familie oder Unschuld schützt nich immer vor Kabale* c. magyar történeti tárgyú tragédiája, melyet Pesten csak 1791-ben adtak, mégpedig ötször.²⁾

Zöllner operarepertoírja elsőrangú. Az olaszok közül még mindig Paisiello és Salieri szerepelnek, de feltűnik egy ujdonság is: az első Rossini opera, *Tankred*. A francia opera eddigi képviselői Gretry, D'Alayrac és Cherubini Catellel szaporodtak (*Semiramis*). Cherubini-

¹⁾ Kádár J.: i. m. I. 80. l.

²⁾ U. ott. 49. l.

től is hoznak a *Wasserträger* mellett újdonságot, a bizarr muzsikájú *Faniska*-t. A németek legnagyobbbrészt a régiek: Mozart (*Zauberflöte*), Sussmeyer, Gyrowetz, Weigl, Müller, Dittersdorf. Újdonság Tuczek pesti karmester gyönyörű *Lanassa*-ja és *Kurz v. Kaufingen* c. zenés színműve.

Közvetlen adatunk Zöllner műsoráról csak kettő van: két színlap. Az egyik szerint 1814. március 7-én hétfőn színre került Leeb Sándor operaigazgató javára Kotzebuénak Kassán még soha sem adott 2 felvonásos vígjátéka: *Die englischen Waren*. A másik, gondosan megőrzött, selyemre nyomott díszszínlap szerint 1813. március 9-én előadták Eduard Stein színész javára Stegmayernek a bécsi színház számára átdolgozott, Kassán még soha nem játszott „*Die Ritter des Eisenbundes*” c. darabját, melyet a színlap „historisches Schauer Gemälde”-nek nevez a féldoldalon keresztül felsorolt, válogatottan rémhajhászó és idegizgató „Verwandlung”-ok után ítélve, jogosan. Nagyon díszes előadás lehetett, óriási személyzetet és tenger apparátust tüntet fel a színlap.¹⁾

Fennmaradt ezenkívül még egy közvetlen műsoradat a Zöllner társulatról, de ez nem Kassára vonatkozik. Zöllner ugyanis 1815. őszén Eperjesen játszik társulatával és többek között bibliai történeteket ad elő, melyeket, miután júniusban engedélyt kért rá, Kassán is játszott.

Eperjesi vendégszereplése idejéből fennmaradt egy színlap, mely szerint Zöllner és társulata 1815. november 19-én bucsuzóul Jézus sírbatételét, feltámadását és tanítványai körében való megjelenését fogják előadni. Ezt megelőzi: *Der Arme Poet oder kindliche Pflicht und Liebe* — ein neues rührendes Schauspiel in 1 Aufzug von Kotzebue.

Amint látjuk, Zöllner nyugodt lélekkel vette egy kalap alá Kotzebuet és a passziójátékot. A dolog fülébe jut az udvari kancelláriának és az erélyesen utasítja a budai helytartótanácsot és a Polizeihofhalterstellét, gátolják meg a jövőben a színházi cenzurának ilyen balfogásait. Nagyon felháborodottan magyarázza, miért nem valók bibliai előadások a színpadra és erélyes eljárást követel.²⁾ A helytartótanács meg is teszi a szükséges intézkedéseket a kassai tanácsnál, de mire a leirat megjön (1816. június vége), Zöllner már végleg eltávozott Kassáról.

* * *

Zöllner Fülöpnek 3 éves kassai vállalkozása alatt két nagy ellensége volt: a cenzura és egy műkedvelő szintársulat, mely Landerer nyomdász vezetése alatt az építendő új kórház javára előadásokat rendezett azon idő alatt, míg Zöllner társulatával Bátfán időzött. Színlapjaik fennmaradtak a városi múzeum színlapgyűjteményében, hogy hiány nélkül-e, azt természetesen nem lehet megállapítani. Azt sem tudjuk, mikor volt az első előadás, mert a hirdetés, mely azt a „következő péntekre” (auf kommenden Freitag) jelzi, nincs keltezve.

1) Kassai városi múzeum színlapgyűjteménye.

2) Helytartótanácsi iratok.

Az első színlap az említett színlapgyűjteményben 1814. április 19-ről szól. Március 4-én is volt egy műkedvelői előadás a briennei csatáról megsebesült hősök javára; a városi levéltár aktái között fennmaradt színlap szerint Kotzebue *üble Laune* c. színművét adta elő egy színpártoló társaság (eine Gesellschaft Theaterfreunde), de ez a műkedvelő társaság mágánasokból áll¹⁾ és nem azonos a fenti társasággal.

A Landerer vezetése alatt álló műkedvelők a következő darabokat adták elő.*) 1814. április 29-én: *Der Leineweber* (S. 1.), *Der Deserteur* (P. 1.), v. Kotzebue; május 10-én: *Zusammenkunft an der Themse* (S. 1.), v. Gleich, ujdonság; *Blind geladen* (L. 1.), v. Kotzebue; június 24-én: *Die Sparbüchse* (S. 1.) v. Kotzebue, *Der Lügner und sein Sohn* (P. 1.); szeptember 25-én *Incognito* (P. 2.) v. Kotzebue; *Der Vetter aus Bremen* (L. 1.) v. Th. Körner.

Októberben visszajön Zöllner Bártfáról és a műkedvelői előadások egész a jövő év tavaszáig szünetelnek. Akkor a színlapok adatai a következők: március 30-án: *Hedwig* (D. 3.) v. Körner; május 3-án *Fehlgeschossen* (L. 1.) v. Costenoble; *Der Reukauf* (L. 2.) v. Frau Weissenthurn; június 2-án: *Die Vertrauten* (L. 2.) v. Adam Millner; *Die Braut* (L. 1.) v. Körner; július 23-án: *Der kleine Deklamator* (S. 1.) v. Kotzebue; *Fehlgeschossen* (P. 1.) v. Costenoble; július 30-án: *Das Landhaus an der Heerstrasse* Fastnachtspiel v. Kort; *Der Vetter aus Brehmen* (L. 1.) v. Körner; augusztus 3-án: *Die beiden Auvergnanten* (D. 1.) v. Kotzebue; *Domestiquenstreiche* (S. 1.) v. Dubois-Castelli; augusztus 20-án: *Der Guimpel auf der Messe* (P. 2.) v. Kotzebue; augusztus 27-én: *Der Rehbock* (L. 3.) v. Kotzebue; szeptember 2-án: *Das Schmuckkästchen* v. Kotzebue; szeptember 10-én: *Das war ich, ländl. Scene* v. Hutt; *Die zwei kleinen Auvergnanten* (D.) v. Kotzebue. Ezen a színlapon egy megjegyzés is van, mely szerint a hónap 17-én vasárnap Schiller *Kabale und Liebe*-je kerül színre. A darab színlapja azonban szeptember 21-ről szól. Szeptember 23-án Kotzebue 3 felvonásos vígjátékát *Armut und Edelsinn*-t adják elő.

Szeptember 24-én már a Bártfáról visszatért Zöllner tart rendes előadást a színházban²⁾ és nem hajlandó tovább tűrni a „konkurrenciát”. A városi tanácsot mellőzve, egyenesen a budai helytartótanács-hoz fordul feliratával,³⁾ s kéri: oszlassák fel ezt a kereskedősegédek-ből, szolgálkból és cselédekből (aus Kaufmannsleuten, Dienern und Domestiquen) álló társaságot, amely az ő szerződési ideje alatt is akar a közönségnek koldulásaival (mit Bettelein) alkalmatlankodni, mert ez őt a tönk szélére fogja juttatni. A helytartótanács részletes felvilágosításért fordul a városi tanácshoz. Ez csak akkor értesül Zöllner e lépéséről és mellőztetését sértőnek találva, mindenekelőtt elégtételt kér érte a helytartótanácsból. Azután pártját fogja a műkedvelő társaságnak. Új kórházat építenek, a gyűjtés útján befolyt összeg nem

¹⁾ L. a kassai tanács feliratát a helytartótanács-hoz. 1814. március 7.

²⁾ Kassai városi muzeum. Id. színlapgyűjtemény.

³⁾ Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1815./4713.

* Rövidítések magyarázata: S = Schauspiel, P = Posse, L = Lustspiel, D = Drama.

elegendő és a műkedvelők színelőadásai nagy hasznot jelentenek a vállalkozás számára. A társaság egyébként korántsem áll cselédekből, hanem kereskedőkből, hivatalnokokból és tisztességes asszonyokból, kiket az emberszeretet vitt a játszásra. Eddig különben is csak nyáron játszottak, mikor a városban úgy sem volt színtársulat, most azonban kéri, engedje meg a műkedvelőknek, hogy a színiidény alatt is játszassanak, legalább havonként egyszer olyan köznapon, mikor az igazgató, ki szerződése értelmében csak vasárnap, kedden, csütörtökön és szombaton játszhat, nem tart előadást.

A helytartótanács úgy látszik meg is adta az engedélyt, mert az említett színlapgyűjteményben a következő három évről is fennmaradtak színlapok. De abban az évben (1815.) is játszanak még egyszer, miután Zöllner közben Eperjestre ment;¹⁾ november 5-én előadják Bonkovszky József színész javára Zschokke 5 felvonásos rablódrámáját: *Abellino der grosse Bandit*-ot. Ez a Bonkovszky pesti színész volt, aki 1813/14-ben Zöllnernél volt szerződve, de összeveszett az igazgatóval és az elbocsájtotta.²⁾ Valószínűleg rossz körülmények között élhetett Kassán és ezért engedélyt kér és kap rá, hogy a saját javára előadást rendezhessen.³⁾ A műkedvelők azután pártját fogják és közreműködésükkel segítik. Ebben az évben ez az utolsó műkedvelői előadás.

A hátralévő néhány színlap 1817 és 19-ben előadott darabokról szól, az utolsó 1819. március 8-ról kelt.

Zöllner másik nagy ellensége, mely saját kifejezése szerint működését folytonosan megakasztotta („hemmend auf seine Tätigkeiten wirkte”) a cenzura volt. Ennek Zöllner hároméves vállalkozása alatt több kifogásolni valója volt, mint a Berndt óta Kassán megfordult tizenkét igazgató alatt együttvéve. Rögtön az első évad kezdetén nem hajlandó az igazgatónak a jegyzéken feltüntetett darabok előadását megengedni, noha azokat Bécsben és Budán minden nehézség nélkül többször adták. Ő erre a helytartótanácsához fordul, mely azt válaszolja, hogy ha bizonyítani tudja a darabok előzetes kétszeri előadását, akkor Kassán is adhatja azokat minden további nélkül⁴⁾ Alig kezdődnek meg az előadások, Sáfár a cenzor bepanaszolja az igazgatót a tanácsnál, mert a székét a színházban mindég a legnagyobb tömeg középebe rakja és az előadandó darabokat nem terjeszti eléje két példányban. Szólítsa fel a tanács őt, hogy tartsa meg a rendelkezéseket a legszigorubbán és vegye tudomásul, hogyha ő, a cenzor, valamilyen darabot betilt, azt nem tartozik előtte megokolni.⁵⁾ A felszólítás azonban ugyálszik nem sokat használt, mert Zöllner, mint azt a cenzor kevéssel ezután panaszolja,⁶⁾ nemcsak eltitkolja előtte az előadandó darabokat, hanem a színlapokat az ő tudta nélkül nyomtatja. Ily körülmények között sem ő, sem a tanács nem fognak tudni felelni az elő-

1) L. az eperjesi színlapot.

2) Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1814./407.

3) U. ott. Acta Theatr. 1815./4609.

4) U. ott. Acta Theatr. 1813./3940.

5) U. ott. Acta Theatr. 1813./4009.

6) U. ott. Acta Theatr. 1813./4157.

adott darabokért, intsék tehát meg Zöllnert, hogy minden kéziratot előbb neki nyújtson be.

A tanács meg is tette a kívánt intézkedést, de igazgató és cenzor továbbra sem tudnak összeférni. Már december elején felír Sáfár a helytartótanácsához, kérve, állapítsák meg működési körének pontos határait, hogy az igazgató folytonos kihágásai közepette a nyilvános tekintélyre támaszkodva, annál pontosabban megfelelhessen feladatának. De a helytartótanács megint csak általánosságban határozza meg,¹⁾ mire kell a cenzornak ügyelnie. Sáfár nem tud ebbe a válaszba belenyugodni, és a következő év kezdetén már jó előre megismétli kérését: meddig terjed az igazgató és meddig a cenzor hatásköre.²⁾ A helytartótanács válaszát nem ismerjük, de a harc cenzor és igazgató között tovább folyik. Többek között előfordul egy eset, mely képet nyújt arról, hogyan mozdult meg a XIX. század elején egy színigazgató alig számbajövő vétségére a közigazgatás egész gépezete, fel egészen a legmagasabb fórumig.

1814. december 31-én előadják Kotzebuenak egy darabját, amely a jegyzékben *Lazarilla, verbannter Amor* címet viselt. Ez alkalomból a cenzor több kifogást emelt. Mindenekelőtt amiatt, hogy az igazgató a darabnak az előadásnál még egy másik címet is adott „*oder der Grossinquisitor*”, ami tilos. A darab egyébként is kifogás alá esik, mert a katolikus vallás ellen irányul. A „*Grossinquisitor*” a bűnösöknek bűnbocsánatot oszt a színpadon, ami a jóerkölcösű hívőket rendkívül sérti. Bizonyítsa be tehát az igazgató, hogy a darabot Bécsben és Budán már tényleg adták.

A városi tanács megindítja az eljárást. A felelősségre vont igazgató védiratában kijelenti, hogy mivel a darab két főszemélye a cigányleány és a Grossinquisitor, neki szabadságában áll a megengedett darabnak egy másik, a darab cselekményére vonatkozó címet adni. Budán is több cím alatt adták a darabot, mint azt az 1813. évi „*Theater Journal*” bizonyítja. A darab maga pedig korántsem sérti a vallást, ellenkezőleg, inkább nagyon is morális, mert megbünteti a gonosz cselekedetet és megjutalmazza az erényt. A Grossinquisitort pedig nem ornatibusban, de világi ruhában léptette fel. Különben is a darabot 1812-ben Bécsben újra nyomták, tehát semmi tiltott dolgot nem tartalmazhat. Kéri ezért a tanácsot, legyen segítségére a cenzor követelőzéseivel szemben, melyek őt kenyérkeresetében gátolják, különben kénytelen lesz a helytartótanácsnál emelni panaszt ez ügyben.

A városi tanács nem érzi magát kompetensnek egy ilyen fontos ügyben való döntésre. Felterjeszti az egészet a helytartótanács elé, mellékelve a darab szövegét és megkérdézi, vajjon a darab címének megváltoztatása az igazgató tetszésétől függ-e, vagy sem. A helytartótanács azután a bécsi kancelláriához fordul a kérdéssel. Erdődy gróf udvari kancellár a legfelsőbb rendőrség vezetésére bizza az ügy elintézését s az csakhamar jelenti is neki, hogy a vitás darab eredeti szövegében sok olyan jelenetet tartalmaz, amelyek a kato-

¹⁾ Helytartótanácsi iratok. 1813. december 28.

²⁾ Kassai városi levéltár. Acta Theatr. 1814.

likus papságnak kijáró tisztelet ellen irányulnak, s ezért ahhoz, hogy a bécsi színpadokra kerülhessen, teljesen át kellett alakítani. Mire az udvari kancellária értesíti a budai helytartótanácsot, hogy a darab a magyarországi színpadokon is csak ebben az átdolgozott kiadásban és az eredeti cím alatt engedélyezhető. Ezt a határozatot a helytartótanács azután közli Kassával s a legszigorubban elrendeli, hogy Zöllner a jövőben minden darabot nyújtson be előadás előtt a cenzornak, és egyáltalán tartsa magát a kiadott színházi szabályrendeletekhez, különben megfosztják a bérlettől.

A cenzurától eltekintve, mindenki meg volt Zöllnerrel elégedve oly mértékben, hogy a kassaiak a színház példás vezetéséért a város díszpolgárává választották.¹⁾

Nemcsak mint igazgató, de mint színész is kiváló volt. Tulajdonképpen és elsősorban komikus, de más téren is igen tehetséges színésznek bizonyult. Karakter szerepekben is sikert arat, amellet jó énekes, úgyhogy szerepeinek száma rendkívüli nagy. Mindamellett maga látta el, és pedig nagy szakértelemmel, a rendezést is.

Kassai szerződésének lejártá után Schaediuss professzor hívását követte, ki Ráday gróf, a pesti színház akkori bérelőjének nevében vendégszerepésre hívta meg Pestre. A próbaesték eredménye minden várakozást felülmúlt és Zöllnert közel évi 4000 forint meglepően magas fizetéssel szerződtették. Hosszu éveken át kedvence volt a pesti közönségnek.²⁾ Szerepkörén kívül élátta eleinte a vígjátékok és operák, később csak az operák rendezését is.³⁾ 1819-ben ismét kassai igazgató, azután megint visszamegy Pestre színészkedni. 1830-ban a budai színházat bérli, de mint elődei és utódai, nagy anyagi veszteségek után ő is belebukik a vállalkozásba már 1831. végén.⁴⁾ 1832-ben Mach pozsonyi igazgató hívásának tesz eleget és négy évig mint operaénekes, komikus és rendező működik nála, 1836-tól 1852-ig pedig ugyanolyan minőségben a josefstadi színháznál van.⁵⁾ Akkor letűnik a színészettörténet színpadáról.

* * *

Az 1816. év fordulópont a kassai színészettörténetben. Alig hagyja el Zöllner a várost, május közepén megjelenik az első magyar színtársulat és 15-én megkezdí előadásait. A választott idő rendkívül kedvező volt. Ugyanakkor tartotta Abaujvármegye közgyűlését, az egész környék egybegyűlt és az érdeklődés oly nagy volt, hogy a „Hazai és Külföldi Tudósítások” című lap egykoru kassai levelezője szerint „május 19-én, vasárnap, a sokaság a theatromba be nem férhete”.

A magyar színjátszás tehát felütötte fejét Kassán. Mint a legtöbb magyarországi városban, úgy itt is már a német kultúra által

1) Wourzbach: i. m.

2) Kádár J.: i. m. II. 29. l.; Wourzbach: i. m.

3) Budapesti Ráday könyvtár Ráday gróf levelezéséből. 1817. 80. sz.

4) Kádár J.: i. m. II. 96. l.

5) Eisenberg Ludwig: Grosses biographisches Lexikon der deutschen Bühne im XIX. Jahrhundert Leipzig. 1903. 1165. l.

megtermékenyített talajra talált. A magyar színjátszásnak csak tovább kellett építenie, a biztos alapot lerakta már évtizedes, keserves munka árán a német színészet. Közönséget nevelt a színészet számára, megvívta a rögtönzések elleni fáradtságos küzdelmet, közel hozta a közönséghez Shakespearet, a német klasszikusokat és az opera legnagyobb mestereit, mintául szolgált a magyar színészetnek játék és műsor tekintetében, sőt az utóbbit készen nyújtotta.

Szóval a kassai német színészetnek minden színvonalbeli hullámozása mellett is nagy jelentősége volt az ország kulturája szempontjából. Ezt a jelentőségét megtartja az első magyar színtársulat fellépése után is mindaddig, míg a mesterét egyre jobban túlszárnyaló magyar színészet át nem veszi kulturális hivatását.

Bibliographia:

- Arnold F. Robert: Das deutsche Drama. (München 1925.)
- Bayer József: A nemzeti játékszín története. 2. k. (Budapest 1887.)
- Bayer József: Shakespeare drámái hazánkban. 2. k. (Budapest 1909.)
- Benczúr Vilmos: A kassai játékszín. A százéves kassai magyar színészet története. 1816—1916. (Košice—Kassa 1924.)
- Bleyer Jakab: Gotsched hazánkban. (Budapest 1909.)
- Blusse, Bruno: Das Drama. Aus Natur und Geisteswelt, 287—290. Bdchen. Berlin—Leipzig, 1918.
- Czobor Alfréd: A kassai színészet története. (Történelmi Közlemények Abauj vm. és Kassa város multjából. IV. évf. 1914.)
- Creizenach Wilhelm: Geschichte des neueren Dramas. I—III. Bd. (Halle 1911.)
- Cysarz Herbert: Deutsche Barockdichtung. (Leipzig 1924.)
- Devrient Edmund: Geschichte der deutschen Schauspielkunst. 3. k. (Leipzig 1848.)
- Eisenberg Ludwig: Grosses biographisches Lexikon der deutschen Bühnen XIX. Jahrhundert. (Leipzig 1903.)
- Fekete Mihály: A temesvári színészet története. (Temesvár 1911.)
- Ferenczy Zoltán: A kolozsvári színészet története. (Budapest 1897.)
- Filtsch Eugen: Geschichte des deutschen Theaters in Siebenbürgen. (Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde N. F. 21, 3. Heft.)
- Fleming Villy: Andreas Cryphius und die Bühne. (Halle a. S. 1921.)
- Fleming Villy: Geschichte des Jesuitentheaters in den Landen deutscher Zunge. (Berlin 1923.)
- Genée Rudolf: Geschichte der Shakespeare-Dramen in Deutschland. (Leipzig 1870.)
- Gundolf Friedrich: Shakespeare und der deutsche Geist. (Berlin 1922.)
- Heinrich Gustav: Das alte und neue Theater in Pressburg. (Ung. Revue VII. 1887.)
- Heller Izidor: A bécsi színügy Mária Terézia és II. József alatt. (Budapest 1895.)
- Heppner Antal: A pozsonyi német színészet története a XVIII. században. (Pozsony 1910.)
- Kazinczy Ferencz: Pályám emlékezete. Magyar Remekírók. (Budapest 1903.)

- Kemény Lajos: A kassai színjáték multjából. Ujságcikk. (Kassai Hirlap.)
- Kemény Lajos: A színjátszás Kassán. Ujságcikk. (Kassai Hirlap.)
- Klestinszky László: A kassai magyar színészet 1781—1877. (Kassa 1878.)
- Klestinszky László: A kassai magyar színház története rövid vázlatban. (Kassa 1881.)
- Korabinszky L.: Almanach von Ungarn auf das Jahr 1778. (Wien.)
- Laube Heinrich: Das Burgtheater. II. Aufl. (Leipzig 1891.)
- Nagl—Zeidler: Deutsch-Oesterreichische Literaturgeschichte. 2 Bd.
- Nadler Jozef: Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften. Bd. III.
- Proelss Robert: Kurzgefasste Geschichte der deutschen Schauspielkunst. (Leipzig 1900.)
- Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története. (Budapest 1925.)
- Sándor István: Sokféle. VII. darab. (Győr 1801.)
- Schmidt Chr. Heinrich: Chronologie des deutschen Theaters. (Berlin 1902.)
- Sziklay József és Borovszky Sándor: Abauj vm. és Kassa város monografiája. (Magyarország vármegyéi és városai I.)
- Teuber Oscar: Geschichte des Prager Theaters. (Prag 1883.)
- Theaterkalender auf die Jahre 1775—1800. (Gotha.)
- Theaterlexikon Allgemeines (Herausgeg. v. Blum, Herlossohn und Markgraf.)
- Thiele J. C. v.: Das Königreich Ungarn. (Kaschau 1833.) V. k.
- Tutkó József: Szabad királyi Kassa város történelmi évkönyve. (Kassa 1861.)
- Váli Béla: A magyar színészet története. (Budapest 1887.)
- Weilen Alexander von: Hamlet auf der deutschen Bühne bis zur Gegenwart. (Berlin 1908.)
- Weilen Alexander von: Die Theaters Wiens 4 inf. Bd. (Wien 1899.)
- Wourzbach Conrad: Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich. (Wien 1891.)

Név- és tárgymutató.

A

Abauj-vármegye 93,
Abellino der grosse Bandit 91,
Abgedankten Offiziere, Die 75,
 Adamsné 84,
Adelheid v. Ponthinen 55,
Adelheid v. Siegmar 22,
Adelheid v. Wulfingen 54,
Affligio 21,
Agnes Bernauerin 83, 88,
Agnes Sorel 78,
Akadémiai évkönyv 24,
Aline Königin v. Golkonda 84,
Allgemeines Theaterlexikon 16,
Alvinczy br. 24,
Andrasch Fülöp 5, 17, 18, 19,
Arme Poet oder kindl. Plicht
und Liebe, Der 89,
Armut und Edelsinn 90,
Andras András 20,
Arnold R. F. 69, 95,
Arresto 70,
Ascelius 82,
Augsburg 37, 67,
Ausbach 67,
Ausztria 7, 11, 13, 14, 42, 51, 52,
Avare, L' 75,
Axur 84,

B

Babo 54, 70, 75, 83, 84,
Ballet 14, 15, 22, 25,
Balog 82,
Barbarei und Grösse 83,
Barbier v. Seville, Der 22,
Bártfa 89, 90,

Bártfafürdő 59,
Batthyány gróf 7,
Basel 30,
Bayer József 5, 14, 29, 32, 52,
 86,
Beaumarchais 22, 23,
Beck 88,
Bécs 7, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 41,
 54, 57, 69, 86, 87, 91, 92,
Beiden Auvergnanten, Die 90,
Beiden Aurerganten, Die 70,
Bei den kleinen Savoyarden 75,
Beil 69,
Belagerung von Ypsilon 68,
Belas Krieg mit dem Vater 77,
Benczur Vilmos 5,
Berger T. B. 22, 24,
Berlin 14, 24,
Bernardon 11, 12, 68, 83,
Bernhardt 55, 56, 58,
Bernhardt Anna 55, 58,
Bernhardt Károly 58,
Berndt Fülöp 50, 54—58, 61, 91,
Beschämte Eifersucht 70,
Bestürmung von Smolensk 75,
Bianchi 68,
Bienfait Albert 27, 34, 44,
Blainhofer 74,
Blayer Jakab 13,
Blind geladen 90,
Blumauer 41, 83,
Blusse 95,
Bock 23, 54, 70, 83,
Bodenburg Anna Mária 15,
Bodenburg Gertrud 13, 14, 15,
 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 46,
Bodenburg Julianna 15,
Bodenburg Keresztély 16, 17,

Bodenburg Terézia 15, 16, 17,
Bolay Anna 70,
 Bondini 37,
 Bonkovsky József 91,
 Boroszló 8,
 Böhmcl 70,
 Brandes 22,
 Braun br. 86,
 Braun k. a. 24,
Braut, Die 90,
Braut von Messina, Die 78,
 Brockman J. H. 15, 28,
 Broczky 32, 33,
Bruder Moritz 54,
 Brunian József 15,
 Brühl 55,
 Brünn 52, 53, 57, 77, 83, 87, 91,
 92, 93,
 Buda 8, 12, 13, 14, 18, 22, 24,
 25, 26, 31, 32, 33, 37, 39, 40,
 41, 43, 44,
 Bulla Henrik 33, 34, 37—44, 50,
 Burgtheater 7, 8, 11, 25, 40, 54,
 69, 70,
 Busch 62, 63, 67,
 Busse
Bürgerglück, Das 84,
 Bydeskuti János 16,

C

Castelli 75, 88, 90,
 Catel 88,
 Cathpury Mathis 10,
 Cavadini és neje 73,
 Cherubini 61, 68, 69, 75, 84, 88,
Claudina v. Villabella 70,
Clavigo 28, 41, 53, 54, 55, 83,
 Collin 77, 88,
 Colombine 11, 12,
 Commedia dell'arte 11,
Cora oder die Sonnenjungfrau
 54, 70, 71, 94,
 Costenoble 90,
 Csáky Antal gróf 17,
 Csermely 33,
 Cysarz 11,
 Czizgl Ferencz 18,

Ozobor Alfréd 5, 20, 23, 24, 25,
 27, 32, 33, 34, 44, 58,

D

D'Alayrac 68, 69, 75, 88,
Das war ich 90,
 Debrecen 55,
Deserteur, Der 90,
Deserteur aus Kindesliebe 54,
 55,
 Destouches 23,
 Devrient Eduard 11, 53,
 Diderot 41, 75,
 Diericke 22,
Diener zweier Herrn 88,
 Diestler 66,
 Dietelmayer 20, 23, 60,
 Dietrichstein 67,
 Dittersdorf 42, 84, 89
 Dittinger 79,
Domestiquenstreiche 90,
Donauweibchen 88,
Don Carlos 54, 78, 88,
Don Juan 68,
Doppelter Liebhaber 54,
 Döblin 58,
 Döblinné 58,
 Dubois 90,

E

Eberl 69,
Eginhard und Emma 70,
Ehrenwort 54,
 Ehrimfeld 83,
Eichenkranz, Der 88,
 Eisenberg Ludwig 93,
Emilia Galotti 22, 41, 54, 75, 77,
 84,
 Engel 23,
Englischen Waren, Die 87,
Entführung 64,
Entführung aus dem Serail 42,
 68,
 Eperjes 10, 45, 46, 50, 54, 61,
 86, 89, 91,
 Erdély 8, 13, 14, 18, 30, 54,
 Erdődy gróf 7, 26, 52,

Eremit auf Formentara, Der 54,
74,

Erlangen 67,
Erwine von Steinheim 83,
Eschenburg 40,
Eszék 16, 86,
Esztergom 61,
Eszterháza 7,
Eszterházy herceg 7,
Eugenie 22,
Evakathel und Prinz Schnudi
68, 69,
Ewchen Humbrecht 41, 83,

F

Falbaire 22,
Fahrendes Volk 9,
Faniska 89,
Faustrecht in Thüringen 68, 75,
Favard 75,
Fehlgeschossen 90,
Fekete Mihály 95,
Fekete Sas 21, 28, 31,
Felderné 84,
Felső-Ausztria 52,
Ferdinánd I. 9,
Ferenczy Zoltán 95,
Fernando Fernandini 77,
Feuersbrunst, Die 43,
Fiesko 41, 53, 54, 70, 78, 88,
Figaros Hochzeit 62, 68, 78,
Filtsch Eugen 14, 15, 17, 18, 21,
22, 32, 50,
Fischer Péter 10,
Fischer Péter bérlő 66, 77, 79,
85,
Fiume 62,
Forgách kapu 25,
Fournier Louise 59, 61—65, 66,
73,
Frankfurt am Main 50,
Franz József és neje 79,
Frauenstand 54,
Friede am Pruth oder das
Mädchen v. Marienburg II. 70
Friedenhöhle am Wienerwalde
69,

G

Galeerensklave, Der 22,
Gallora v. Wenedig 22, 74,
Garrick 23,
Gaspar der Torringer 54, 77,
Gassmann 84,
Gassner II. 42, 55,
Gatto 79,
Gebler 22, 23, 41, 55,
Geistliche Braut, Die 74,
Gellert 15,
Gemmingen 41,
Genée Rudolf 95,
General Schlenzheim 55,
Gerechtigkeit und Rache 70,
Gerger 58,
Gergerné 58,
Gessner 5,
Gevatter Mathias 71,
Gewey 70, 88,
Giesecke 55, 68, 69,
Girzik 77,
Glas Wasser, Das 83,
Gleich 90,
Gleim 15,
Goethe 40, 41, 54, 70,
Goldoni 23, 41, 54, 83, 88,
Goratschek 84,
Gorlitz Rozália 79,
Gothaer Theaterkalender 22, 28,
36, 37, 39, 40, 41, 50, 51, 52,
53,
Gotsched 11, 13, 15,
Gotsched, Frau 23,
Gotter 50,
Gotzig 55, 56, 57, 59, 60,
Göttersdorf Dem. 56, 58,
Göttersdorfer Borbála 28, 29,
Göttersdorf k. a. 28,
Göttersdorfné 56,
Grafen Cilly, Die 83,
Graf Waltron 54,
Grandprofos, Der 54, 83,
Graz 15,
Gregerné 22,
Gretry 42, 69, 75, 84, 88,
Gross 84,
Grossmann 22, 41, 75, 83,

Grünberg József 79,
 Guber 77,
 Gubich 61,
 Gubrig 79, 84,
Guimpel auf der Messe, Der 90,
 Guindl Loránd 76,
Gullistan 75,
 Gundolf 95,
 Gyrowetz 78, 84, 89
 Győr 8, 50, 52, 76, 91,

H

Haas Babette 62, 63, 64,
 Hafner Fülöp 11, 23, 68, 69, 75,
 Hagemann 68, 70, 77,
 Haiber 56,
 Hamburg 14,
Hamlet 28, 42, 84,
 Hanhappel és neje 73,
Hans Dollinger 54,
 Hanswurst 7, 11, 12, 15, 22,
 Hanswurstiádok 11, 12,
 Harlekin 11,
 Harlekinádok 15,
 Hasenhuth József 15,
 Haupt- und Staatsaktion 11, 15,
Hausvater 75,
 Haydn 7,
 Hazai és Külföldi Tudósítások
 93,
Hedwig 90,
 Hegele Félix 35,
 Heinrich Gusztáv 59,
Heinz v. Stein der Wilde 65,
 Hell János 20,
 Heller Izidor 41,
Henriette 75, 83,
 Hensler 68, 69, 75, 77, 88,
 Heppner Antal 10, 26, 86,
 Hering 58,
Herr Rochus Pumpernikel 75,
 78,
 Heufeld 23, 29, 75,
 Hilverding 20, 21, 22, 24, 28,
 29,
 Hilverding Péter 20,
 Hoch 74,
 Hoffmann 67,

Hollbein 75, 88,
 Holberg 41,
Holländer 54, 83,
 Holzmann ifj. 64,
 Holzmann Anna 67, 72,
 Holzmann August 67,
 Holzmann Elisabeth 67,
 Holzmann József 61, 67,
 Holzmann József igazgató 73—
 77, 79—85, 86,
 Hornung András 59, 60—61, 74,
 Hornung Antal 24, 60,
 Huber 68, 69, 75, 77,
Hunyadi János 56,
Hunyadische Familie oder Un-
schuld schützt nicht immer
vor Kabale, Die 88,
 Hutt 90,
 Hübner 64,
 Hübel és neje 79,

I

Iffland 41, 50, 54, 70, 75, 77, 83,
 88,
Ignez de Castro 75,
Incognito 90,
Indianer in England 54,
 Innsbruck 37,

J

Jandl 64,
 Jean Paul 44,
 József II. 11, 25, 31, 39, 42,
Johann v. Schwaben 68,
Jolanta, Königin von Jerusalem
 68, 88,
 Josefsstadt 92,
Jovialitaet und Liebe 74,
 Judenhof 59,
Julius Sabinus 62,
Julius von Sachsen 88,
Julius v. Tarent 40, 83,
Jungfrau von Orleans, Die 70,
 78,
Jungmeyer Julianna 79, 84,
Jünger 41, 50, 54, 66, 70, 75,
 77, 88,

K

Kabale und Liebe 41, 53, 54, 55,
75, 76, 84, 90,
Kádár Jolán 11, 12, 14, 24, 25,
31, 37, 39, 40, 41, 54, 59, 60,
61, 63, 64, 67, 68, 70, 75, 77,
83, 86, 88, 93,
Kalchberg 83,
Kameleon, Der 65,
Karlsbad 67,
Karner 61,
Kärntnertheater 21, 25, 69,
Karolo Karolini 88,
Kasperl 11, 59, 68, 83,
Kasperl der unruhige Wanderer
83,
Kazinczy Ferencz 28, 29,
Kaufmann v. Venedig, Der 88,
Károlyi gr. 7,
Kemény Lajos 10, 20,
Kenyeres apát 23,
Késmárk 50,
Kettner 22,
Kettnerne 22,
Kinderfresser in Untersberg 88,
Die Kindesmörderin 71, 74, 83,
Kind der Liebe 54, 70,
Kismarton 7, 52,
Klagenfurt 16, 51, 57,
Klara von Hoheneichen 54,
Kleid aus Lyon 54,
Der kleine Deklamator 90,
Klementine 22,
Klestinszky László 5, 23,
Klinger 22, 41,
Koch 14,
Koháry gr. 7,
Kokarden 54,
Kollmann 73, 84,
Koložsvár 51,
Komjáthy Gábor 60,
Komorzynski 69,
Koppy 73,
Korabinszky 23,
Korompay 70, 88,
Kort 90,
Kotzebue 40, 50, 54, 65, 70, 74,
75, 77, 83, 88, 89, 90, 92,

König Lear 34,
Körner Theodor 88, 90,
Kratzer 65, 70, 74, 75,
Kreil András 67,
Kreuzfahrer, Die 56, 70,
Kriegsch Péter 14, 15, 16,
Krusch-ház 20, 21,
Krüger 15,
Kuntz János Keresztély 28, 50,
51, 86,
Kuntzné 50, 79,
Kunz v. Kaufingen 89,
Kurz 11, 12, 68.

L

La Chaussée 23,
Laffon Frigyes 32, 44, 45,
Laibach 15, 16, 51, 57, 62,
Die Laienritter 77,
Lampel József 27,
Lanassa 89,
Landerer 57, 89, 90,
Landerer házaspár 24,
Landererné 22,
Landhaus an der Heerstrasse,
Das 90,
Lange 58,
Laroche 11,
Laube Heinrich 95,
Lazarilla, verbannter Amor 92,
Lear király 42, 75, 77,
Lée Sándor 85, 89,
Leineweber, Der 90,
Leisewitz 41, 83,
Leitfaden 52,
Lemberg 8, 28, 34, 38, 43,
Leopoldstädter Theater 11,
Lessing 15, 22, 41, 54, 75, 77,
84,
Liebe unter den Handwerksleu-
ten 84,
Liebhaber und Nebenbuhler 57,
Linz 37, 51,
Lipce 14,
Lodoiska 61, 68,
Lokalstück 69,
Löcse 9, 10, 46, 47, 50,
Löcsei-ház 54,

Lublin 58,
Ludwig Capet oder der Königs-
mord 57, 58,
Lügner, Die 83,
Lügner und sein Sohn, Der 90,

M

Mach 93,
Mackbeth 23, 88,
Makrancos hölgy 42, 54,
Marburg 16,
Marinelli 23,
Marinelli-színház 69,
Maria Stuart 84,
Mária Terézia 11, 15,
Mariveaux 70,
Maske für Maske 70,
Mayenfeld és neje 67, 73,
Mayer ifj. 24,
Mayer József 20, 24, 25, 26, 27,
29, 60,
Mathias Corvinus 83,
Mädchen v. Marienburg, Das 65,
Mädchen von Orleans, Das 70,
78,
Männer in Wien 84,
Medea 61,
Megyer 7,
Meisl 88,
Meissner 68,
Menninger 71,
Menschenhass und Reue 54,
Metzel Fülöp 79,
Mihule Venczel 66—72, 73,
Milchmädchen, Das 22,
Minna v. Barnhelm 22, 41, 54,
55, 84,
Millner Ádám 90,
Miskolcz 55, 56, 57,
Miss Sara Sampson 15, 40, 54,
84,
Modesitten 88,
Molière 75,
Moore Ed. 23,
Montrose und Surrey 22,
Mozart 42, 67, 68, 75, 78, 89,
Möller (igazgató) 77,
Möller (író) 54, 83,

Möllerné 58,
Müller 50,
Müller Venczel 68, 89,
Müllerné szül. Göttersdorf 28,
50,
Mündel, Die 54,
Mylius 15.

N

Nachwächter, Der 88,
Nadler József 10, 69,
Nagl-Zeidler 40,
Nagyszében 13, 14, 16, 17, 18,
21, 22, 27, 32, 43, 50, 58,
Nagyszombat 27, 60, 61,
Nagyvárad 51, 86,
Nätzel 84,
Németország 11, 13, 39, 62,
Nestroy 11,
Neuber Karolina 13, 14,
Ney Antal és neje 79,
Nicht mehr als 6 Schüsseln 22,
75,
Noverre 25,
Nöhrer Amália 77, 79,
Nürnberg 67.

O

Oberamtman und die Soldaten,
Der 22, 70,
Oberon 68,
Olaszország 21,
Österreichische Deserteur, Der
77,
Olmütz 58, 61, 67,
Oroszország 14,
Othello 42, 88,
Otto der Schütz 68, 77,
Otto v. Wittelsbach 54, 77, 83,

P

Pálffy 7,
Paisiello 50, 88,
Pantalone 11, 21,
Paródia 69,
Passau 19,

Pauersbach 70,
 Pauli 22, 84,
 Péchy Gábor 23,
 Pécs 73, 86,
 Péczel 7,
Père de famille, Le 41,
 Perinet 68, 75,
 Pest 8, 22, 29, 31, 33, 37, 39,
 40, 41, 43, 54, 59, 61, 63, 65,
 67, 68, 74, 75, 86, 88, 91, 93,
Petermännchen, Das 88,
 Pfeffer 15,
Philippine Welferin 77, 83,
 Piloti 13,
Phaedra 88,
 Prága 15, 21, 37, 66, 67,
Präsentiert das Gewehr 83,
 Pressburger Zeitung 61,
 Proells Robert 21,
 Prossnitz 74,
 Posse 12,
 Possenreisser 12,
 Pozsony 7, 8, 11, 12, 13, 19, 26,
 29, 31, 37, 51, 59, 86, 88, 93,
 Pukánszky Béla 9, 13.

Q

Quälgeister 70, 88.

R

Račine 88,
 Ráday gr. 7, 93,
Radikalkur, Die 88,
Raoul der Blaubart 69, 75, 89.
 Raymund 11,
Räuber Die 32, 54, 75, 83, 84, 88.
Redliche Ungar, Der 84,
 Regnard 23, 88.
Rehbock, Der 90,
 Reichenberg 51,
Reukauf, Der 90,
Richard III. 23, 55.
Rinaldo Rinaldini 77, 48.
Ring, Der 83,
Ritter des Eisenbundes, Die 89,
 Rohonc 7.
 Romantisch-komischer Volks-
 märchen

Romeo és Julia 23, 28, 41, 84, 88,
 Rosa Frigyes 62, 63.
 Rossini 88.
 Rozsnyó 50, 56, 57, 67.
Rudolf v. Felseck 68, 88,
Russe in Deutschland, Der 74.

S

Sáfár Imre 91, 92,
 Salieri 84, 88.
 Salzburg 21, 37,
Samson Richter in Izrael 38,
 Sándor István 12.
 Satzenhofen Frigyes 62, 63, 64.
Schadenfreude, Die 66,
 Schaedius 93,
 Schantroh György 62.
 Schawspeler 10,
Scheerenschelifer, Der 22,
 Scheidhauer 22, 37.
 Schenk 69.
 Schikaneder 54, 55, 56, 69, 77,
 83, 88.
 Schiketanz J. G. 62, 63, 64.
 Schiller 41, 54, 70, 75, 76, 77,
 83, 88, 90.
 Schindler Antal 45, 47—49, 52,
 58.
 Schindlerné özv. 61, 62, 64, 66,
 Schmallögger Gáspár 37, 40,
 Schmidt 79,
 Schmidt Chr. H., 95,
Schmuckkästchen, Das 90,
 Schopper 50.
 Schöll 48.
 Schöнемann 14.
 Schröder 29, 40, 50, 54, 70, 75,
 77, 83, 88.
 Schrött Erasmus 34, 35.
*Schuster-Feierabend oder Tad-
 düd der geplagte Lehrjung,
 Der* 68, 83,
 Schüller Ignác 29, 30.
 Schwager Lénárt 15.
 Schwaitzer Antal 33.
Schweizer Familie, Die 78, 84,
Schwartzböck A. 67, 71, 73,
 Schwerin 12.

Schwendtner Fidél 29.
Schwert der Gerichtigkeit 54.
 Schwestern von Prag, Die 75
 Seribe 83,
 Seligmann 79, 84,
Seltene Process, Der 70, 88,
Semiramis 88.
 Seipp Kristof 30, 37.
 Shakespeare 23, 28, 39, 40, 41,
 42, 54, 70, 75, 77, 84, 88, 94,
Sicielische Kasperl, Der 83,
 Siegel Antal 20.
 Sluka József 79.
Skizze der rauhen Sitten unse-
rer guten Voreltern 55.
Sklavin von Suriman, Die 70,
 Soden 75.
Sok hühó semmiért 70.
 Solié 84.
Solimán II. 68, 75, 84.
 Sommertheater 12, 68,
 Sonnenfels 14, 22,
Sonnenjungfrau, Die 54, 70, 71,
 74.
 Sopron 8, 52, 53, 55.
Sparbüchse, Die 90,
 Spiess 50, 54, 55, 70, 75, 84, 88.
 Spivacsek Ferenc 15,
 Stänhapel 67.
 Stegmayer 75, 78, 84, 88, 89,
 Stein Eduárd 82, 89,
 Steinhard Károly 44—49,
 Stella 53.
 Stephanie id. 10, 23.
 Stephanie ifj. 22, 23, 41, 54, 55,
 70, 75,
Stephan König der Hungarn 77
Sternmädchen im Maidlinger-
walde, Das 69,
 Stiria 49.
 Stöckel Lénárd 10,
 Stöger Ignác 50, 54, 59.
 Stöger Ferenc 59.
 St. Pölten 52.
 Stranitzky 11, 21,
 Strassburg 70, 88.
 Straube 70,
Strelitzen, Die 70,
Strich durch die Rechnung 54.

Sturm und Drang 41.
 Süßmeyer 68, 75, 84, 89,
 Szászország 14,
 Szeged 86.
 Szentiványi Ferenc 38.
 Sziklay és Borovszky 9, 23.
 Szilécia 15.
 Sztáray gr. 24, 34, 32.

T

Tage der Gafahr, Die 61,
 Tallher 33.
 Tankred 88.
 Tata 7.
 Temesvár 16, 22, 40, 43, 50,
 Teschen 58.
Testament, Das 75,
 Teuber Oszkár 15, 21, 37, 66, 67,
Teufel in Wien, Der 55,
Teufelsmühle am Wienerberg
 69,
Teufelstein in Mödlingen 69, 88,
 Thadädl 11,
Thadädl der 30 jährige ABC
Schütz 68,
 Theater an der Wien 91,
 Theaterzeitung 57,
 Theater Journal 92,
 Theatralisches Wochenblatt 22,
 Thiele J. C. v. 21, 23, 35, 36,
Thurm von Gottenburg, Der
 68, 69,
Totenkopf, Der 74,
Totila König der Gothen 77,
 Török gr. 42,
 Töring 54, 75, 83, 88,
Travestierter Aeneas 68, 69,
Travestierter Hamlet 69,
 Triest 16,
 Troger 67,
 Troppau 30, 58, 60, 67,
Trudenhöhle im Wienerwalde
 Tuczek 78, 89,
 Tutkó József 33,
Tyroler Wastel, Der 56,

U

Uhlich 15,
 Ujházy Lajos 82,

Ujvidék 86,
 Ungarisch Hradisch 60,
 Ungarische Revue 15,
Unruhige Nachbarschaft 68,
 Unwerth Emánuel gr. 53,
Unterbrochene Opferfest, Das
 84,
 Urbán Mihály 79,
Üble Laune 90.

V

Vác 61,
 Váli Béla 14, 52,
 Varasd 16,
 Vasvár 52,
 Vécsey br. 29, 31, 34, 47, 48,
Velencei kalmár 40,
 Verberger 71, 72,
Versöhnung, Die 75,
Vertrauten, Die 90,
 Veszprém 61,
Vetter aus Bremen, Der 90,
 Villenik 60,
Vizekanzler, Der 70, 74,
 Vogel 70, 75, 77, 88,
 Volksfeemährchen 68, 69,
 Volksstück 11, 69,
 Voltaire 23,

W

Wagner 41, 83,
 Wahr Károly 14, 29, 37,
Waisenhaus, Das 78, 84,
Wald bei Hermannstadt 75,
Wallenstein 70, 74, 78, 83, 84,
 88,
Wallfahrt in der Königsgruft
 88,
Wasserträger von Paris, Der
 68, 75, 84, 89,
 Weber Simon Péter 88,
Weiberehre 88,

Weiber in Wien 75, 84, 88,
Weiblicher Jakobinerklub 54,
 Weidmann 23, 75,
 Weigl 75, 78, 84, 89,
 Weilen A. von 11, 15, 16, 29, 40,
 Weiler 58,
 Weisse 15, 23, 55,
 Weissenthurnné 70, 75, 77, 83,
 88, 90,
 Wellsz 52,
 Wentzel-Schuster 83,
Werber, Die 75,
 Wienertheater 21,
 Wiener Zeitung 55,
 Winter 75, 84,
 Wiese 50,
Windsori víg nők, A 75, 84
 Wourzbach 16, 86, 91, 93,
 Wranitzky 68,

Z

Zahlhausen br. 57,
 Zápolya J. 10,
Zauberflöte, Die 67, 68, 75, 89,
Zemir und Azore 42, 84,
 Zibulka 64,
 Ziegler 50, 54, 57, 68, 70, 75, 77,
 83, 88,
 Zimmerer Ferenc 85,
 Znaim 86,
 Zondi 83,
 Zöllner Frigyes 86,
 Zöllner Fülöp 79, 85, 86—93,
 Zöllner József 84, 85,
 Zscholke 75, 88, 91,
 Zsuzsanna 10,
Zugemauerte Fenster 84,
Zusammenkunft an der Themse
 90,
 Zügl János 64,
Zwanzigtausend Thaler 86,
Zwillinge, Die 22, 41,
Zwillingbrüder, Die 88,

